P
payel

portekiz dün-bugün

JOËLLE KUNTZ

JOELLE KUNTZ

□

PORTEKİZ DÜN - BUGÜN

PAYEL YAYINLARI : 40
Yabancı Ülkeler Dizisi : 4

Kapak düzeni : A. Necmi

•

Kapak filmleri : Ebru Grafik

•

Kapak baskısı : Çetin Ofset

•

Dizgi - baskı : Hilâl Matb. Kol. Şti.

•

Cilt : Numune Mücellithanesi

Joëlle Kuntz 25 Nisan 1945'de İsviçre'de doğdu. Orta öğrenimini Cenevre'de yaptıktan sonra aynı kentte ekonomi ve toplumsal bilimler fakültesini bitirdi. 1968'den beri İsviçre-Romande radyosunun Portekiz'le ilgili haberler servisini yönetmektedir. Ayrıca *La Liberte* ve *l'Impartial* gazetelerinin muhabirliğini yapmaktadır. Bunların yanısıra bağımsız gazeteci olarak çeşitli yayınlarda yazılar yazmaktadır. 25 Nisan'dan önce İsviçre'de sürgünde bulunan Portekizli siyasîlerle yakın ilişkileri olmuştur. Bir gazeteci olarak Portekiz'i yakından tanımış ve incelemiştir.

Yapıtın özgün adı : Les Fusils et les Urnes : le Portugal aujourd'hui

●

Yayın hakkı (Copyright) : Editions Denoël, 1975

●

Türkçe yayın hakkı : Payel Yayınevi, 1975

●

Birinci basım : Kasım 1975

Bu yapıtın Türkçe yayın hakkı
ONK Copyright Ajansı aracılığıyla
DENOËL Yayınevinden
satın alınmıştır.

JOELLE KUNTZ

PORTEKİZ
DÜN - BUGÜN

Fransızcadan çeviren
AYDA DÜZ

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

□ İÇİNDEKİLER

Giriş 11

25 Nisan - 28 Eylül
Halk Çoğunluğundan «Kuşkulu Azmlık»a 17

Portekiz Otomobil Kulübünde Demokrasi 55

Silâhlar Sola 61

Carlos Marques ya da Ekonominin Zulmü 87

Sınıf Mücadeleleri 109

Demokrasinin Büyük Mağazaları 141

Sonuç 169

Türkçe Basımı İçin Sonsöz 183

İnsanlar, uluslar, niyetler bir bütündür!
Herkesin yüzünden batar her şey
Herkesin yüzünden batar her şey!
En eksiksiz, en tamam, en bütünsel biçimde.
Bok'tur bok!
[....]
Gemiciler soyundan gelen ben, diyorum ki sürüp gidemez artık bu böyle!
Kâşiflerin soyundan gelen ben, beş paralık değer vermiyorum
Yeni Bir Dünya keşfetmenin dışındaki keşiflere!

FERNANDO PESSOA – 1917

Demokratik devrim, 1921'den 1949'a dek, yirmi sekiz yıl sürdü. Başlangıçta, kimse bilmiyordu bu devrimin neresinden dolanacağını...

MAO ZEDUNG

GİRİŞ

Bu kitabı yazmaya karar verdiğimde, 25 Nisan olaylarının getirdiği derin olacağa benzeyen toplumsal ve siyasal değişikliklerin bütün görünümlerini aynı dil ve aynı perde altında toplamak gibi çok iddialı bir tutkum vardı. Silâhlı kuvvetlerin kırmızı karanfilleri, Spinola'nın monoklu, iktidarı henüz acemi olan ellerinde tutma çabasını sürdüren emekçilerin isyan bayrağı ve devrimi izleyen siyasal kaos hakkında sayfalarca yazmayı tasarlamıştım. Siyasal ve ekonomik incelemeden kaçınmak şöyle dursun bunları ayrı başlıklar halinde verip bu devrimi en ince ayrıntılarına dek anlatarak açıklığa kavuşturmak istiyordum. Tasarımı böylece çizdikten sonra, yazmanın büyük ve küçük siyasal olayların dalgalarına karışan bir tür kişisel serüven olacağı inancı içinde Portekiz'e hareket ettim. Başkentin merkezindeki küçük otellerle dostların evlerinde olmak üzere yaklaşık dört ay Portekiz'de kaldım. Bakanlıktan bakanlığa koştum, yeni iş başına geçen yöneticilerden randevular kopardım; bunlar, daha önemli işleri olmadığı zamanlar beni kabul ettiler; Millet Meclisi'ne hemen hemen her gün gittim, sonunda hademe beni sokakta selâmlayacak kadar tanıdı. Günde en az beş gazeteyi yutar-

casına okudum. Gecelerimi dostlarımla siyasal tartışmalar yaparak geçirdim, ve bu arada Portekizceyi de öğrendim.

Sonra sözcüklerle mücadelem başladı. Anlatımım, tutkulu olayım dedikçe turistik, tarafsız olayım dedikçe solcu ve tasfiyeci, alaycı olayım dedikçe hafif ve sinsi bir dile bürünüyordu. Siyasetten, «şair» ya da kadın olarak söz ederken siyaseti yetersizce kucaklıyor ve kadınlardan söz edemiyordum, (zaten oldu olası kadınlardan söz edememişimdir.) ekonomiden bir gazeteci olarak söz edeyim dedikçe kavramlar bana «sıkıcı» geliyordu; ve bir genç kız olarak askerlerden söz etmeye kalkışınca: işte o zaman! Gerçekten her şeyi yeni baştan yaratmak gerekiyordu. Sinirli bir halim vardı, çünkü basın ve televizyon öylesine «gerçekçiydi» ki can sıkıyordu, fakat bıktırıcı da olsa gene belli bir cüret «damgası» yok değildi.

İlk iki ay içinde, sonunda bir bütüne ulaşacağı fikrini göz önünde tutmayı ihmal etmeksizin rastgele ya da amacımın gereklerine yönelik olarak durmadan belge topladım. Durumu altüst eden Temmuz olaylarından sonra bunların yeni olaylara direnme yeteneği konusunda belirli bir kanıya varmak için yazdıklarımı yeniden okuduğumda gerçekten güncellikten çıkmış bulunduklarını gördüm. Fakat bu sayede tutkum hakkında daha olumlu bir fikir sahibi oldum.

Biz gazeteciler değişik, taze, anlık olayların insanlarıyız. Günlük - olağandışı'nın ideolojisine tutkunuz, olayların akışında göze bile ilişmeyecek, dikkati çekmeyecek olanları gözler önüne sererek karşılığında para kazanırız. Nesnelerin uygarlığında olayları açığa koymanın ustaları olmamız beklenir bizden. Gizli yönlerini sezdikçe, bunlara daha uygun bir anlatma yolu bulur, tarihin «fıkrasal» yönünü zenginleştiririz. Bu açıdan bakıldığında anlatılarımız «bıktırıcı» gelebilir. Fakat ihtiyaçlar tatmin edildi mi, bu anlatılar aksine «ilgi uyandırıcı», «çekici», kısacası «satılabilir» türdendir. Gazeteciler elbette ki bu durumdan sorumlu değillerdir. Onlar olayların ne yıldızı, ne de kurbanlarıdır.

Her birimiz destansal cümlelerimiz, ateşli betimlemelerimiz ve değişik siyasal görüşlerimizle «görmek» ve «göstermek» amacıyla yüzlerce kişilik bir kalabalık halinde Lizbon'a ayak bastık. En az «karamsar» olanlarımız solcu gazetecilerdi. Halktan yana duyuyorlardı kendilerini ve belirsiz bir ambalajın içinde kalıcılığı olmayan sözlerle duygularını abartarak yazmaya eğilimli görünüyorlardı.

Tasarım şuydu: anlatımım sadece olaylara bağlı kalmayacak tüm halkı ve siyasal sorunlarını yani durumun bütün ciddiliğini de kapsayacaktı. Eklektizmi kusuru değil, kozu olan eklektik bir görüşle sorunlara yaklaşmak başlıca tutkumdu. Sadece gözümün önünde oluşan olayları yazmakla yetinemezdim, bendeki oluşumu da aktarmak istiyordum, zira bir solcu ve bir kadın olduğumu göz önünden uzak tutmamak kararındaydım. Toplumsal bir hareket ve ani bir siyasal değişiklikle karşılaşmış biri olarak, bana «gösterilebilir» gibi gelen bir gidişi bizzat yaşıyordum.

Fakat çalışma odamın sessizliğine ve hareketsizliğine dönüp duygusal direnmelerden uzak kaldığımızda o gazetecilik damarının, kitapları gazetelerden ayıran o süreklilikten yoksun olduğunu anladım. Fazlalıkları kırparak kitabın dörtte üçünü yeniden yazdım.

Görülüyor ki, bu sunduğum metin, ilk tutkumun eleştirel süzgecinin sonucu olarak meydana gelmiştir. Yeni bir dil yaratmamakla beraber şunu da söyleyebilirim ki, öküzün tüm saygınlığını yitirmesine rağmen öküzden daha büyük olmak isteyen kurbağanın iddialarını azar azar yok etmektedir.

Başkalarının da, yaşamakta olduğumuz olayları aynı şekilde yani sıkıcı olmadan ve yapay süslere kaçmadan yeni bir şekil altında aktaracaklarını umut ediyorum. Ama o zaman belki gazeteci olmaktan çıkacağız.

Şekil konusunda işte bu kadar.

Şimdi, kesin sonuçlar getirmekten özellikle kaçınacağım bir sorunu, 25 Nisan'da meydana gelen değişikliğin niteliği so-

rununu geniş hatlarıyla belirlemem gerekiyor. Bu kitapta hükümet darbesinin içinde yer aldığı genel koşulları ve özellikle ekonomik, siyasal ve askerî koşulları açıklamaya çalıştım. Ve bunları, okurların, oluşan yeni durumlar hakkında kişisel kanılara sahip olmalarına olanak veren düşünce alanlarından yoksun kalmayacakları şekilde kaleme aldım. Bununla beraber bazı şeylere dikkati çekmem gerektiğine inanıyorum. Birincisi şudur: Hükümet darbesi muazzam bir halk hareketi içinde oluşmuştur; o kadar ki, Mayıs'm ortasına dek, sosyalist olmasa da demokrasinin hiç değilse emekçi sınıflara geniş bir özgürlük alanı, burjuvazi karşısında kendine özgü müdahale şekilleri bulan örgütsel bir kadro bırakacağı düşüncesi doğmuştur. Onların elbette ki cesaretlendirici ve destekleyici güçlere olduğu kadar bir yol göstericiye de ihtiyaçları vardı. Sol partiler böyle bir şey yapmadılar; onların görevi değildi bu. Aşırı soldan da bu konuda bir destek gelmedi. Aşırı sol sayıca güçsüzdü ve karşı koymanın uğraşı içindeydi.

«Siyaset-dışı» bırakılmış halk kitlelerinin (zaten hep siyaset-dışı bırakılmışlardır, kitleler kullanacakları aygıtları mücadele sırasında elde ederler) Portekiz burjuvazisi ve uluslararası burjuvazi karşısında devlet etme yeteneğine sahip olduğunu sanmıyorum. Ama asıl sorun bu değildir. Gerekli yardımı alabilselerdi, işverenlerle ilişkilerini içeren özel alanda, hattâ toplumsal yaşamda örneğin fiyatların denetlenmesiyle, daha başka yetki alanlarının da ele geçirilmesine yol açacak olan kurumlaşmış mücadelelerindeki birliklerini güçlendirecek birtakım istekler öne sürebilirlerdi.

Fakat bu konuda şart kipli konuşuyoruz.

Aslında sol, böyle «serüvenler»in sorumluluğu altına girmez. İhanet etti denildi. Fakat bunu söylemek, solun devrimci ağzıyla devrime benzer bir şeyi savunduğunu kabul etmek olur.

Oysa ki, ne kadar derinlerde ararsak arayalım dünyada halk devrimi saatinin henüz gelmediğini görürüz. Günümüz,

sosyal-demokrat rejimlerin, devlet tarafından planlanan ekonominin, üretim araçlarına özel sektörün mü yoksa devletin mi sahip olması gerektiği konusunda çıkan çatışmaların, toplumsal artı-değeri kendi elinde tutma çabasını sürdüren burjuvazi ile «halkının» kazanç olanaklarını çoğaltma savında olan bir devlet kapitalizminin yöneticileri arasında süren çekişmelerin günüdür. Bu yüzyılın sonunda, 1789'da burjuvazi tarafından kurulan demokratik sistemin olgunlaşma dönemini yaşamaktayız; ne var ki, bu sistem çok sert tepkilerle karşılaşmaksızın bu şekilde devam edemez. Bu nedenledir ki sol, ya seçim yoluyla, ya da hükümet darbeleriyle, hatta bazı hallerde halkın silâhlı mücadelelere girişmesi suretiyle nöbeti devralmaktadır. Böylece burjuva sınıfıyla her türden anlaşmalara girişerek hattâ hiçbir anlaşmaya girişmeden, bundan böyle toplumsallaşan sermayenin yöneticisi durumuna geçmektedir.

Öyle ki, solu burjuvaziyle özümlemek, bu sonuncusunun meşaleyi sızlanmadan ötekine geçirdiğine inanmak hafiflik olur. Aksine mücadele kanlıdır ve ortalığı kırıp geçirmeye devam etmektedir. Allende yaşamıyla ödedi bunu; Portekiz ise köklü bazı dersler almış bulunuyor, zira Portekiz burjuvazisi, yerini komünist ve sosyalist «uşaklara» «uslu uslu» terketmeye hazır değildir. Kaldı ki emekçilerin de, mücadelenin alacağı seyirle yakından ilgilendiklerini düşünüyorum. Rahatları, ücretleri, işleri, ve nihayet özgürlükleri söz konusudur. Bu yeni *manager*'larının desteğiyle, onlar üzerinde belli bir denetim kurulabilir ve devlet kapitalizminin sınırları içinde «temsilcilerinin» burjuvaziyle yaptığı anlaşmada asgarî koşulları kabul ettirme olanaklarını bulabilirler. Ne var ki, bunu gerçekleştirebilmek için örgütlenmeleri, belli bir özerklik elde edebilmeleri ve çatışmayı yönetebilmeleri gerekir. Fakat bu konuda sözü benden daha yetkili kişilere bırakmak isterim.

Üzerinde durulmaya değer bir nokta da, Portekiz olaylarının tüm Avrupa için kazandığı önemdir. Eski rejimin açık

çağdışılığma, aşılması gereken «geriliğe» ve bu hükümet darbesinin «istisnai» karakterine rağmen seçime kadar olmak kaydıyla yerleşen siyasal güçler, başka yerdeki iktidara yaklaşan güçlerin aynıdır. Görülüyor ki, Portekiz bugünkü, yani çağımıza özgü siyasal ve ekonomik karşıtlıklarıyla, solun yeteneklerinin sergilendiği bir vitrine benzemektedir. Ne var ki, ibret olabilecek böyle bir değişikliğin karşısında iki büyük devletin tepkisinin ne olacağını anlamamızı ne yazık ki engelleyen geçici bir görünüşü de var.

J. K.

25 NİSAN - 28 EYLÜL
HALK ÇOĞUNLUĞUNDAN
«KUŞKULU AZINLIK»A

Tarihin bir er sabahı. Caldas de Reinha ve Santarem'den gelen askerî birlikler bütün gece Lizbon'a doğru aktı ve saat dörtte, bellibaşlı stratejik noktalara vardılar. Buncası, bir hükümet darbesi için yeterliydi.

İktidarlar aslında hem güçlü, hem zayıftırlar: vurucu güçleriyle kendilerini kabul ettirirler; ama bir kez dağılmaya başladılar mı, hattâ biraz güçsüzlüğe uğradılar mı kuşatılır, onulmaz bir şekilde yaralanır, kesin bir yalnızlığa düşerler. Onları tepelemek artık bir coğrafya sorunu olur.

Salazarizm ve onun yasal çocuğu Marcelizm'in[1] Portekizlilerin kafasında artık yeri yoktur. Onu, bulunduğu Balem Sarayı'ndan, Devlet Güvenlik Kuvvetleri'nden, radyodan, televizyondan, ve nihayet Antonio Maria Cardoso sokağındaki siyasal polis merkezinden kovmak yeterdi. Ve bunu yapmak için hiç güçlük çekilmedi.

Askerî açıdan bir sağ hükümet darbesi de bundan daha farklı olamazdı. Bu nedenledir ki, tarihin bu serin sabahında pencereler hemen açılmadı.

(1) Salazar'ın halefi **Marcelo** Caetano'nun adından.

Son aylarda ülkede kuşkulu bir kıpırdanma vardı. 15 Mart'ta Caldas de Rainha'da bir kışla ayaklanmıştı; Lizbon üzerine yürüdü, fakat askerler, Caetano'nun Güvenlik Kuvvetleri tarafından durduruldular. İktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir askerî darbenin, —sol darbenin deniyordu— bir parçasıydı bu birlikler. Birkaç gün sonra General Kaulza de Arriaga bir hükümet darbesi —dendiğine göre sağcı— hazırlamakla suçlandı. Öyle ki, sabahın beşinde radyoda sözü edilen askerlerin siyasal tutumu hakkında kimse bir şey söyleyemiyordu. Halk ötekilerden farksız bir gecenin sabahında henüz uyanmıştı, hükümet darbesi masallarından ona neydi? Ve şayet yukarda, generaller arasında bazı ortaçağsı manevralar dönüyorsa kendisini hiç mi hiç ilgilendirmezdi. Portekiz halkı tam anlamıyla «politikasızlaşmıştır» zira politika çok uzun süreden beri kanısını sormamıştır onun. Faşizmde günlük yaşantı politika nedir bilmez; onsuz ve onun dışında sürüp gider. İnsanlar tarihin akışını Tanrıya, Salazar'a ve kadere bırakmış olarak doğar, yaşar ve kısmetlerine ne düştüyse ihtiyarlıktan ya da sefaletten ölür giderler. Yarım milyon muhalif, demokrat, sosyalist, komünist yani değişik bir Portekiz kurmayı düşünebilen bir avuç aydın da olmasa, Portekiz toplumunun tüm faaliyeti oğullarını kenar mahallelerdeki profesyonel kadınlarla düşüp kalkmaya göndermek ve kızlarını ailelerin geleceği kaygısıyla —saygınlığı ve gelişimi için böylesine bir topluma canla başla sahip çıkan— kilisede evlendirmekten ibaret kalırdı. İş anlaşmazlıkları bile son yıllarda enikonu çoğaldığı halde girişimin sınırlarını pek seyrek olarak aşıyordu. İstedikleri karınlarını doyurabilmek ve televizyon sahibi olabilmekti, ne Salazar'ın, ne de Caetano'nun bununla bir alıp vereceği vardı. Bu nedenle bir işe girdiklerinde sadece demokratları gocunduran belgeyi yani, asla komünist partisine girmeyecekleri ve hattâ bütün güçleriyle ona karşı mücadele edecekleri vaadini taşıyan belgeyi imzalamakta hiç bir sakınca görmüyorlardı. Bu gibi şeylerin önemi yoktu, bun-

lar iktidarın işiydi ve kendilerini bildi bilesi ülke işleriyle hiç bir ilişkileri olmamıştı. Halk hiç bir şeyden sorumlu değildi ve olmak da istemiyordu. Derdi suya sabuna dokunmamaktı.

Bu 25 Nisan sabahında yoksa durum değişmek üzere miydi?

Saat yedi, Lizbon'daki üç radyo istasyonunu ele geçirmiş bulunan silâhlı kuvvetler, Marcelo Caetano'yu tutuklayacaklarını, demokrasiyi kurmayı amaçladıklarını ve «duruma hâkim olduklarını» ilân ediyorlar. Artık alışkanlık haline geldiği için olsa gerek askerler halktan evde kalmasını, ve desteklediğini bildirmesi için hareketin sonunu beklemesini istiyorlardı. Dediklerine göre silâhlı çatışma ihtimâl dışı değildi ve boş yere kan dökülmesini istemiyorlardı.

Bununla beraber hâlâ kapalı olan pencerelerinin gerisinde halk kendi kendine acayip sorular soruyordu; sabah kahvesini pişirirken, radyolar birden ağız değiştirerek o tabu sözcüğü, demokrasi sözcüğünü ağızlarına aldıklarına göre yukarda kimbilir ne büyük gümbürtüler kopuyor, diye düşünüyordu. Çok önemli bir şeylerin döndüğüne kuşku yoktu ve bu kez her halde kendilerini ilgilendiren bir şeyler oluyordu. Böylece politika yapmayan fakat şenlikleri de hiç kaçırmayan bu halk birden sokaklara fırladı.

Kaldırımlar kalabalıklaştıkça demokrasi güç kazanıyordu. Orda, tankların üzerinde ciddî bir edâyla değil, aksine yorgun olmakla beraber hoşnut çehreyle duran bir evlâda, bir kuzene, bir arkadaşa raslıyorlardı. Ve bu gençler devrim yaptıklarını, «onları» tutukladıklarını, hükümetin düştüğünü ve her şeyin değişeceğini ayak üstü anlatıyorlardı.

Askerler iktidarı ele geçirdiklerini anlatıyorlar fakat halk pek inanmıyordu, zaten bunun ne demek olduğunu da pek iyi anlamıyordu. Gene de ayak üstü bir kermes uyduruverdiler. Günün yıldızları olan askerlerse halkı kendilerine

yiyecek getirip tüfeklerini çiçeklerle donatsın, diye serbest bıraktı.

Sevinç gözyaşlarıyla sokağa ilk fırlayanlar Demokratlar ve Portekiz'in diktatörlükten kurtulması için büyük tehlikeleri göze almış olan kimselerdi. Onlar, vatanlarının bundan böyle özgür bir ülke olacağını biliyor ve yalnız yıkılan geçmiş için değil hayâl ettikleri gelecek için de gözyaşları döküyorlardı. Fakat içlerinde bir kuşku da yok değildi: inisyatifi ordu ele almıştı ve orduların genellikle ne olduklarını biliyorlardı. Bu nedenle halkın sokakları boşaltması yolundaki askerî emirlere aldırmadan davranıyor ve kalabalığı Antonio Maria Cardoso sokağındaki siyasal polis merkezine sürüklüyorlardı.

Komutanlar bu ani saldırıyı hiç düşünmemişlerdi; belki de kan dökülecekti zira PİDE/DGS'deki[1] adamlar, onurlu bir şekilde istifa etme konusunda silâhlı kuvvetlerle nezaketli bir dille konuşup tartışan Bay Marcelo Caetano gibi kibar kimseler değillerdi. PİDE'nin polisleri silâhlıydı ve faşizm, Profesör Salazar'ın ve Caetano'nun güzel söylevlerinden çok onların emirleri kabul ettirmekteki yabanıl tavırları, işkenceci manyaklıkları ve kolektif kabadayılıkları sayesinde tutunmuştu. Öyle ki o anda neler kaybettiklerinin, hâkim sınıfın nefret edilen bu uşaklarının yeni düzende hiç bir yerleri bulunmadığının ve başlarına neler gelebileceğinin bilincindeydiler.

O 25 Nisan sabahında Caetano'ya karşı henüz çok nazik davranılıyor, villasını özel arabasının içinde onurlu bir şekilde terketmek isteyişine saygı gösteriliyordu. Askerler onun, vekarla davranmasını takdirle karşılıyorlardı. Fakat o sırada, Antonio Maria Cardoso sokağında halk, PİDE yöneticilerini tam anlamıyla kuşatmıştı.

(1) Policia international de defesa do Estado (Uluslararası Devlet Güvenlik Polisi) PİDE, daha sonra Direçao general de Segurança (Emniyet Genel müdürlüğü) DGS adını almıştır.

Öyle ki onların silâh çekmelerine ve devrimin kırk sekiz saat o namı uğursuz binanın önünde durdurulmuş olmasına şaşmamak gerekir.

Sarayda işler hızla ve nezaket çerçevesinde çözümlenmişti. Askerler ihtiyar Cumhurbaşkanı Americo Tomas'a ve Başbakan Marcelo Caetano'ya artık Cumhurbaşkanı ve Başbakan olmadıklarını kibar bir şekilde anlatmış ve onları törenle tutuklamışlardı. Birkaç saatlik bir duraksama olmuş, uçaklar kentin üzerinde dolaşmış, bombardımandan bir an korkulmuştu. Ulusal Guvenlik Kuvvetleri teslim olmakta duraksama gösteriyorlardı. Fakat çıkar yol olmadığını anlayan Caetano sağduyunun gereklerine boyun eğerek iktidarın sokağa düşmemesi kaydıyla istifa etmeye razı oldu. Şartları kabul edildi. Bunun üzerine Caetano'ya halefini seçme hakkı verildi. O Spinola'yı gösterdiğinden askerler, yeni şeflerini bulmak üzere ona başvurdular. Böylece soylu aile hikâyelerindeki gibi general, Portekiz halkı üzerinde büyük oğul hakkına sahip kılındı. Komutanlar başka türlü yapamamışlardı. Sadece saraydaki değişiklikle iş bitseydi hükümet darbesi tamamiyle normal bir darbe olacaktı ve Spinola, Caetano'nun ayağına köstek olan şeylerde biraz daha enerjiyle reform yaparak işi halledebilecekti. Fakat Antonio Maria Cardoso sokağında demokratlar, askerler ve olanlara artık inanmaya başlayan halk, PİDE'ye karşı tutkuyla savaşıyordu. Akşama doğru devrimini yapan ve bu kadarla yetinmeye niyetli olmayan halk beş ölü ve çok sayıda yaralı vermişti. PİDE faşizmin ta kendisiydi; onu hemen şimdi yok etmeliydi. Askerler onları böyle hemen saf dışı etme zorunluluğunu düşünmemişlerdi. Lehine harekete geçtiklerini iddia ettikleri halkın yakınında oldukları halde oracıkta planlarında değişiklik yaptılar ve kimse, (ne askerler, ne de mahallede toplanmış bulunan halk) furgonlar gelip üç yüz polisi, eski siyasal suçluların salıverilmesi üzerine boşalan cezaevlerine götürünceye kadar yerinden kımıldamadı.

27 Nisan sabahı salazarizm tarihe maloldu. Büyük kentlerde oturan Portekizliler bundan böyle artık hiç bir şeyin eskisi gibi olmayacağına inanıyorlardı. Bu çok kısa gözlemden sonra değişik kanılar görülmeye başlandı. Gerçi yeni Portekiz'in ilk on gününde şenlikler sürüp gitti ve sınıf mücadeleleri sonunda onurlu bir milliyetçilikte birleşerek dinmiş göründü ise de aslında iktidarlarla işçi sınıfı, yönetenle yönetilen arasındaki çekişme 25 Nisan'ın akşamında başlamıştı. Bu kez başka türlü ve başka kozlarla.

Bununla birlikte kolektif akım içinde, tüfeklere takılmış karanfillerin cazibesiyle ve herkes gibi sevinç gözyaşları dökerek ayın 26'sında saat 10'da Madrid'de trenden inen ben, tatlı düşler kurmaktan kendimi alamıyordum. Yeteri kadar bozguna, Şili'ye, Vietnam bombardımanlarına tanık olmuştuk, gösterilerimiz çok uzun süre protestocu olmuştu, çok yenilgi görmüştük, ve ben, bir kadın olarak, kaba kuvvetin üstün gelmesini uzun zaman lânetlemiş, ölümlere acmmıştım; öyle ki bu zaferi, kesin olarak sakinleşen bir denizmiş gibi selâmlamaktan mutluluk duyuyordum. Bu nedenle duvarlarda MRPP'nin[1] «ne Caetano, ne Spinola» ya da «asker, tüfeğini Spinola'ya çevir» şeklindeki savaş ilânlarını görünce öfkeden deli oldum.

Siyasal dostlarımın hemen burjuva diye niteledikleri oysaki halkın olağanüstü coşkusu içinde yaşadığını gördüğüm bir devrimin ortasındaydım. Bununla beraber 89 reddedilmiyordu! Tarih biliminin bellibaşlı ilkelerine yabancı biri değilim, öyle ki, halkta bunların kolayca uygulanabilmesine elverişli ve yeterli enerjinin bulunduğunu sezinliyordum: burjuvalar ortadan kalkmamışlar mıydı? Silâhlar kendi tarafında olduğuna ve bir hedef bile bulunmadığına göre halk iktidarı ele alamaz mıydı?

(1) Çin yanlısı Marksist - Leninist proletarya partisini yeniden kurma hareketi.

Çoşkulu sevincin sonu. Yeni bir siyasal yolun başına gelinmişti.

Kulağımı tırmalayan «gerçekçi» cümleler duyuyordum:

Kararsız demokratlar, demokrasi için «halk hazır değil» diyorlardı; sosyalistler sosyalizm için hazır değil, diyorlardı; komünistler komünizm için hazır değil, diyorlardı. Bu slogan ülkenin dört bir yanını dolaştı. Bu sözleri, silâhlı kuvvetlere karşı grev yapan işçileri gören milis askerlerinin ağzından duydum. Bir gösteri yürüyüşü nedeniyle çalışması engellenen bir taksi şoförünün, işinden kovulan bir mühendisin ağzından duydum.

Siyasal eğitimden söz ediliyordu: halkı demokrasiye alıştırmak için «eğitmek» gerekirdi! Doğrudur. İktidarın zorunlu olarak paylaşılması gerektiği ve sokağa düştü mü, aslında halkçı olan demokrasinin artık Demokrasi olmadığı kavramına halk doğuştan sahip değildir. Bir şey daha var. Sosyalizm belki, ya da... Portekiz Nisan'ının dikkat kesilmiş gözlemcisi olarak olayların öğretilerine kulak vermek istediğimden aşırılıklarımı reddetmeksizin yeni bir siyasal yolun üzerinde gezinmeye başladım. Bakıyordum düş kırıklığına, hoşnutsuzluğa ya da öfkeye kapılarak köreliyor, yanılıyordum. Garantiye alınmış asgari ücret, burjuvaların fabrikalarında herkes için iş güvenliği, uzun süreli ekonomik gelişme için ulusal fedakârlıkları, kadınların özgürlüğü, ücret karşılığı çalışmanın reddi ve evrensel gönenci savunmayı elden bırakmadan bu özgün devrimin günlük gereklerinin ağır gerçeğine dönüyordum. Derin tarihsel ütopyalarımızı kapitalizmin ve mallarının ötesinde yaşatmak istedim, fakat iş sahibi olma hakkını savunmak zorunda kaldım. Kişilerim tarihin etapları arasında uçuştu ve onları asla büyük bir büyüleyici Bütün'ün içinde bir araya getirmemeye karar verdim. Çalışma saatlerinin indirilmesini isteyen grevcileri destekledim, fakat prodüktivite hakkındaki söylevleri dinlerken suratımın asılmasının kim-

se farkına varmadı: Sarnıç sesli biri, televizyonda akşamları, *O trabalho è o coraçao de Portugal* (iş, Portekiz'in kalbidir) diye tekrarlayıp duruyordu.

Profesör Pereira de Moura'nın[1], bana, «İşçiler daha az çalışmak ve daha çok para almak istiyorlar, güzel, ama olanaksız, ekonomi nazik durumda» deyişini dinliyordum. Masasının üzerinde Sartre, Gavi ve Victor'un tartışmalar kitabı duruyordu: *isyan etmekte haklılar*...

Peki ne yapmalıydı? Reddetmek, tanımamaya devam etmek mi gerekirdi? Zira insanı sürekli muhalif kartı almaya, ya da geleneksel solla işbirliğine girmeye iten nedenler ortaya çıkmakta gecikmemişti.

Ne biri, ne öteki. Hem biri, hem öteki. Portekiz'in siyasal yaşamı kişilerime amansız bir savaş fırsatı verecekti.

Lizbon'da, Michel Raptis'ye —Temmuz'da Pablo[2] diye anılacak— rasladım:

«Bu yeni durum hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordum.

— Müthiş...

— Öyleyse SKH'ni destekliyorsunuz?

— Eleştirel bir destek. Şunu bilin ki bizzat Marx iktidarda olsaydı onu bile eleştirel bir gözle desteklerdim.»

27 Nisan'dan itibaren halk işinin gücünün başına döndü. Büroların pencerelerinde, fabrikaların kapılarında «Tipografllar sendikası», büro memurları, doktorlar, yazarlar, balıkçılar... sendikası gibi levhalar görülmeye başlandı. Üretime dönülüyordu. Ve akşam üzeri halk alanlarda ve kahvehanelerde toplanıyordu. Konuşuyorlardı. Caetano ve Tomas, Mader'e

(1) İktisatçı ve solcu Katolik; rejimin adamıyken muhalefete geçmişti. 25 Nisan'dan sonra kurulan ilk kabineden sonra bakanlıksız bakandı.
(2) Troçkist akımın «pablist» kesiminin lideri.

gönderilmişti ve tutuklanamamış olan eski polislerden korkuluyordu: neredeydiler? Antonio Maria Cardoso sokağında ancak üç yüzünü ele geçirebilmişlerdi, ötekiler kovalanıyordu, bir kısmı da yabancı ülkelere kaçmıştı. Üç bin ajandan sadece yedi yüzü hapisteydi. Spinola, Cumhurbaşkanlığı görevine yerleşmişti; 25 Nisan günü kendisiyle Caetano arasında mesajlar götürüp getirmekle görevli Feytor Pinto'ya, hükümet darbesini kendisinin hazırlamadığını ve Caetano'nun elinden iktidarı devralmadan önce silâhlı kuvvetlerin onayını aldığını söylemişti. Fakat durum pek açık değildi. Bu gün de öyle: SKH, Spinola'yı ta ilk günden beri mi Cumhurbaşkanlığına getirmeyi düşünmüştür, yoksa ordunun bir kısmının tarafsızlığını demesek bile onayını elde edebilmek için mi cumhurbaşkanlığına getirmek zorunda kalmıştı? Spinola ile komutanların anlaşması tam olarak hangi temeller üzerinde kurulmuştu? Caetano ile Spinola arasında ne gibi ilişkiler mevcuttu? Spinola'nın Mayıs sonunda aldığı ilk kararın, Caetano'yu ve Tomas'ı yargılamadan ve mahkûm etmeden Brezilya'ya sürgüne gönderme gibi bir kararın nedenlerini birinci sorunun cevabında aramak gerekir. Bu geçici rejimin nazik karşıtlığı: PİDE'nin ajanlarını hapsetmek ve yargılamak gerektiği her yanda söyleniyordu, faşist bakanlar sinmişlerdi ve kalanlar göz hapsine alınmışlardı. 1 Mayıs'ta muazzam halk gösterileri yapıldı; sosyalistler ve komünistler, «bağımsız kişilerin» yanında hükümete girmişlerdi; Pereira de Moura sola, Palma Carlos, Vieira d'Almeida sağa, hepsi halktan yana eğilmiş. Bu böyleyken biri, (Spinola veya hepsinin demokrat olmadığı daha sonra anlaşılan yedi generalden kurulu «Ulusal Selâmet Cuntası») yeni iktidarda ağır basmış ve eski rejimin baş sorumluları olan Caetano'yu ve Tomas'ı âdil bir yargılamanın pençesinden kurtarmıştı. İktidarın gerçekte kimde olduğunu bilen yoktu. Portekizliler soruyu kafalarında çevirip duruyorlardı.

Yerine oturan siyasal mekanizma dört iktidar organından kurulmuştu; monokllu generalin elde ettiği *Cumhurbaşkanlığı.* «Yabancı ülkelerden birinin saldırısı halinde» ya da «iç güvenlik veya kamu düzeni gerektirdiğinde» sıkıyönetim ilân etme hakkı Cumhurbaşkanına aitti. *Ulusal Selâmet Cuntası* yedi askerî üyeden kurulu olacaktı. (generallerden kuruldu): görevi üyeler arasında cumhurbaşkanını seçmek, her üç silâhlı kuvvetin kurmay başkanlarını ve genelkurmay başkanını atamak, «silâhlı kuvvetler programının ve kurucu yasaların uygulanmasını kontrol etmek»ti; *Devlet Konseyi,* Spinola ve Costa Gomes bu kuruluşun üyeleriydi. Kuruluş, cuntanın yedi üyesinden, silâhlı kuvvetlerin yedi temsilcisinden (silâhlı kuvvetler derken «komutanların hareketi» kastediliyor) ve değeri herkesçe bilinen yedi vatandaştan oluşmakta olup görevi yasa metinlerini onaylamaktı. Kuruluşta askerler, merkezciler, eski rejimin liberalleri yer aldı. *Hükümet,* üyelerini Cumhurbaşkanının atadığı ulusal bir koalisyon olup, ülkenin genel politikasını SKH'nin programına göre yönetmekle görevliydi. Siyasetin doğrudan aktörleri olmaktan çok gözetici kalmak isteyen SKH'ne mensup askerler bu mekanizmada ufak bir yerle —Devlet Konseyi'nde üçte bir üyelikle— yetinmişlerdi. Bununla, bir tür tarafsızlığı ya da derhal bir çatışmaya girme zorunluluğu çıkması halinde ordunun birliğini muhafaza etmesini sağlamayı mı amaçlamışlardı? Bir araya sadece bir danışma organı olan Ulusal Meclis'te geldiler.

Ancak siyasal akımlardan birinin hâkim olması halinde etkili olabilecek olan bu güçlerin karmaşık kuruluşu, iktidar sorununu çözümleyemedi ve onu felce uğratan etkiler çatışması hemen yüzeye çıktı: Spinola, cunta, Devlet Konseyi'nin yarısı ve hükümetteki sağcılar, hükümetteki solculara ve Devlet Konseyi'nin öteki yarısına karşı bir blok kurdular. SKH kurumlaşmamıştı, fakat ordunun büyük bir kısmı ondan yana olduğu için onun onayı alınmadan bir şey yapıla-

mazdı; aynı şekilde kurumsal organigramını dikey olarak aşan siyasal kesimler, her şeyi altüst etmeyi göze alamayacaklarından ötekilerin onayı olmadan herhangi bir harekette bulunamıyorlardı.

Mayıs ve Haziran'da iktidarın öteki kesimini meydana getiren emekçiler greve gidiyor, yönetimlerini «esenleştiriyor» ve devlet kuruluşlarının inceliklerinin ötesinde solun, kendilerini temsil etmekteki yeteneğinin bilincine vararak cüretle politikanın içine giriyorlardı. Sol büyük güçlüklerle karşılaştı. Doğruyu söylemek gerekirse, başarısızlığa uğradı.

İlk geçici hükümetin iş başına geldiği 16 Mayıs ve ilk büyük bunalımın patlak verdiği 10 Temmuz arasında hükümet gerçekten önemli iki karar aldı. Bunlardan biri, asgarî ücreti 3 300 escudo (yaklaşık 3 000 TL) olarak saptıyordu; ancak bu zorunlu bile değildi, zira beşten az işçi çalıştıran iş yerleri işlerinin iyi gitmemesi halinde bunun altında bir ücret ödeyebilirlerdi. Öteki karar devlet memurlarına aitti, fakat öylesine kötüydü ki Meclis önünde sert gösterilerin yapılmasına yol açtı. Ancak hükümetin istifasının arifesindeydi ve ekonomi bakanı Vieira d'Almeida balkona çıkarak yasanın değiştirileceğini ilân etti...

Öte yandan hükümet fiyatları dondurmuştu; bunun yanında İspanyol yasalarıyla kıyaslanacak derecede baskıcı bir geçici basın yasası kabul ederek gazetecileri kızdırdı. Öteki konulara gelince, hükümet görevinin üstesinden gelmede tam bir güçsüzlük gösterdi. Ekonomi bakanının önerdiği bir gelişme planını, ne sol, ne de SKH'nin Koordinasyon Komisyonu kabul etti, zira programda öngörülen şu belirsiz gereğe uymuyordu: «Portekiz halkının ve özellikle az gelirli vatandaşların hizmetinde, ilk amacı enflâsyonla ve hayat pahalılığıyla mücadele etmeye yönelik ve bu nedenle tekelciliği reddedici yeni bir ekonomi politika...»

Ah! bu paragraf ne kadar çok tekrarlandı ve yorumu nice tartışmalara yol açtı! 10 Temmuz geldi, henüz kimse sır-

larını gün ışığına çıkaramamıştı; daha doğrusu kimse kendi görüş tarzını kabul ettirememişti.

Bunalımdan önce general - cumhurbaşkanı kendi inisiyatifiyle SKH'nin dört yüz subayını toplantıya davet etti. Yanına bir de Ekonomi Bakanını ve Demokratik Halk Partisi'nin Genel Sekreteri ve bakanlıksız bakan Sa Carneiro'yu aldı. Vieira d'Almeida subayların önünde, Portekiz ekonomisinin karanlık tablosunu bütün çıplaklığıyla ortaya koydu ve «ivedi ve zorunlu tedbirlerin alınması gerektiğini» sonuç olarak belirtti. Askerler, peki öyleyse, alınsın, dediler. Yanlış anlaşılma.

Spinola söz istemiş, ülkenin kargaşalığa gittiğini, grevlerin (halbuki sonuna yaklaşmıştı) ülkeyi anarşiye sürüklediğini ... ve sıkıyönetim ilân edilmesi gerektiğini söylemişti. Halkın yakıştırmaya başladığı adıyla «Spinochet»in özgürlüğe tahammülü kalmamıştı! Cumhurbaşkanı yasalara göre kendi başına da sıkıyönetim ilân edebilirdi, fakat gerçekte bunun için SKH'nın onayına ihtiyaç vardı.

Oysa ki, komutanlar, sorunu daha ayrıntılı görmesi gerektiğini söyleyerek onu savdılar. Ekonomi bakanına da, bir çözüm bulmaması halinde yerine başkasının getirileceğini anlattılar. Bunalım başlamıştı. Dendiğine göre sabahları, gazeteleri okuduklarında subaylar güvenebilecekleri tankları, uçakları ve askerî birlikleri hesaplayıp ellerindekilere eklemekteymişler. Tutar, sürekli olarak SKH'nın lehindeydi.

7 Temmuz, Başbakan Palma Carlos, bakanlar kurulunun masasının üzerine bir anayasa değişikliği tasarısı koydu. Ve bunun yarattığı tartışmalara Meclis'in kapıları kapatıldı. Ana hatlarıyla, Palma Carlos, Başbakanın yetkilerinin genişletilmesini, genel seçimlerin iki yıl ertelenmesini ve Cumhurbaşkanının genel oyla onaylanmasını önermekteydi. Ya bu, ya da Projeye imzasını atmış bulunan bakanlar, Palma Carlos, Vieira d'Almeida ve Sa Carneiro istifa edeceklerdi. Güç durum!

Palma Carlos'un anayasa değişikliğinin altında bütün bir politikanın, işçi aleyhtarı, tekelci ve sömürgeci bir politikanın yattığı biliniyordu. Programın arka yüzü, programdaki sözcüklerden okunuyordu. Palma Carlos özel konuşmalarında sömürgelere özgürlük verilmesi sürecinin başlatılma tarzına karşı olduğunu açıkça söylüyordu. Spinola'ya gelince, otonom fakat federe kısımlardan meydana gelen büyük Portekiz hayalinden, imparatorluğun geri kalanının modern demokrasiye uygun bir şekilde yeniden canlandırılması hayalinden vaz geçmiş değildi. Halbuki Dışişleri Bakanı Mario Soares, Londra'ya ve Cezayir'e gitmiş, Gine'nin ve Yeşil Burun'un (PAİGC) özgürlüğü konusunda Afrika Birliği'yle anlaşmaya varmıştı; öyle ki Spinola'nın kitabında anlattığı ve Portekizlileri coşturan ortak düşünce göçmüş bir anı halini almıştı bile.

Askerler, birliği hızlı bir sömürgesizleşme vaadi etrafında gerçekleştirmişlerdi, tehlikeyi hissettiler.

Devlet Konseyi, Palma Carlos'un projesini oy çokluğuyla reddetti, sadece Başbakanın gene Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekle beraber bakanların Başbakan tarafından atanması yolundaki değişikliği kabul etti. Kuvvetler dengesi gene eskisi gibi kalmalıydı. 10 Temmuz'da Palma Carlos ve taraftarları istifa ettiler; geri kalan bakanlar da düşmüş sayılırdı elbet. Ve üç gün, Palma Carlos'un yerine atanacak kişi beklendi. Askerler gizli bir mücadele veriyorlardı, Spinola kendi adamı olan ve ilk hükümette millî savunma bakanlığı yapan Firmino Miguel'i istiyordu, generaller ona karşıydılar. Spinola, Silâhlı Kuvvetler Hareketi'ni kırmaya çalışıyordu. 25 Nisan'm «başları» Vasco Gonçalves, Melo Antunes, Otelo Saraiva de Carvalho kara listenin başına alınmışlardı. Komünist oldukları söyleniyordu ki, bu da askerler için kabul edilemez bir şeydi. Spinola'nın manevralarını yarıda kesmek için

hareketin subayları ne gibi kanıtlar kullandılar? Nasıl bir tehdit savurdular?

İkinci bir hükümet darbesi miydi? Sır iyi saklandı. 14 Temmuz 1974'de Spinola, yerden yere çaldığı Albay Vasco Gonçalves'i Başbakanlığa getirdi. Gonçalves, Oscar şifreli adıyla 25 Nisan hareketine katılmıştı.

Durum ters yüz olmuştu. Gazeteciler, Spinola'mn adamının üzerinde durmuşlardı, şimdi biyografisini bilmedikleri bir kişiyle karşı karşıya idiler. SKH'nin taktik değiştirip gözlem yerini terkettiği; sömürgelere özgürlük vermek ve programı bildiği gibi uygulamak üzere hükümeti ele aldığı anlaşılıyordu. Koalisyon, sağda daha az yaygın, orta solda ise biraz daha farklılaşmış olarak varlığını sürdürüyordu, bu sırada beş asker daha bakanlık mesleğine ilk adımlarını atmışlardı. Böylece hükümet iki sosyalist, bir komünist, Demokratik Halk Partisi'nden bir üye, sosyalist eğilimli iki tarafsız, SEDES denen ve Sosyalist Parti'yle Demokratik Halk Partisi arasında bir tutum gösteren entelektüel teknokrat kulüpten üç üye, SKH'den beş asker ve spinolacı iki askerden kurulmuş oldu. Bunalım pis bir grip gibi geçmişti, halk geldiğinde bile farketmemişti ve gazetelere doğru bilgi iletilmemişti. Hükümet birlik bakımından kazançlı çıkmış, Spinola halk arasındaki durumu sarsılmadan yerini belli etmişti. Cumhurbaşkanı olarak kaldığına göre, yeni giysilerinin başarısız bir hükümet darbesiyle kirlenmemesinde yarar vardı. Böylece işi, «Palma Carlos» hareketi adı altında kapattılar.

Fakat Spinola yenilgiyi kabul etmiyordu. Bu olayların ertesi günü monoklunu gözüne taktı, en fiyakalı üniformasını giydi ve askerleri «kötü günler» için hazırlıklı bulunmaya kandırmak amacıyla kışla kışla dolaşmaya başladı. Halbuki bundan önce pek kötü deneyleri olmuştu: deniz kuvvetlerine bağlı bir kışlada askerler millî marş yerine 25 Nisan'ın şarkısı haline gelen *Grandola Vila Morena*'yı söylemişlerdi. Küstahlığı zor sindirdi. Devlet işlerinde küçük düşürülmüşlüğün

ekşiliğiyle ve sinirli bir yarı otoriteyle asker oyunu oynuyordu. Daha sonraları subaylardan dinlediğime göre vaktini harcıyor ve prestijini kaybediyordu; askerler onun mağrur tavırlarından nefret ediyorlardı.

Hükümet yoğun bir çalışma içindeydi. Vaktiyle Mozambik'te partizanlık yapmış olan bakanlıksız bakan Binbaşı Melo Antunes, FRELİMO'nun[1] yöneticileriyle görüşmeler yapmak üzere gizlice Lusaka'ya hareket etmişti. Soares, Gine Bissau ile yapılacak özgürlük anlaşmasının nihai şartlarını saptamakla meşguldü.

27 Temmuz, hükümet darbesinden üç ay iki gün sonra yeni rejim, Vasco de Gama'nın torunlarının sömürgeci siyasetine kesin olarak son verdi. Atlas Okyanusu kıyısında, Leiria'ya çok yakın bir noktada bir çam ormanı vardır. Dendiğine göre bunu *Principe perfeito* II. Don Joao, gemiler için gerekli kalasları elde etmek için dikmiş. 27 Temmuz cumartesi günü Spinola sömürgelerin özgürlük haklarını tanıyan ister istemez imzaladığı bir kararnameyle yüz kızartıcı bir hâkimiyeti sona erdiren söylevini verdiğinde bu ormanın yakınındaydım. Plajdaki kalabalık tek televizyon aygıtının önüne yığıldı ve dinlemeye koyuldu. «Ulusların yaşamında ve tarihinde öyle yüce saatler vardır ki, ulus kendine özgü yolunu, kişiliğini ve dünyadaki yerini bunun sayesinde bulur. Portekiz işte bu yüce saatleri yaşamaktadır. Ana vatanda ve deniz aşırı ülkelerimizde yaşayan halkımıza, topraklarımızda yaşayan halkların kaderlerini bizzat tayin etme hakkını tanıdığımızı bu nedenle büyük bir heyecanla ilân ediyorum...» Plâjdakiler sadece «güzel!» diyerek kumlara serdikleri örtülere uzanmak üzere dağıldılar. Sömürgeciliğin sonu bu plajın insanlarına öylesine doğal gelmişti ki, hizmetinde çalıştığım Suiss-Romande radyosuna haberi iletmeyi bile gereksiz bul-

(1) Samora Machel'in başkanlığındaki Mozambik Kurtuluş Cephesi. Özgürlük görüşmelerinde temsil yetkisi yalnızca ona tanınmıştı.

dum. Burda buna şaşan olmamıştı. Oysa ki, bütün dünya şaşkınlıkla karşılıyordu...

Lizbon'a döndüğümde kentin, daha bir ciddiyetle olayın üzerinde durduğunu gördüm. 29 Temmuz'da koalisyonu meydana getiren partiler, halkı Cumhurbaşkanlığı sarayının önünde toplanmaya çağırmışlardı. Spinola alkışlanıyordu. «Bu yolda seninle beraberiz, senin yolundayız...» Fakat yol çapraşıklaşmıştı.

Ağustos'da Cumhurbaşkanı tatilini kaplıca kenti olan Buçaco'da bir otelde geçiriyordu. Yanında sadece maiyeti vardı ve gerek yemek salonunu, gerekse sıcak su havuzunu öteki otel müşterileriyle demokratça paylaşıyordu. Gazeteciler onu gelip görüyor, atla gezintileri sırasında resimlerini çekiyorlardı. O sırada Lizbon'da cezaevinde bulunan PİDE'ye mensup polisler ayaklandılar. Silâhları, manyetofonları ve koğuşlarını cezaevinin öteki kısımlarından ayıran parmaklıkların anahtarları ellerindeydi. İstedikleri Ulusal Selâmet Cuntası'ndan bir generalle, aynı zamanda «PİDE'yi ortadan kaldırma» kurulu denen bir kurulun üyesi olan Galvâo de Melo ile görüşmekti. Galvâo de Melo onları hiç bir tanık bulunmaksızın kabul etti, güleryüzle dinledi. Öte yanda, daha sonra enformasyon bakanlığına getirilecek olan cezaevinin müdürü, SKH'nin genç subaylarından Conceiçâo e Silva, olayın gidişatı hakkında demokratlara bilgi veriyordu. İsyan, dışardan organize edilmişti, halbuki kendilerine «daha insanca muamele yapılmasını» isteyen eski polisler aslında lokantalardan gelen yemeklerle besleniyor, diledikleri zaman televizyon seyredebiliyor, serbestçe ziyaretçi kabul edebiliyor ve cezaevinin içinde diledikleri gibi dolaşabiliyorlardı. Şimdi diledikleri ailelerine maaş bağlanması ve hemen mahkeme önüne çıkarılmaktı. PİDE ve insan hakları, ha? Ne günlere kaldık!

Cezaevinin önünde müthiş bir kalabalık toplanmış, *kalırolsun PİDE* diye bağırıyordu. Ve Galvâo de Melo âsileri koğuşlarına dönmeleri için ikna etmeye çalışıyordu. Ve Concei-

çao e Silva bu görüşmeyi engelleyemediği için çılgına dönedursun dışarda güvenlik kuvvetleri (PSP) göstericileri coplamaktaydı. Hafif yaralananlar oldu.

Güvenlik kuvvetleri henüz arınmamıştı. Ancak 28 Eylül'den sonra arınacaktı. Aynı personelle Salazar'a, sonra Caetano'ya ve nihayet ilk aylarında demokrat yönetime hizmet etmişti. Gerçekte bu Ağustos sonunda tüm medenî görevlerini yapmayı reddetmek suretiyle milletin burnuna gülüyordu. Kötü polislerle dolu olduğundan mal aleyhinde işlenen suçlara değgin şikâyetleri kulak arkası ediyor, suçlu yataklarında işi rastlantılara bırakıyor ve Lizbon'un Bairro Alto'sundaki sakinlere uyku uyutmayan sarhoşlara meydanı boş bırakıyordu. «Demokrasi var, herkes dilediğini yapmakta serbesttir.»

Bununla beraber isyan sonunda bastırıldı, hükümet PİDE'nin taleplerinden hiç birini göz önünde tutmayacağını ve tutuklu polislerin cezaevlerin genel disiplini altına alınacaklarını ilân etti. Demokratlar, LUAR'a[1] mensup militanlar ve eski tutuklular bu sözleri kuşkuyla karşıladıklarından cezaevinin önüne nöbetçiler yerleştirdiler. Aylarca, gece-gündüz 3 ilâ 10 kişi cezaevinin giriş-çıkışlarını gözetledi: içeriye lokantadan bir tabak yemek sokturmadılar, ziyaret saatleri dışında bir kişiyi içeriye aldırmadılar, hasta arabalarını bile kontrol ettiler. Halk, işi ele aldı mı titizlikle yapar.

Özgürlüğe kavuşan halk, elde ettiklerinin bir kez daha tehlike içinde bulunduğunu anlıyordu. PİDE'nin isyanı tehlike işareti vermişti: sağın ve aşırı sağın Devlet kurumlarında hâlâ antenleri bulunduğu anlaşılmıştı. Bunlardan biri olan Galvao de Melo mülâkat vererek faşist olmadığını, ancak komünizmden nefret ettiğini söylüyordu.

O sırada eski İçişleri Bakam Moreira Baptista ve Savunma Bakanı Silva Cunha kefaletle salıverildiler. Tenreiro'nun,

(1) Devrimci Hareket Birliği.

Portekiz balıkçılarının üzerinde otuz yıl boyunca rüşvet ve kabadayılıkla saltanat sürmüş bulunan amiral Tenreiro'nun soruşturmasını yapmakla görevli genç teğmenle tanıştığımda: «Amiral hâlâ içerde mi?» diye sordum. «Bilmem, diye cevap verdi, geçen perşembe içerdeydi ama...»

Eski Millet Meclisi'nin tek partisi olan Ulusal Halk Hareketi'nin milletvekillerinden, toprak ağası ve herkesin tanıdığı faşist Casal Ribeiro da kefaletle bırakıldı. Kentlerin duvarları antikomünist propagandalarla kaplanmaktaydı: komünizm = işkence = Hitler; kodamanlar, Cascais'deki villalarında bazı yabancıları kabul ediyor ve çok yakında «bir şeyler olacağını» bildiriyorlardı. Eski sağcı partiler eski ANP'nin kalıntıları üzerinde, Federalist Hareket, Terakki Partisi, Liberal Parti, Milliyetçi Parti gibi adlar altında sabunlanmış, yaldızlanmış «demokratlanmış» olarak yeniden kuruluyordu. Yalın bir buyurganlıktan açıktan açığa faşizme kayan bu siyasal sınıf, yeni rejimin kilit noktası olan askerî harekete karşı kampanya açmıştı. Ağır bir kaygı hüküm sürüyordu. Zehirli bir havaydı. Köylerde eski ağalar yeniden toparlanıyor, toprak sahipleri ürünleri yakma ya da tarlaları ekmeden bırakma tehditleri savuruyorlardı. Alentejo'da ufak bir sendika hareketi hazırlamakta olan sosyalist militanlardan biri kaygılıydı:

«Şimdi yapılabilecek tek şey eşyaları kurtarmaktır; toprak işçileri korktu» diyordu.

Solcu partilerin kurmayları sürekli toplantı halindeydiler, planlar hazırlıyorlardı. Zor. Zira karşı-hareket çokşekilli olmakla beraber elle tutulur bir varlığa sahip değildi. Devletin içinde bir yerlerdeydi ve aynı zamanda günlük yaşamın içinde bile bozgunculuk yapıyordu. Üniversite, Kuzey'deki en yoksul köylerde bir okuma-yazma ve sağlık kampanyası açmıştı. Papazlar pazar günleri kiliselerde halkı okuma-yazma öğrenmekten cayması için «komünistler» aleyhine vaazlar ve-

riyorlardı. Ve devlet, öğrencilerin bu girişimini çok isteksizce destekliyordu.

Sağ, demokraside yerini almak istiyordu. Fakat muhalefette kalmayı bilmiyordu. Komutanlar «demokrasi» demişlerdi; böylece faşizmin eski taraftarlarına demokratik gelişmeyi baltalama hakkını vermekle bindikleri dalı kesme durumuna düşmüşlerdi.

Demokrasinin çıkmaza girdiğini görerek Lizbon'un cayır cayır yanan caddelerinde düş kırıklığı içinde dolaşıp duruyordum. Çıkmaza girmişti; öte yanda sağın kıpırdamasına izin vermek kadar, engellemek de olanaksızdı. Tarihsel sürece uygun olmayan bir durum çıkmıştı ortaya; gerek kurumsal, gerek ekonomik alanda roller ters dönmüştü. İktidara geçen sol, burjuvazinin büyük bir kesimini hem muhalefete itiyor, hem de işbirliği yapmasını istiyordu. Alışılagelmiş demokrasilerde olanın tam tersiydi bu. Sonuç: sol, yönetmeye cesaret edemiyor, sağ, mekanizmayı kendi bildiği gibi işletebilmek için hükümet darbesi yapma olanaklarını arıyordu. Spinola, sağı, kendi demokrasi anlayışına uygun bir şekle sokmak amacıyla kurumlaştırmak istiyor ve komutanlar *statu quo*'yu muhafaza etmek için çabalıyorlardı; durumu çıkmazdan kurtarmaya yönelik eylemlere girişmenin kendilerine düştüğünü düşünmüyorlardı. Daha sonra, olayların zorunlu itişi sonucu harekete geçeceklerdi.

Ağustosun sonlarında birçok Portekizliden, ikinci bir 25 Nisan gerektiği kanısını açıklayıcı sözler duydum; Rossio alanında bir ölü verilmişti. Hükümetin yasakladığı MPLA'yı[1] destekleyici bir gösteri sırasında güvenlik kuvvetleri mensuplarından biri ateş etmişti.

Sömürgelere özgürlük verme işi devam ediyordu. Gine özgürlüğünü ilâna hazırlanıyor ve FRELİMO ile görüşmeler

(1) Angola'nın özgürlüğü için Halk Hareketi. O tarihlerde MPLA, Spinola'nın davranışına karşı haklı bir kuşku beslemekteydi. Üstelik iç bölünmeler belli bir hareket çizgisi saptanmasını geciktiriyordu.

her iki taraf için memnuniyet verici bir anlaşmaya doğru hızla ilerliyordu. Fakat bu başarılar bile sağın durumunu güçlendiriyordu ve Gine ile Mozambik'i elinden kaçırdığını anlayan Spinola, Afrika'nın incisi Angola'yı kaçırmaya hiç niyetli değildi. Portekiz'de sağ ile sol'un çatışmasına neden olacağını anlayan Angola kurtuluş hareketleri, uygulanması gereken strateji üzerinde bitmez tükenmez bir çatışma içinde bulundukları halde savaşçı tutumlarını sürdürdüler.

20 Ağustosa doğru, Spinola, ordunun genel kurmay başkanı General Costa Gomes'i Buçaco'ya davet etti. Bir planı vardı: sıkıyönetim ilânı, Silâhlı Kuvvetler Hareketi Koordinasyon Kurulu'nun dağıtılması ve iktidarın salt Cumhurbaşkanı'na, yani kendisine verilmesi. Bu planın reddedilmesi halinde Spinola istifa edecekti. Buna rağmen General Costa Gomes reddetti, bu, ordunun da reddettiği anlamına gelirdi. Spinola düşünecekti. Costa Gomes'in helikopteri Lizbon ile Buçaco arasında mekik dokudu; genelkurmay başkanı, SKH ile kaplıca sularında sinirlerini yatıştıran giderayak bir cumhurbaşkanı arasında arabuluculuk yapmaktaydı.

Spinola istifa etmedi. Costa Gomes'in askerler üstündeki prestiji artıyordu, yükümlendiği görevler 25 Nisan «devriminin» yönünü saptırmaya niyetli olmadığını kanıtlıyordu. Spinola'ya zavallı bir avunç kalmıştı: Costa Gomes, SKH'nin Koordinasyon Kurulu'nu hükümetten uzaklaştırmak amacıyla Genelkurmaya alıyordu.

Bakanlar çalışmalarını aralıksız sürdürmüşlerdi. Grev hakkındaki yasa kuruldan kurula dolaşmış, dendiğine göre sorunların virgülüne dek üstünde duran Devlet Konseyi'nin masasında uzun süre kalmıştı. Böylece ezdiler ezdiler, sonunda herkesin içine sümkürdüğü bir paçavra ortaya çıktı: grev hakkı ilke olarak kabul edilmişti, ama onun yanında lokavt da kabul edilmişti. Ayrıca tahditler de getirilmişti: grevler toplu sözleşmelerin yenilenme devrelerinde ilân edilebilirdi; mesleklerin karşılıklı dayanışması düşüncesiyle ve siyasal ne-

denlerle yasaklanabilirdi. Ayrıca işçiler anlaşmazlık süresi içinde iş yerlerini işgal etme hakkını da kaybediyorlardı.

Gerçi işçi emekli aylıkları arttırılmıştı, üç emisyon bankası devletleştirilmişti, kısacası ekonomik hayatın zorunlu ufak şeyleri çözümlenmişti, fakat hükümet, ihtiyacı olan halkın salt sevgi ve desteğini kendisine kazandırabilecek ulusal karakterde hiç bir esaslı tedbire girişmemişti. Ekonomik gelişme planı çıkmadığı gibi koalisyonun öngördüğü genel politikanın ne olduğu hakkında bir fikir sahibi olmaya da olanak yoktu. Başbakan ilk ve son kez televizyonda yaptığı konuşmada şeker, süt, vb. gibi temel ihtiyaç maddelerine zam yapıldığını ilân etti.

Bununla beraber bazı şeyler gerçekleştiriliyordu. Nanterre'de profesörlük yapmış olan Magalhaes Godinho Millî Eğitim'de programlar yapıyor, bütünsel bir eğitim sistemi getiriyordu. Eski bakanın makam arabası olarak ısmarlamış olduğu lüks Mercedes'in yerine bakanlığın ihtiyacı için kullanılacak ufak arabalar getirtti. Ötede, Dışişleri bakanlığında kuşkulu görülen bazı diplomatlar değiştiriliyor ve Mario Soares destek bulmak için Avrupa ülkelerini dolaşıyordu. Portekiz'i dünyadaki yerine yeniden yerleştirmeye çalışıyordu. İç yönetimde yeni valiler atanıyor ve seçim yasası hazırlanıyordu. Geçici hükümetlerin görevi haline gelmişti bunlar. Resmî gazetede kararname üzerine kararname yayımlanıyordu, ve bunlar doğrudan ilgili olmayan kimseler için anlaşılması zor anlamlar taşıyordu.

7 Eylül'de Melo Antunes, Lusaka'da, Samora Machel ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Mozambik bir yıl süreyle, yani özgürlüğü ilân edilinceye kadar bir Portekiz-Frelimo karma hükümetince yönetilecekti. Spinola bu anlaşmayı üç gün, yani Mozambik'teki beyazların ayaklanmasına ve Lourenço Marques'deki radyo-klübü'nün işgali üzerine merkezileşen bir isyan hazırlığına yetecek süre geciktirdi. Costa Gomes derhal düzenin yeniden kurulması amacıyla mü-

dahale etmesi için askerî birliklere emir verdi. Subaylar itaat etmiyorlardı. Portekiz ordusu duruma hâkim oluncaya dek birkaç gün geçti ve olay, yüz kadar kişinin ölümüne yol açtı.

10 Eylül, Spinola, Gine'nin özgürlüğünü resmen tanıyan bir söylev verdi. Ve bunu fırsat bilerek diktatörlüğün ve totalitarizmin tehlikeleri diye adlandırdığı konuyu ele alıp sosyalistlere de göz kırparak, komünistlere bir kez daha savaş ilân etti: «Sosyalist bir devlete karşı değiliz...» 10 Eylül; güç anlar yaşanıyordu, kimse sevinçli değildi, Gine, basit bir formaliteymişçesine imparatorluğu terk ediyordu.

11 Eylül, Portekiz, Şili yenilgisini kutluyordu. Gazetelerde Allende'nin resimleri ve uzun makaleler çıkıyordu. Radyo ve televizyon bu «sosyalist deneyin» kanla sonuçlandığını hatırlatıyordu. Bir hafta süreyle komünistler ve sosyalistler yaptıkları mitinglerde birliğin zorunlu olduğunu tekrarlayıp durdular. Ülkenin her tarafında gösteriler yapan devrimci militanlar da, çarpışmalıyız, diyorlardı. Şili'nin durumu başka, Portekiz'inki başkaydı, ancak her iki ülkede de sağ, aynı derecede amansızdı. Komünist Partisi yatışmak bilmeyen işçi ve solculara, sabırsızlıklarının «Pinochet»e yol açtığının kanıtı olarak Şili'yi örnek göstermek istemişti. Aşırı sol daha yalın bir gerçeği gözler önüne sermeyi denedi. Bütün bir halk bir savaş kaybetmişti, bir diğeri, burda, aynı savaşı sürdürüyordu. Amaç üzerinde uzlaşmaya varmaksızın kendini «birlik içinde» duymak için nedenler vardı:

1789'un yüzünü ak çıkarmak için ekmek ve özgürlük.

1917'ye yeniden can vermek için ekmek, özgürlük ve iktidar.

Sefaletten sonra refah getiren bir sosyalizm için ekmek, özgürlük, iktidar ve televizyon.

Fütürist düşüncelerimi bir yana atıp İsviçre'ye mi dönsem?

19 Eylül, Lisnave'deki tersane işçileri bazı müdürlerin iş-

ten uzaklaştırılmaları için sokağa döküldüler. İşçi öncüleri seslerini duyurmayı biliyorlardı.

25 Eylül, Spinola, Angola işini bizzat ele aldığım ilân ederek sömürgelere özgürlük tanıma tasarısına el koydu. Angola sorunu kendi sorunu, son sığınağıydı. Referandum kokuları geliyordu... «dengeli» bir demokrasi için mümkün olabilecek yollar hakkında gevezelik etmek amacıyla Angolalı otuz kadar «temsilci»yi Lizbon'a davet etti. Özgürlük işin içinde değildi.

26 Eylül, Spinola, yerlerin dörtte üçü başkentin aşırı sağcıları tarafından doldurulan Campo Pequeno'da yapılan bir boğa güreşinde seyircilere kendisini alkışlattı. Buna karşılık onunla birlikte gelen Başbakan ıslıklandı. Gösteri boyunca iki devlet adamı çekişmeli sözler söylediler; spinolizmin son raundu oynanıyordu.

Dört ay, Spinola ile komutanlar arasında geçen meçhul anlaşmanın son bulması için dört ayın geçmesi gerekmişti. İki taraf, ortak tecrübe boyunca demokrasinin anlamı ve sömürgesizleşmenin kapsamı konusunda çatışmış durmuşlardı. Halk, son anda bu anlaşmazlığa katılmış, Spinola yalnız bırakılmıştı.

Kitabının yayımlandığı Şubat 1974'ten 28 Eylül'e dek Spinola, faşizmin geleneksel tezleriyle solun ve (devrimcilerin) tezleri arasında kendine bir yol açmak için icat ettiği teorik bağdaşımları sonuna dek kullanma fırsatını bulmuştu. Caetano Mart'ta, «Çok geç, demişti, yarı-tedbirlere yer yok.» Buna rağmen Spinola denemişti.

Önce, ilke haline koyduğu bir üslubu vardı: «Madem dış baskıları kaldırmaya ya da onları meydana getiren öğelerden kaçınmaya olanak yok, etkilerini azaltmaya ya da lehimize çevirmeye bakmalıyız», diye yazıyordu. «Devrimci atılımlara açıkça karşı gelmek budalalık olur», diyordu. Gine'deki subaylara «koşulları lehimize çevirmeyi bilmeliyiz.» İspanya'da Franco'nun yanında, daha sonra Stalingrad'da Almanlarla

birlikte savaşmış bulunan Spinola, ülkeyi (devrimci keşmekeşten) kurtarmak için önce antifaşist, sonra da demokrat oluvermişti. Kitabından kamuoyu bir şunu hatırlıyordu: savaşa son vermek, «henüz vakit varken» sömürgeler için bir çözüm bulmak istiyordu.

Mart'ta Soares bana, Cenevre'de, «Genel düşüncelerini paylaşmıyorum, fakat Spinola durumu çıkmazdan kurtaracak yetenektedir» demişti.

Onu bir kahraman yapadursunlar ve uluslararası burjuvazi Portekiz'i günün zevkine uyduracak adamı nihayet bulduğunu sanadursun SKH'ne mensup askerler mucize-kitabın daha ciddî görünümleri üzerine eğilmişti.

Askerler sömürgelere özgürlük verilmesini, Spinola ise kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesini istiyordu: tümüyle farklı iki dünya.

Spinola şöyle yazıyordu: «Otodeterminasyon (kendi kaderini bizzat tayin etme) halkların, demokratik yollarla kurulan kurumlar sayesinde, uluslararası alanda kişiliklerini kanıtlama, ortak amaçlarını ve bu amaca varma yollarını belirleme, bizzat karar verdiklerinin dışında bir sınırlama ve delegasyon kabul etmeksizin iç işlerinde tam egemenliğini kullanabilme konusunda sahip oldukları özgürlüktür... Öyle ki, şayet Afrikalılar Portekizli olmak istiyorlarsa, bunu, Avrupa kamuoyunun sandığı şekilde değil, bir Afrikalı'nın tarzıyla istiyorlar demektir... Bu durumda bizi meydana getiren toplumsal-kültürel gruplar açıkça ve duraksamaya yer bırakmayacak şekilde Portekizli olmaya devam etme isteklerini açıkladıkları zaman, ancak o zaman kimse bizi suçlayamaz... Demek oluyor ki, sorun, denizaşırı halkları otodeterminasyon yoluyla Portekiz Cumhuriyeti'nde toplayabilme sorunudur. Yoksa, bu toprakları ve üstünde yaşayan insanlarını kuşkulu bir yönetime, başka devletlerin çıkarlarına ve yeni-sömürgeciliğin hizmetinde bulunan ruhsal olarak zehirlenmiş toplu-

lukların ellerine terketmek demek değildir... Kısacası, savunduğumuz gerçekten ulusal çözüm, dünya kamuoyunun onayıyla, çeşitli insan gruplarını, olmak istediğimiz ulusu meydana getirecek şekilde *bilinçli olarak Portekizli kalmaya elverişli* kılacak ve bu suretle onları bizlerle birleşmeye itecek bir duygunun *yaratılmasına* [1] dayanmaktadır. Denizaşırı ülkelerin sorunu ancak bu şekilde çözümlenebilir. Şunu da ekleyelim ki, çıkacak güçlükler teorinin uygulanma eksikliğinden çok bizim uygulama yeteneğimize bağlıdır... Siyasal sorunun çözümü konusundaki karşıt görüşlere gelince, biz yeteneksizliğimiz yüzünden bölünmeye dek varan tehlikelerine rağmen otonomist tezden yanayız; kaldı ki, zaten bu konuda hiç bir şey yapmadan durmak bizi uzun sürede ihtilâle götürür...» [2].

Oysa ki Gine-Bissau 1973 Eylül'ünde özgürlüğünü ilân etmiş ve 80'den fazla ülke onu tanımıştı. Angola ve Mozambik'te ise ulusal kurtuluş hareketleri on yıldan beri özgürlük savaşı vermekteydi.

Spinola'nın «iyi niyetleri» ne olursa olsun, «dış etkiler» ve Afrika'nın özgürlük savaşlarında çıkarları bulunabilecek «büyük devletlerin oyunları» ne olursa olsun Cumhurbaşkanının, tarihsel süreç içinde on yıllık bir gecikmesi olduğu kesindir.

FRELİMO'nun yöneticilerinden Oscar Monteiro Mart'ta, Cenevre'de bana: «Spinola'nın tezini ciddiye alamayız», demişti. Bu koşullarda savaşa devam edecekti. SKH, buna son vermek için hükümet darbesi yapmıştı. Angola'ya dönmemek için bir ikincisini yaptı.

Demokrasi ve sömürgesizleşme birbirine çok uyuyordu: zira Portekiz'deki eski rejimde savaşa onurlu bir şekilde son verilmesini sağlayıcı hiç bir çıkar yol yoktu ve askerler savaşa son vermek istiyorlardı; yeni projenin yasallığını halk-

(1) İtalikler bize aittir. (J.K.)
(2) **Portekiz ve Geleceği**, Fransızca çevirisinden.

ta, halklarda, aramak, demokrasiyi kurmak, olaylara ayak uyduramayan faşizme karşı halkı ganyan oynamak otodeterminasyon tezlerini bir referandumla kitlelere onaylatmak gerekirdi. 25 Nisan bir yanlış anlaşma üzerine yapılmıştı. Fakat nice oportünist olursa olsun demokrasi kendi kendini yıkmaya başlamıştı: kitleler sokakları dolduruyor, sosyalistler ve komünistler hükümete giriyor, SKH, savaşın uzamasından doğacak tehlikelerden korkan ordunun çoğunluğunu kendine bağlamayı başarıyor, Spinola 27 Temmuz söylevini verme zorunda bırakılıyordu.

Madem Portekiz'de ve sömürgelerinde otodeterminasyona inanan kalmamıştı, madem Portekiz'i Afrika bataklığından sadece özgürlük kurtarabilirdi ve madem bu sonucu gerçekleştirebilecek olan soldu demokrasi oportünistken kökleşmeğe demokratlar da uzlaşmaz olmaya başladılar. Spinola kontrolü elden kaçırmıştı.

Öte yanda generalin tezleri sağın düşüncelerine tamamiyle uymuyordu. Eski rejimi, kendi rejimini sömürgelere değgin bir planı olmadığı için üstesinden gelemeyeceği karşıtlıklar içine düşürmüştü. Bir yeni-sömürgecilik yaratamadığı için, yani güçsüzlüğü yüzünden savaşa gitmişti. Oysa ki askerler artık savaşmak istemiyorlardı.

Sağ, Spinola'ya güvenmedi, desteklemedi. Zorlama yoluna gitti ve general onları kazanamadı. Sağ, harekete geçmek için demokrasiyi baltalama yoluna gitti ve adamını otorite kullanmaya itmesi sonucu harcadı. Reformist ve yeni-sömürgeci yönetimi kendi saflarına çekme fırsatını bir kez daha elinden kaçırmış oldu.

28 Eylül'de sağ, iktidarı yeniden ele geçirmek için eski yöntemlerine başvurdu.

Yanlış anlaşılma aydınlığa kavuşmuştu, çatışma kaçınılmazdı. SKH, halktan yana, daha doğrusu demokrasiden yana çıktı. Ordunun kararsız olması için artık bir neden yoktu.

Dönüm noktası olan saatler

28 Eylül. Kentin savunulması köyden yapıldı. Karşı-hareket durmamıştı. Ve bu bir imgeden ibaret değildi. Faşizmin sızmasını önlemek için Lizbon'daki işçiler iki gün, iki gece kentin kapılarını tuttular, hattâ içlerinden birçoğu zaferi sağlamak için açık ordugâh kurdu. Bu mevzi savaşı sayesinde işçiler Lizbon'un kendilerine ait, gazete ve radyoların da kendi sözcüleri olduklarını anladılar. Sınıf mücadelelerinin, bilânçolarını yapmak için çatışmalara ihtiyacı varsa, bu günler, 25 Nisan'dan daha yararlı olmuştur. Sağ ve aşırı sağ yeniden örgütlenmişti. Bir bozgun suskusundan sonra siyasal alana sızıyor «demokratik» yasallıktan yararlanarak silâh depoluyor, planlar kuruyor ve saldırı düzenliyordu. Devletin içinde de yedek güçleri vardı: Ulusal Selâmet Cuntası'ndan üç general, Galvao de Melo, Diego Neto, Silverio Marques ve de ne kadar öfkeli olduğunu bildiği solun alkışlarından çok sağın alkışlarıyla şımaran Spinola onlardandı. Kendinizi onun yerine koyun: sağcı bir demokrasi kurmak istiyordu, solunkini imgeliyordu; onun gibi tutkulu biri için acıklı bir durum.

15 Eylül'e doğru Lizbon duvarlarında çiğ yeşil ve siyah, çirkin bir afiş görüldü. Bu afiş, «sessiz çoğunluğu», general Spinola'yı ve usulen SKH'ni destekleme mitingine çağırıyordu. İmzasızdı. Bunda şaşılacak birşey yoktu. Aşırı sağ, militan ve sempatizanlarıyla partilerini canlandırmak ve zorunlu olarak bir sessiz çoğunluk uydurmak gibi iki eski taktiğini kullanarak sahneye çıkıyordu. Artık hiç bir şeye hâkim olamayan egemen sınıfların son bir atılım girişimi. Sessiz çoğunluk terimi oldukça kurnaz bir buluştu. Ne var ki koşullar nedeniyle tutulmadı. Zira sağ, yönetmek, yenilemek ve gelişmek karşısındaki güçsüzlüğü sonucu iktidarı kaybetmişti. Ondan geriye aşırı sağın az çok canlılık verdiği bir iskeletten başka bir şey kalmamıştı. Portekiz burjuvazisi hâkimiyetini devlet ve polis gücüyle sürdürmüştü, her ikisini de yitirdiğin-

de tüm kaygısı fabrikalarını, şatolarını, kasalarını ve servetini korumak olan bir avuç toprak sahibinden ve zenginlerden ibaret kaldı. Tabanca veya yastık: ya ben ya da savaş; burjuvazinin bundan başka ne bir yolu, ne de başka bir kanıtı vardı. Ona karşı savaşanlar «bunu çoktan biliyoruz» diyecekler. Fark şu: burada, savaşanlar bile bunu bilmiyorlardı. İşte «sessiz çoğunluk» dedikleri buydu. Görülüyor ki Portekizli sağcılar zamanı iyi seçememişlerdi. Servetinden başka her şeyini yitirmiş bir sınıf, mucizevî bir sil-baştanı gerçekleştirecek esinlenmeyi nerden bulabilirdi? Lizbon'da taraftarları kalabalık değildi. Neydiler peki? Eski faşistlerce beslenen ve halkın en alt tabakasından toplama «belirsiz bir azınlık» [1]. Ne çoğunluktu ne de sessizdi. Çoğunluk ancak devlet kendisiyle anlaştığı ya da suskusunu satmaldığı zaman sessizdir. Fakat bunun için de onlara garantiler sağlamak gerekir, komünizm düşmanlığı yetmez. «İnsan», «Demokrasi», «İlerleme», «Özgürlük» gibi sözcükler salazarcı efendilerin ağzında adî bir felsefenin tepelerinde dolaştı mı, peri masalları dinlemeye karnı tok olan çoğunluğun bir kulağından girer, öbür kulağından çıkar. Sözgelimi, Portekiz burjuvazisi «İnsan», «İlerleme», «Özgürlük» için işçilere 6 000 escudo verseydi, sendikalarla toplu sözleşmelere otursaydı ve lojmanlar yaptırsaydı bazı şanslara sahip olabilirdi, fakat böylesi onun janrı değildir. Bu yandan herhangi bir umuda kapılmak yararsızdı, çoğunluk sözlere kanmadı. Sessiz duruşu boyun eğdiğinden değildi, sırasını bekliyordu, tetikte ve umutla bekliyordu.

Bunu gören aşırı sağ gözlerini köylere çevirdi; orda destek bulmak için lafazanlık etmesine gerek yoktu. Köy ne fikir, ne de sistem savunur; o, papazları, kontları ve tepelerdeki şatolarından vadilere hâkim olan efendilerini tanır. Bunlar onun için uzaktaki belirsiz devlete karşı ilişkilerinin muhataplarıdır. Yenidén oynanan bir eski oyun; şu farkla ki köy-

(1) Deyim 25 Eylül dolaylarında, Lizbon'da, Komünist Parti'nin afişlerinde ortaya çıkmıştır. (J.K.).

lülerin kentle işleri var ve köy her şeye rağmen eskisi gibi uyumuyor.

27 Eylül cuma günü otobüslerden, hoşnut olmayan bir kalabalık Lizbon'a indi; bunlar bedava bir hafta sonu geçirmek için olduğu kadar siyasal bir amaç için de gelmişlerdi. Ancak, kente girişlerinde işçiler silâhlarını aldılar ve bunlar cop, kırbaç ya da çivili sopa gibi ilkel silâhlar olsa bile diğerleriyle birlikte karşı-devrim müzesine yerleştirildi.

Orda bulunmalarını haklı çıkarmak için önemini abarttıkları bu ilkel silâhlar kent üzerinde bir ihtilâl havası yarattı. «Silâhlanmışlar», tehlike başgösterdi, kendimizi savunalım diye telâşlanıldı. Saldırının ve savunmanın diyalektiği hız alıyordu; saldırıda dağınıkken, halk savunmada kazandığı güce kendi de şaştı. Fikir ayrılıkları ortak harekette yok oluyor, tüfeklerin namluları gene karanfille süsleniyordu. Bu toplanan kalabalıkta kim Lenin, kim Mao, kim Cunhal ya da Soares taraftarı belli olmuyordu. Devrimin özsuyu olmadıkları halde gazetecilerine dek halk kendini savundu ve bu genel atılım içinde yenebileceğine yeniden inanmaya başladı.

Birlik güven verirken güç te verir. Nice zayıf olursa olsun savaşın fizyonomisini değiştirir ve gerekli olan birlik bir bayram coşkusu yaratır: düşünün ki, radyolar dinleyicilerini sıcak içkiler ve sandviçler alıp yollardaki barikatlara çağırıyor, harekâtın hazırlandığı yerlerin adreslerini veriyor, gazetelerin baskıya gireceği saatte gazetecileri çağırıyor, sürekli bir ilişki aracı, güven veren, teşvik eden bir dost gibi davranıyordu. Nöbetçiler silâh omuzda yiyip içedursunlar gazeteciler ve matbaacılar iş başına geçmişler, özel sayılar hazırlıyorlardı: karşı-devrim başarıya ulaşamamıştı. Hükümet bir kez daha güçsüzlük göstermişti, fakat halk tepkiyi önlemeyi bilmişti.

27 Eylül akşamı Bakanlar Kurulu toplanmış, bu toplantıda sol ve SKH, Spinola'dan «sessiz çoğunluk»un gösterisini yasaklamasını istemişti. General, «Kamuoyunun bütün kesim-

lerinin fikirlerini açıklamaya hakkı vardır» diyerek reddetmişti. Kaba kuvvete çanak tutuluyordu. Herkes şaşkınlık içindeydi.

Spinola, sıkıyönetim ilân edilmediği takdirde istifa edeceği tehdidini bir kez daha savurdu. Gelişme bu kez onun lehine olabilirdi. Olaylar hızlanmıştı. Bakanların toplantıda oldukları sırada, COPCON'un[1] (Anavatan Askerî Harekât Komutanlığı) komutanlığına getirilmiş olan 25 Nisan'ın teknik organizatörü Otelo Saraiva de Carvalho aşırı sağcıları evlerinde ya da parti merkezinde tutukladı. İkinci bir 25 Nisan başlamıştı. Aynı zamanda Komünist Parti militanları, sendikalistler, Demokratik Halk Hareketi'ne (MPD)[2] mensup olanlar Lizbon'a giden anayollarda toplanıyor, barikatlar kuruyor ve başkente giren çıkan bütün araçları sıkı bir aramadan geçiriyorlardı. Bakanlar Kurulu toplantısı çok kötü sona ermişti. Geceleyin, Enformasyon bakanı monarşistlikten spinalistliğe dönen Binbaşı Sanches Osorio, sorumluluğu yüklenip hükümet adına gazetelere yayın yasağı koyan bir emirname kaleme aldı. Halka da yollarda kurduğu barikatları yıkmasını emretti. Bakanların bundan haberi olmadı.

28 Eylül sabahı, Spinola savaşa hazır bekliyordu, orduda kendisini tutan güçler vardı ve gösteriyi yasaklamamıştı. Atlı birlikleri harekete geçirdi, fakat askerler tüfeklerini doldurmadıklarını ondan gizlemediler. Bu işte karanlık bir rol oynamış bulunan yabancı bir basın ajansı sabah erkenden Avrupa'ya, Spinola'nın iktidara el koyduğu ve Başbakan'ın tutuklandığı haberini iletti.

Aslında henüz böyle bir durum yoktu.

Sabahın er saatinde Vasco Gonçalves ve Otelo Saraiva de Carvalho Cumhurbaşkanı'nın ikamet ettiği Belem Sarayı'na

(1) COPCON, Temmuz bunalımının arifesinde Spinola'nın inisiyatifiyle kurulmuştu. Görevi ülkeyi dıştan gelmesi muhtemel saldırılara karşı korumak ve içte düzeni kurmaktı.
(2) Antifaşist halkçı topluluk. (bk. daha ilerde.)

çağrıldılar. Orda «tutuklanmadılar», sadece «alıkondular». Spinola barikatların kurulmasında onların bizzat parmağı olduğu kanısındaydı. Vasco Gonçalves'in cuntasındaki generallerin arasında şiddetli bir tartışma oldu. Spinola, Otelo Carvalho'yu COPCON'a dahil birliklerin komutanlığından azletti. Costa Gomes onları yeniden kendi emrine aldı. Bunun üzerine Otelo'nun ilerdeki deyimiyle bir anlaşmazlık oldu: onun Belem'de tutuklu olduğu söylentileri dolaşmaya başladı. Gerçekte COPCON komutanlığı, Costa Gomes'in ve cuntanın bulundukları Belem'e taşınmıştı. COPCON'un işleyişini bilen biri olarak emirleri telefonla Otelo iletiyordu. Birlikler onun serbest konuşamadığına hükmettiler, bir mitralyöz namlusunun böğrüne dayanmış olduğunu düşündüler ve komutanlarını kurtarmak için Belem üzerine yürüyeceklerini söyleyerek tehdit ettiler. Söylenti bütün kışlalara yayılmıştı, duraksamakta olan subaylar da SKH'e katıldılar. Cumhurbaşkanlığının söyleyecek sözü kalmamıştı.

Saat sabahın on birinde Spinola, «sessiz çoğunluk»un gösterisini yasaklamak zorunda kaldı. SKH galip gelmişti.

Aynı gün içinde COPCON Başbakan'ın evinin karşısında dürbünlü bir tüfek bulunduğunu açıkladı. Liberal Parti'nin ve Gelişme Parti'sinin merkezlerine anî baskınlar yaparak Molotof kokteylleri, silâhlar, miğferler ve sopalar ele geçirdi. Silâhlar ısmarlandığına dair belgeler ele geçirdi. 28 Eylül için bir hükümet darbesi düşünülmemişse bile ilerisi için hazırlandığı anlaşılıyordu. Barikatlar planları altüst etmişti.

Bununla beraber üç gün içinde düzen kuruldu. Aşırı sağ cezaevindeydi, savaş hali sona ermişti, ordu ile halk arasındaki birlik her zamankinden daha güçlüydü. Millet Meclisi'nin önünde büyük bir zafer gösterisi yapıldı: komünistler «halk SKH'ni destekliyor» dediler; daima doğruyu göstermekte titiz olan bazı solcular ise, «SKH halkı destekliyor» diye düzelttiler. Spinola istifa etti. Yerine Costa Gomes geldi, Vasco Gonçalves'i Başbakanlığa getirdi ve ikisi de birer kar-

deş gibi kucaklaştılar. Hükümeti yeniden iş başına çağırdılar, SKH'den bir asker Osorio'nun yerine Enformasyon bakanlığına getirildi. Spinola ve üç general cuntadan çekilip yerlerini Hareket'e dahil subaylara bıraktılar.

İktidar organları bütünlük kazanmıştı. Halkı işlerinin başına gönderdiler: 6 Ekim pazar günü ulusal iş bayramı ilân edildi. Simge mi? Güldürü mü? Gözetmen damarım hiç hoşnut değildi: patronlar için bir artı-değer günü daha; normal tarifeden ödenecek pazar fazla mesai saatleri! Gözetmen damarım kendi kendine soruyordu: emekçiler «vatan için» çalışırlar da çabalarının meyvelerini işverenlerin kendilerine çekmelerine daha uzun zaman dayanabilirler mi?

Herhangi bir hükümete karşı dostça duygular beslememişimdir. Resmî ağızlara karşı içimde daima bir kuşku var dır, zira resmîdir, yalan olmasa bile rötuşludur. Bu böyley ken bir söylevin içtenliğine kendimi kaptırıverdim. Vasco Gonçalves aslında söylev vermekten çok «iftiralara», karşıdevrimcilerin «aşağılık manevralarına» ve «25 Nisan hareketinin ruhuna ihanet etmeye kalkışanlara» karşı ateş püskürdü. Düzensiz el-kol hareketleri yaptı; kendine hâkim olamadı; keskin bulduğu cümleleri yineledi ve duygularını böyle açığa vurmanın bir devlet adamına yakışmayacağını düşünmedi. Orduda, assubaylar ondan «yoldaş» diye söz ediyorlardı ve Vasco Gonçalves Başbakanlık görevini yeniden eline aldığında yoldaşlarını selâmladı. Bazı sözcükleri duymak hoşa gider; şakaya alıyorsam bunun pek alışılmamış durum olmasından ileri geliyor.

Geçici epilog

Eylül olayları sorunun verilerini değiştirmişti: bunlar, Komünist Partisi'ni ve sendikaları güçlendirdi; orduyu da güçlendirdi. Spinola bir politika adamı sıfatıyla hareket edi-

yordu; Costa Gomes ise bir askerdir. Onun politikası yok. Böylesi mi iyi?

Sipinola'nın kendine özgü bir demokrasi anlayışı vardı: herkes «tutkularına göre» düşüncelerini söyleyebilir, şeklinde özetlenebilen kendine özgü bir demokrasi anlayışıydı bu. İşçilerin ortak tutkuları onun anlayışınca yeterli derecede farklılaşmış değildi, bu nedenle «diktatörlük» olarak niteledi; işin sonunun kaosa, esarete varacağı şeklinde kehanetlerde bulundu; sonra çıkıp gitti.

Meşale yeniden Costa Gomes'e geçmişti. «Ulus» halk güçlerine güvendiği zaman onların güç kazanmasına bir diyeceği yoktu. Çünkü Gomes'in demokrasi hakkında peşin yargıları yoktu ve akışını kösteklemek şöyle dursun oluşmasına seyirci kalıyordu. Kendini halkçı ilân eden bir ordunun başkomutanı ve sol eğilimli bir Cumhuriyetin başkanıydı; kendisini sadece keşmekeş ve bozgun korkutuyordu. Spinola'nın cehennem gördüğü yerde iyimser ve Spinola'nın korktuğu anlaşmalara taraftar olup demokrasinin aldığı şekillerin «ihanetine» uğrama korkusu diye bir şey bilmiyordu. Ülke ayakta dursun da, şeklin önemi yoktu. Şimdi amaçlardan söz edelim. Amaç şu: faşizmi ortadan kaldırmak ve sömürgelere özgürlük vermek yoluyla erişilecek bir demokrasi. Farzedelim ki, —böylesi bu güne dek görülmemiştir— varlıklı sınıf hükümete bir demokratlaştırma projesi ve ilerici inisiyatiflerle kendini kabul ettirecek fikirler sundu; askerler ona engel olmazlar, ama demokrasi hâkim olanlarla çalışanlar arasında alışılagelmiş çatışmalara yeniden sahne olur. Şayet ulusal muhasebe kütüklerinde «gelir» hanesini «gider» hanesine eşit gösterecek şekilde işçiler daha az insafsızca sömürülecek olsalardı askerler onları fabrikalarda tutar ve açgözlü sendikaları paylarlardı.

Fakat 28 Eylül'de sağ faşist, demokrasi düşmanı, üstelik sömürgeciydi. Öyle ki ordu ile halkın işbirliği faşizme karşı savaş ve *statü quo ante*'ye dönüşle mücadeledir. Bu işbirliği

Eylül olayları nedeniyle daha da kuvvet kazandı; SKH Nisan devriminin anlamını açıklamak için köylere milisler gönderdi ve bir gazete yayımladı. SKH şu anda demokratlaştırma programını sadece siyasal alanda değil, ekonomik alanda da enerjiyle uygulamaya kararlıdır: «Vatandaşların siyasal özgürlüğü ekonomik ve toplumsal karakterde tedbirlerin alınmasıyla mümkün olabilir. Bir yandan kısa sürede güçlüklere çare bulmak, bir yandan da yapısal açıdan devlet yoluyla ekonomik faaliyete fiilî bir kontrol sağlayan temelleri kurabilen ekonomik kararlar almak zorunludur... Bu böyleyken Ekonomi Bakanı ne yaptı? Enflâsyona karşı ne yapıldı? Bir fiyat kontrol müdürlüğü kuruldu... Fakat bizim enflâsyonun karakteri sadece kontrolü gerektirici değildir. Prodüktivitenin artması yoluyla fiyatların düşürülmesi ancak temel karakterde kararlar almakla gerçekleştirilebilir... Şimdiki halde şekillerin içeriklere duraksamaların kararlılığa hâkim olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumu hızla gözden geçirmek gerekiyor.»[1].

Gerçekten şekil içeriğe hâlâ hâkimdir. Eylül olaylarından sonra yeni siyasal dengeleme sorunları ortaya çıktı. Komünist Parti SKH ile açıkça işbirliği yapadursun koalisyonun öteki iki partisi bu işbirliği karşısında kendini küçümsenmiş sayarak ürkek bir duraksama aşamasına giriyordu. Bu nedenle askerlerin politikaya hâkim olma «tutkusu»nu kınayarak Peru'dan söz etmeye başladılar. Seçimlerin ertelenmesinden korkmaya başladılar ve bir tür savunma durumuna geçtiler. Bu ise aslında SKH'ne alanı tamamiyle serbest bırakıyordu.

Bunun sonucu olarak SKH, 12 Kasım tarihli gazetesinde ivedili ekonomik ve toplumsal hareket planının «bakanlıkların geleneksel bürokratik mekanizmasının, özellikle Ekonomi

(1) Movimento, Boletim informativo das Forças armadas, 12 Kasım 1974.

Bakanı'nın (bakan bir liberaldi) dışında Ekonomik Planlama Örgütü Devlet Sekreterliği yoluyla, Başbakan'dan (SKH) ya da bakanlıksız bakanlardan birinden (SKH) geçmek suretiyle meydana getirilmesini» önerdi.

Merkezciler, «Görüyor musunuz, dediler, askerler iktidara oturdu, yerlerinden kalkmak istemiyorlar.»

SKH ve Komünist Parti duruma hâkim: sadece iktidara sahip değiller, yeni Portekiz'in örgütlenmiş iki gücü: ordu ve sendikalar da onların kontrolünde. Öteki iki parti bu durumda ancak şöyle bir seçim hakkına sahip: ya ortaklığa katılırlar ya da kukla olurlar. İlk bakışta Sosyalist Parti birinci şıkkı, Demokratik Halk Partisi ikinci şıkkı seçmiş görünüyor. Bakalım seçimler ne gösterecek.[1]

(1) Kasım sonunda biten bu başlığın sonuç bölümünde anlatacağım yeni olaylarla tamamlanması gerekir.

POLİTİKA İŞİ ALAYA ALIRSA...

PORTEKİZ OTOMOBİL KULÜBÜ'NDE DEMOKRASİ

22 Temmuz. Ülke, sona erinceye dek gizli tutulan ilk bunalımdan henüz kurtulmuş. Fakat tarihin seyrinde unutulup gitmeden önce günlük yaşamda çalkantı yapan küçük hikâyeler vardır. Bunalım, bakanların, parti ileri gelenlerinin ve her şeye burunlarını sokan gazetecilerin işiydi. Otomobil Kulübü'nde yapılan seçimler ise otomobil kullanan, Estoril'de bir evcik hayal eden ve bu nedenle yolların durumuyla yakından ilgilenen orta sınıfa ait bir konuydu.

Bir an büyük bir olay halini almaya yüz tutan bir günlük haber üzerine bütün dikkatimi toplamadan edemedim. Minyatür bir demokrasi oyunu oynanacaktı. Haydi bakalım!

Ülkenin kaderine nazaran nice özel olursa olsun ya da bu özelliği nedeniyle belki —gerçekten orda ulusal bir çalkantı merkezi kurmanın tehlikeleri pek fazla değildi— Otomobil Kulübü'nde yapılan seçimler ulusal demokrasinin ilk talim alanı oldu. Kırk altı yıllık keyfî atanmalardan sonra seçmeyi öğreneceklerdi. Fıkra mı diyorsunuz? Asla! Kulübün yönetimini elden ele çeken iki siyasal grup birbirlerini son derece ciddiye alıyordu ve seçmenleri olan küçük-burjuvalar, tam birer vatandaş gibi davrandılar... Özel ya da kolektif ulaşım,

otoyolların yararları, turizmin kalitesi ve otomobil sanayiinin geleceği konularında bir siyasal sağ-sol tartışması açmak için güzel bir fırsattı. «Modern» yaşamın niteliği üzerinde çok güncel bir çatışmada sosyalistler ve komünistler Demokratik Halk Partisi'ne karşı. Gerçek muhalifleriyle bu mücadele tam bir siyasal yön alabilirdi. Hangi aşamada bulundukları açıklığa kavuşabilir ve programların temelinde toplumsal gelişim için gelecekte en iyi perspektifi solun mu, sağın mı getirebileceği hakkında bir seçim yapılabilirdi. Ne var ki henüz oraya varılamamıştı.

Sol, sağın burgacına kapıldı ve bu önüne geçilmez sürüklenişle bizleri Batı uygarlığımızın yüceliklerinin kötülüklerinin içine soktu.

Otomobil yaygın bir deyimle elle tutulur bir «gerçek» olduğu gibi aynı zamanda kent yaşamının bir organizasyonunu da meydana getirmiştir ve Sol, Otomobil Kulübü'ne göz kırparak onunla tartışmaya girmeme yolunu seçmişti.

Bu organizasyon da demokratlaşma faaliyeti içindeydi, zira henüz 60'larda aristokrat ve zengin bir ortamken, «demokratlaşmaya» başladı. Orta sınıf çoğalmış, onunla beraber üye sayısı da artmıştı, klüp gerçekten çok «avam» olmaya başlamıştı. Ve küçük-burjuva, kulübün amblemini kıvançla arka cama yapıştıradursun zengin burjuva tam aksini yapmak suretiyle kendini belli ediyordu.

Tam sosyalistlerin sızacağı zamandı. Kulübün gelecekteki müdürlüğüne kendini aday yapmak isteyen sosyalist avukat Abranche Ferrao (Sosyalist Sol Hareket'ten bir militanla ve bir komünistle birlikte) bir modernleştirme, Kulübü yeniden organize etme ve «otomobili değerlendirme» programı hazırladı. Program, rakibi, Demokratik Halk Partisi'nin merkez komitesi üyesi ve *Expresso* adlı haftalık derginin müdürü Pinto Balsemao'nunkiyle aynıydı.

Hayır! İyice incelendiğinde iki büyük farkın var olduğu görülür. Birincisi Kulüb'ün istemiyle ilgilidir: Ferrao, üye sa-

yısını 150.000'e yükseltmek istiyordu; o ise yüz bin olarak düşünüyordu. İkinci fark ise Kulüb'ün, sayısı üç yüzü bulan personeliyle ilgiliydi. Bunlar, Ferrao'nun iddiasına göre sosyalist bir yönetimi arzulamaktaydılar.

Bu ise işçilerin haklarının korunması sorunu üzerinde Demokratik Halk Partisi ile sosyalistleri gerçekten ayıran acayip bir tartışmanın başlamasına yol açtı: Ferrao, personel kurulunun bütün «temsilcilerinin» tam yetki ile yönetim kuruluna girmelerini öneriyordu. Balsemao ise onlara: «Kulüb'ün içinde personelin yönetimi gibi önemli bir görevin» verilmesinden yana idi. Fark pek büyük değildir.

Sol ve sağ aynı amaç üzerinde durduğuna, Demokratik Halk Partisi'nin adamları kendi genel çıkarları üzerinde bir baskı gurubu kurmak istediklerini açıklamadıklarına ve bazı otomobil sahibi sosyalistler kendileri de birer tüketici sıfatıyla tüketicilerin çıkarlarını korumayı amaçladıklarına göre günler ufak tefek ayrıntıların tartışılmasıyla geçirilmekteydi. Madem programda pek fazla bir fark görülmüyordu sosyalistler farkın «uygulama tarzında» olduğunu ileri sürmeye başladılar.

Sosyalistler «bizim listemiz açısından sorun, Kulüb'ün personelinin sorunudur» diyorlardı.

Abranche Ferrao: «Bay Vidal Pinheiro'nun (genelkurul başkanlığına Demokratik Halk Partisi'nin adayı) emekçileri savunduğu hiç görülmemiştir, diyordu; halbuki onlar, benim kendilerini savunacağımı bilirler.»

Vidal Pinheiro: «İşte bu haksızlıktır; emekçileri savundum diye üç yıl Yeşil-Burun'a sürüldüğümü bilmeyen yoktur.»

Ferrao: «Ben hiç Yeşil-Burun'a gitmedim, buna karşılık Caxias'a Aljube'ye ve Lizbon cezaevine gönderildim...»

Uğursuz toplama kampı Tarrafal'ın adı geçti, fakat ne yazık ki adaylardan hiç biri oraya gönderilmemişti. Düşma-

nın düşüncesini keşfetmek için çırpındıkları yuvarlak masanın ateşi içinde şu karara varıldı: benzeri programlar üzerinde, ve de kamping alanları yaptırma, otomobil sporunu geliştirme, trafik kurallarını daha geniş bir şekilde öğretme gibi konularda tarafların iyi anlaşmalarına karşılık öz üzerinde tam bir karşıtlık göze çarpmaktaydı. Oysa ki asıl önemli olan özdür.

Sosyalistler, Demokratik Halk Partisi'ni, Kulüp'te çalışanlara karşı ikiyüzlü olmakla, Demokratik Halk Partisi ise sosyalistleri pis hesaplar peşinde koşmakla suçluyordu. Değişik görünmeye çalışıldı ve solun daha çok kanıtı oldu: üyelere vekâletnameler için gönderilen mektuplara cevap için eklenen posta pullarının hesabını yaptı ve Pinto Balsemao'ı bu gibi masraflara harcayacak fazla parası olmakla suçladı. Bunun üzerine Balsemao hesaplarını açıklayacağını söyleyerek sosyalistleri, aynı şeyi yapmaya çağırdı.

Reklâm tarifeleri üzerine eğildiler: sol, Demokratik Halk Partisi'nin olanaklarının çok olduğunu gözlemledi, ki bu doğruydu. Fena öfkelendi. Ona göre böylesi, eşitsiz bir mücadeleydi. Halbuki demokraside ahlâkî kural diye bir şey yoktur. Sol, 6 000 oya karşı 1 800 oyla seçimleri kaybetti.

Son perde: Sol, oylamanın şekli üzerinde araştırma yaptı ve hasmının ücretsiz vekâletnameler sayesinde seçimi kazandığını ilân etti. Son.

Demokratik Halk Partisi'nin kolalı gömlekler giymiş, fiyakalı kravatlar takmış, pahalı otomobillere kurulmuş, göğüslerini şişire şişire gezen adamları zaferin tadını çıkarıyorlardı. Genç, sporcu, yiğit ve kendilerini gelecekteki tüketim toplumunun yapıcıları sayan bu kişiler, 25 Nisan'ı, başarısından emin kadın avcılarının küstahlığıyla karşılıyorlardı.

Otomobil Kulübü'nün seçim kampanyasını «hoşa giden şekilde», başarıdan emin ve kendine güvenle sürdürdüler. Gülücükler yağdırdılar, yeneceklerini ilân ettiler; Clausewitz'i

okumuş ve başlıca dersi iyi kavramışlardı anlaşılan: savaşanlardan hangisi daha azimliyse o kazanır.

Sol ne bu olanaklara, ne de bu güvene sahipti. İnsancıl olmaya kalkıştı mı sızlanmalarından durulmuyordu. Küçük-burjuvaziye hitap ederken fethetmiyor, bu sınıfın en güçsüzlerini savunuyordu. Kampinge taraftar mıydı? Yarattığı imge gene savunmacıydı: emekçilerin turizm hakkını destekliyordu. Güzel. Fakat orta sınıfın «İşçiler, siz de, dilerseniz!» zihniyetiyle çatışma haline giriyordu.

Nice az gelişmiş olursa olsun Portekiz'in de Turizm kulüpleri, parkları, otoyolları ve tunç tenli kızları var. Orda insanı bir sükse, bir konfor, bir dolgun-ücret havası sarıyor. Benzeme, atılım, tutku işi yürütüyor.

Bereket versin ki solda bunca olanak ve de bu usullere başvurma tutkusu yok. O, geçmişin imgelerine uygun: işçilerin koruyucusu olarak düşünülmüş ve şimdi de öyle. Tutkusu zengin burjuva olmak olan küçük-burjuvanın karşısında sosyalist ruh hiç bir saygınlık kazanamadı.

İşle eğlence arasına beceriksiz bir tutkuyla yerleştiriliveren Abranche Ferrao birinciyi destekleyeceğini kanıtlayamadığı gibi ikinciyi de iyi pöhpöhleyemedi. Ona kimse inanmadı ve sonunda silindi gitti.

Öte yanda sağın zaferi tutkuları körükledi. Daha seçimleri kazandığı gün çılgın düşlere kendini kaptıran Pinto Balsemao, gözlerini, gelecek yıl yapılacak kurucu meclis seçimlerine dikti. Yöntem uygulanmaya devam ediliyordu: rüşvet, adam kayırma ve modern demokrasinin buna benzer dolambaçları deneniyordu.

Sol olanlara istediği kadar üzgün ve alaycı baksın! Portekiz Otomobil Kulübü ha! Sol, yeri ya da zamanı iyi seçmemişti. Hattâ hesap baştan aşağı yanlıştı.

SİLÂHLAR SOLA

Ordunun, değişiklik gibi büyük bir misyonu üstlenmesi Portekiz'in modern tarihinde görülmemiş bir şey değildir. Adım başında kışlaların yükseldiği bu ülkede yaşayan bir halk olarak Portekizliler, bunalımlarının çözümlenmesini, «düşüş»ün ertelenmesini ve «kalkınmanın» başlatılmasını hep silâhlı kuvvetlere bırakmıştır.

Düşüş ve kalkınma, başarısızlıkla biten rejimlerin ve düşten öteye gitmeyen yenilenmelerin arasında salınıp duran ulusal duyguların iyi ya da kötü olasılıklarını süsleyen iki terim.

Yücelik ve düşüş, Portekizliler zaferlerini sergileyerek ve başarısızlıklarına üzülerek tarihlerini sürekli bir destan gibi yaşıyorlar. Bin yıllık yaşamlarını, büyük keşiflerin görkemli mirasını atalarının tutkulu fakat güçsüz torunları olmanın utancı içinde ve hep bunları yeniden canlandırma düşleriyle yaşıyarak taşıyorlar. Destanlarına bunca düşkün, krallarını anlata anlata bitiremeyen, Arap fütuhatını tartışmaya doyamayan, onlardan kalan anılara taparcasına bağlı, İspanyol istilâcılarını amansızca kınayan ve bu komşularına karşı sonu gelmez bir kuşku besleyen bir ulusa daha raslamadım ben.

Ulusal tarihi bir destan olan başka uluslar da var. Fakat bu destansal tarih daha çok akademiktir. Paris Komünü'nü benimsemişiz. Anlaşıldığına göre bir de Narbonne'da var. Gerisi öğrencilerin canını alabildiğine sıkan serüvenler ve sayısız Louis'lerin öyküleri...

Oysa ki Portekizlilerin XIV. yüzyılda ortaya çıkan, kaybedilen, yeniden ortaya çıkan, kralların iyileri tarafından kurtarılan, kötüleri tarafından yok edilen, hanedanlar arasında çatışmalara yol açan, düşüşlerle birlikte kaybolan, restorasyonlarla birlikte yeniden ortaya çıkan bir «ruhu» var. Portekizliler gemici Enrique'nin mutlu ve mutsuz halefleri diye bir mitte israr etmekteler. Sayıları tarih kitaplarında kalmış Joao'lar, Carlos'lar, Fernando'lar, Manuel'ler, bütün bu bir dizi kral aynı destanı devam ettirmiş kahramanlardır. Niteliklerine biçilen değer rejimlere göre kıyaslanıyor elbet: tutucuların kahramanları ayrı, ilericilerin ayrı; fakat onun ya da bunun kimin açısından olursa olsun iş gene yücelik ve gerilik konusuna gelip dayanıyor.

Marksist ya da Marksist olmayan tarihçiler bile ton değiştirmemişler; materyalizmin de destana katılma olasılığı vardır: büyük keşifler devrimciydi, 1385'te burjuvazi ve halkla ilk işbirliğini yapan Avis hanedanının eseriydi bunlar. Keşifler, deneyin bâtıl inançlar üzerindeki ilk zaferini gerçekleştirmiş, «uygulamayı gerçeğin tek ölçüsü olarak kabul ettirmiştir.»

İki yüz yıl boyunca Portekizliler dünyayı şu şekilde uyandırmışlardı: «Karaların bittiği yerde denizler başlar» [1]. Atılım yapmışlar, fethetmişlerdi. İspanya hâlâ toprağı işlemekle uğraşadursun, Portekiz gözlerini denizlere dikip ileriye atılmıştı. Tarih, onun bu tutkusunu ödüllendirdi; Portekiz, yerleşmeyi unutarak büyük göçler çağını açmıştı [2].

(1) Camoens, **Lusiades**, III, 20.

(2) Antonio Sergio tarafından önerilen ünlü bir problematik var: taşınma politikası, yerleşmenin karşıtıdır.

1578'de Portekiz, Alcacer-Quibir'de durduruldu. Büyük bozgun. Avis hanedanının son kralı Sébastien, Fas'da başlayan feci katliamda can verdi. Portekizlilerin artık kralı olmadı, ülke İspanyolların hâkimiyeti altına girdi. Geçici son mu? Sonun sonu mu? Felâketi savuşturmak için bir efsane uydurdu: Sébastien ölmemişti, dönecekti. Onu hâlâ bekleyen Portekizliler var.

Bütün bunlar bizi 25 Nisan'dan pek uzaklaştırıyor diyemeyiz: 26 Nisan sabahında, Caetano'yu alaşağı ettikleri Carmo'daki ordugâhda bana eşlik eden askerî hemşire, Spinola'nın kitabını havada sallayarak nihayet bir kurtarıcıya kavuştuklarını ve Portekizli olduğundan ötürü artık utanmadığını söyledi. Hep aynı hikâye.

Portekiz 1 Aralık 1640'da İspanya'nın hâkimiyetinden kurtularak *restore* edildi ve arka arkaya gelen mutlakiyetçi ya da liberal rejimler içinde çalkalandı durdu.

Fransız Devrimi'nin fikirlerini benimseyerek 1820'de bir burjuva devrimi yaptı; sonra geçmişin görkemini kurma düşüyle liberal Cadix anayasasını kabul etti.

1820 ilâ 1850 yılları arasında devam eden ve burjuvazinin hiç bir kesiminin üstünlük sağlayamadığı iç savaşlarla yıprandı, 1851'de Salhanda'nın iktidara gelmesiyle *yeniden canlandı;* ve kâh «Yenilikçi» kâh «Tarihsel» iki partinin hâkim olduğu parlâmenter bir rejim kurdu.

Sonunda Cumhuriyet ilân edildi. Yıl 1910. Fransa ve İsviçre'den sonra Avrupa'da kurulan üçüncü cumhuriyet, *Portuguesa*'nın ezgisiyle kesin olarak yerleşti:

Denizler hâkimi, soylu ulus...
Portekiz'in şânını dirilt bugün...
Haykır Avrupa'ya ve de bütün dünyaya:
Portekiz ölmedi diye...

Cumhuriyet iflâs etti, general Gomes da Costa, 28 Mayıs 1926'da sağcı bir darbeyle onu diriltti, cumhuriyetçi kurumları yeniden kurmayı denedi, fakat iktidarı, Portekiz için büyük ve vakur olmasını istediği «yeni bir devlet» planlayan Salazar'a kaptırdı. Sonu ne oldu, biliyoruz.

1960'da Salazar, Belem kulesinin yanında, Vasco de Gama'nın denizlere açıldığı Tajo ırmağının o noktasında yarımadacık üzerinde koca bir gemi provası yaptırdı, çirkin bir şey oldu; imparatorluğu anma ihtiyacı elbette ki artık onun mevcut olmayışından doğuyordu. Öğrencilere, Portekiz'in eski toprakları yanyana konduğunda Brest'ten Moskova'ya dek tüm Avrupa'yı kapladığını anlatmak iyiydi, ama coğrafya üzerinde böbürlenmeler Portekizliliği diriltmedi. Aynı ekolde yetişmiş olan Spinola bu kaygıları kendine ilke edindi: «Afrika'daki topraklar olmasa Portekiz güftesiz bir şarkıya döner... ve uluslar topluluğunda elinde hiç bir koz kalmaz. Siyasal bir kadro içinde şekilsel bir varlığı olur ki, bu da bağımsızlığını tehlikeye düşürür.»

Bununla beraber Gemici Enrique'nin manevî saltanatı 27 Temmuz 1974'te, Spinola'nın televizyonda verdiği söyleviyle sona erdi. İmparatorluğu bırakmışlardı. Portekiz, anavatan boyutlarına inmişti. Fakat mitler inatçıdır.

Ruhlarının sonsuzca öldüğünü düşünmektense, Portekizliler, yeniden yaşama döndüklerini düşünmeye başladılar. *Republica*'da Manuel Alegre[1] şöyle yazıyor: «25 Nisan'da tarihsel bir devre kapanmıştır ve yeni bir yolculuk için yeni koşullar yaratılmıştır: dönüş yolculuğu; Portekiz'in dünyayla ve kendi kendisiyle buluşması için çıkacağı bir dönüş yolculuğu.»

(1) Portekizli ozan, Portekiz Ulusal Kurtuluş Cephesi (FPLN)nden olmakla suçlanarak Piteira Santos'la birlikte Cezayir'e sürülmüştü. Alegre, Cecayir'de haftada iki kez yayın yapan gizli bir radyo kurmuştu. FPLN'nın, anavatanda gizli bir örgütü vardı; bazı antifaşist sabotajlar bu gizli örgütün eseridir.

Portekizliler, bir şeyin yeniden canlanması için daima göstermiş oldukları tutkuyu sömürgesizleşme işinde de gösteriyorlardı. Öyle ki, İmparatorluğun sonu bile en az fethi kadar eşsiz ve görkemli oluyordu. Mit, can çekişmenin prestijiyle devam ettiriliyordu.

«Uzun faşist gece»den sonra uyanış. Geçmişin masallarının nihayet sonu gelecek mi? «Öz kişiliğine şaşan biri varsa o da ben'im ve bu sayededir ki vatanımın bana lâyık olmasını isteme hakkını kendimde buluyorum. Yani Portekizliyim ve bunun için de Portekiz'in benim vatanım olmasını istiyorum... Siz, XX. yüzyıl Avrupa'sının duygusal karnından doğmuş benim kuşağımdan Portekizliler! XX. yüzyılın Portekiz'ini yaratın. Gençliğinizin harika iyimserliğini Portekiz vatanına dönüştürün. İyiliğiniz için size öğüt veren ihtiyarları aşın... Gidin, yeni vatanınızın gücünü Avrupa savaşında arayın» [1].

Eh! vatan yeniden kuruluyor, ama nasıl?

«Portekiz'i tanımayı bilmedik. 25 Nisan Portekizlilere Portekiz'i tanımaları için bir çıkış noktası oldu. Şimdi sömürgesizleşme ve Portekiz'in Portekiz'de kurulması sayesindedir ki, Portekiz öz kimliğine kavuşacak... Ezilen Portekiz baskıcıydı; özgürlüğe kavuşan Portekiz ise özgürlükçü olacak» [2]. Bayraklar yeniden ve bu kez utançsız dalgalanacak.

Portekiz'in sömürge savaşları on üç yıl sürdü; zaman zaman ulusal bütçenin yarısını tükettiği oldu; ülkeye iki yüz bin kişiye mal oldu ve onu, dünya uluslar topluluğunun dışında bıraktı.

1961 yılında, Luanda ilk patlak verdiğinde sömürge savaşları neyi savunuyordu?

(1) Almada Negreiros: Ültimatum futuriste aux générations portugaises du XX. siecle, 1917.
(2) Manuel Alegre, Republica.

Ekonomik çıkarları mı? Kuşkusuz. Fakat bundan biraz daha fazlasını; çok daha fazlasını: dünyada bir hâkimiyeti bölümlerinden birinin çekilip çıkarılması halinde tümünün dengesini yitireceği bir blokta varlığını sürdürmeyi; eski imparatorluğun kurtulabileceği kadarının üzerinde kurulabilecek bir dengeyi. 25 Nisan'a dek Meclis'de Goa eyaletine ayrılan bir sandalye vardı. Goa, 1961'den beri Hindistan'ındı. Gine artık fazla bir şey getirmiyordu, gene de uğruna savaşılıyordu. Ekonomik verimliliğin düzenlenişinde Portekiz politikası geçerli değildi artık. Salazar eldekini koruyor, ama yenisini yaratamıyordu. 1961'de «Ordular, Angola'ya!» diye haykırdığında bu ülkede henüz petrol bulunmamıştı ve demir madenleri işletilmiyordu. Amaç,bir ve bölünmez vatanı korumaktı. Ekonomi arkadan gelirdi.

Nisan darbesinden sonra demokratlar, «Portekiz sömürgeleri olmadan yaşayabilir mi?» diye kendi kendilerine sordular. Yuvarlak masa toplantıları yapıldı, gazetelerde mülakatlar çıktı. Ekonomi uzmanları hesaplıyor ve şu sonucu çıkarıyorlardı: Portekiz, sömürgesiz daha iyi yaşayacaktır. Sömürgesizleşme dosyasındaki bellibaşlı belge bu oldu.

Ham maddelere Portekiz'de tercihli bir tarife uygulanmıyordu, Mozambik pamuğu dünya piyasasında daha pahalıya satılıyordu. Gerçi sömürgeler Portekiz malları için birer pazar oluyordu, ama Doğu ülkeleri bu rolde onların yerini pekâlâ doldurabilirdi. 1961'denberi sömürgeler gelişmiş, anavatanla rekabete bile girişmeye başlamışlardı. Bu gidişle Portekiz'in ayrıcalığının tamamiyle silineceği açıktı. Büyük gruplar elbette ki kaybediyorlardı, fakat özgür olmasalar bile sömürgelerden eskisi gibi yararlanmak mümkün olamayacaktı. Ufak ve orta girişimlere gelince, bunlar devam edebilirdi. Öyle ki, iyimser olmamak için bir neden yoktu. Ancak şu şartla ki...

Şu şartla ki, Portekiz sömürgelerden vazgeçebilsin, ekonomisini başka yöne yöneltebilsin, yeniden kursun, modern-

leştirsin, planlaştırsın ve geliştirsin. Şu şartla ki, bütün inisiyatifleri ele alacak biri ortaya çıksın. Şu şartla ki...

Sömürge savaşları Portekiz'deki hâkim sınıfın isteklerini, daha doğrusu göreneklerini işte bu şekilde savunuyordu. Tarihsel yapışkanlık!

Portekiz kendine büyük kaderler çizmişti; bunları savunmaya kalkıştığında savaşların içine batması kaçınılmaz bir şeydi.

İmparatorluğunu asla organize edemeden tüketmişti. Saraylarının görkemini sağlamak için altınlarını iyice soyduğu Brezilya'yı 1822'de kaybetti: 1735 ilâ 1756 yılları arasında yılda on bir ilâ on altı ton altın. XIV. Louis'nin, Versailles sarayını inşa ettirmek için Fransızları çalıştırmasına karşılık, onun kadar görkemli olma tutkusunda olan V. Joao, Mafra sarayını inşa ettirmek için gereken gereçleri Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden satın aldı. Hattâ Lizbon piskoposunun özerkliğini bile satın aldı ve bunun için 1716'da papaya, misli görülmemiş görkemde bir elçilik heyeti gönderdi.

Portekiz'den transit olarak geçen altın, böylece ülke bir yandan yoksulluğa batarken Avrupa'nın çalışkan halklarının cebine girdi. Portekiz tüccar kalmakla yetinmek suretiyle ötekilerin burjuva devrimlerini hazırlamıştı. 1822'de Brezilya'yı kaybettiğinde Portekiz'in altınları İngiltere'ye geçmişti; servet, onu kullanmasını bilemeyen Portekiz'den bir ırmak gibi akıp gitmişti.

1890'da Portekiz, Afrika'daki doğrudürüst keşfedilmemiş topraklarından yarısını yitirmişti. İngilizler iyi savunulmayan imparatorluktan Zambiya'yı, Rodezya'yı ve Malavi'yi kendilerine yontmayı bilmişlerdi.

Portekizliler Berlin Kongresi'nin arifesinde Mozambik'le Angola'yı birleştirme isteğini ortaya attılar, ama bu gecikmiş isteği gerçekleştiremediler.

Portekiz, Afrika topraklarıyla ancak bu yüzyılın başında ciddî bir şekilde ilgilendi. 1910'da cumhuriyetin kurulması sı-

rasında bunların Portekiz ekonomisine katkısı öylesine azdı ki, devlet adamları dış borçların ödenebilmesi için satılmalarını bile önerdiler. Ancak bu çözüm ahlâka aykırı görüldü. Bunun üzerine Cumhuriyetçiler Angola ve Mozambik'i, bu topraklara göz diken Almanlara ve İngilizlere terketmektense, geliştirmeyi daha uygun buldular. 1911'de bir Sömürgeler Bakanlığı kurdular ve iktidarı belli çapta merkezci olmayan bir yönetime götürdüler.

1910'da Angola'ya yerleşmiş 10 000'den az ve Mozambik'e yerleşmiş 5 000 kadar Portekizli, zencilerin pamuk, kahve, susam, yer fıstığı plantasyonlarındaki zorunlu çalışmalarının ürünleriyle bir de anavatanla yaptığı ticaret ve yerel ufak alışverişlerle geçiniyordu. Yirmi yıl sonra Portekizliler işsizlikten ve Afrika'da zengin olma hevesiyle akın akın bu iki sömürgeye üşüştüler, böylece beyazların nüfusu beş katma çıktı. Sömürgeye bağlı bir ekonomi doğmuştu.

Buna Portekiz ekonomisi de denemez; Gine'de, Companhia Uniao Fabril'in yer fıstığı üzerinde kurduğu tekel dışında sömürgeler Belçika, Alman ve İngiliz sermayeleriyle gelişti, bunların yanında Portekiz sermayesi fazla bir yer tutmuyordu. İç nedenlerle sömürge ekonomisinin alanını dolduramayan Portekiz, kazançlar üzerinde hak sahibi gibi davrandı. Yabancı şirketlere tanıdığı imtiyazlar üzerinden vergi aldı ve kendine çeşitli haklar ayırdı. O kadar ki, yerli burjuvazinin bağımsızlık isteğiyle defalarca mücadele etmek durumunda kaldı ve yerli Portekizlilere geniş inisiyatifler tanıyan özerk bir sömürge rejimi kurmak zorunda kaldı.

Ancak, özerklik ve merkezîleştirme gibi karşıt eğilimler arasındaki gerginlik anavatanla sömürgeler arasındaki ilişkileri tehlikeli hallere sokuyordu: Portekiz devleti alt yapıları finanse etmeliydi, üstelik malî açgözlülüğü ve esaret aleyhtarı yasaları çekilir şey değildi.

Batılı büyük devletler bir kez daha üçüncü dünyanın yağ-

masına çıkmışlardı gözlerini Portekiz'in denizaşırı topraklarına diktiler, Cumhuriyet onları zaptedemiyordu.

1930'da Salazar, «düzeni geri getirdi.» Sömürgeler yasasını çıkardı ve anavatanın sömürgeler üzerindeki kesin hâkimiyetini ilân etti. 60 yıllarına dek sürecek «kalımlı» bir ilişki kurulmuş, dış tehlikeler savuşturulmuştu. Yabancı sermaye artık girmedi. Kapalı ekonomi devri başlamıştı.

Anavatan, emeğin çok az değerlendirildiği plantasyon tarımının ürünlerini topladı, oralara en kötü şaraplarını, en kötü gereçlerini, en adî tekstil mamullerini gönderdi, bütün bu ürünler uluslararası rekabeti zorlamamıştı. Böylece anavatan, mağrur bir şekilde Avrupa'ya sırtını çevirdi; geleneksel ilkelere dayanan yapay bir dünyanın içine çekilerek faşizmi, demokrasi çağında tarihsel bir kaza gibi yaşatmaya koyuldu.

Bu dünya ne denli çağdışı olursa olsun otuz yıl içinde sömürge ekonomisi anavatanın ekonomisiyle öylesine kaynaştı ki, ilk zenci isyanı çıktığında, savaştan başka çıkar yol yok gibi göründü: «Derhal Angola'ya! Silâh omuzda...»

Savaş, ve onunla birlikte yeni bir siyasal ve ekonomik diyalektik başladı.

Salazar, ulusun ekonomik ve toplumsal gelişiminden çok «ortak bir ulusal mal»ın kalımlı bir şekilde yönetimini ele almıştı. İmparatorluğun esiri bir milliyetçi olduğundan, batılı demokrasilerin Portekiz'in Afrika'da yürüttüğü sömürgeciliğe karşı 1966-1968'lerde yerici ve saldırgan bir dil kullanmalarını, yabancı sermayelerin ve komünizmin yeni bir ganimet peşinde oldukları şeklinde yorumladı. «Vatanseverce» tepki gösterdi. Savaşları özürlü göstermek için yeniden ortaya attığı milliyetçi ideoloji, sadece yalana dayanmakla kalmıyordu. Aynı zamanda tarihin büyük akımlarına karşı bir direnme ve de Portekiz burjuvazisinin, ancak ve ancak en güçlülerin kazançlı çıkabilecekleri bir yeni-sömürgeciliğe atılma riskini göze alma konusundaki açık güçsüzlüğünün siyasal rasyonalizasyonuydu. Buyrukların artık Tanrıdan çıkmadığı

bir dünyada Salazar, papaz ağzı takınarak, dinî sınırları yıkanlara karşı sınırları, vatan kavramını reddedenlere karşı ulus kavramını savunuyordu:

«Çok eskilere dayanan geleneksel ilişkilerimiz sonucu Afrika'nın belli 'seçkinlerini' tanıyor ve bu nedenle de yönetici unsurlar olarak yeteneklerini takdir ediyoruz. Fakat bu seçkinlerin gerek yönetim işlerinde gerekse özel sektörün her kesiminde modern devletin karmaşık işlevlerini tamamiyle üslenebilecek sayıda olduğunu sanmıyoruz. Bazı denemeler bizim için de tam bir özgürlük sayılmasa bile, bunun böyle olduğunu bize kanıtlamıştır. Gerçekten hükümet, bölgesel çıkarlara nice hizmet ediyor olursa olsun temel ekonomik girişimler ve inisiyafitler en iyi bir olasılıkla, eski hâkim iktidarın yaratısı olup faaliyetlerini sürdürdükleri ülkelerin içinde yabancılaşmış bulunanların hâkimiyeti altında kalacaklardır... Dış görünüşlerin ötesine gidip işi aslına irca edersek kabul etmek zorundayız ki yeni devletler, boyunduruğunun altından çıkmak istedikleri devletlere bağımlılıklarından çok daha tehlikelisinin tehdidi altındadırlar» [1].

Durumların tam aksi bir söylev: 1961'de Portekiz'in burjuva sınıfları, büyük devletlerle ekonomik ve siyasal alanlarda rekabet tehlikesini göze alabilecek ne güce ne de olanaklara sahipti. Savaşı, salt mallarını korumak için ilân ettiler. Gaddar fakat sınırlı bir savaştı bu. Bir ulusun iç sorunu... Pierre-Pascal Rossi, 1963'te *Unutulan Savaş* adını verdiği bir kitap yayımlamıştı. Gerçekten Angola'da başlayan savaşı, o devirde, dünya unutuyor ya da kayıtsız kalıyordu.

Halbuki Portekiz'in şimdiki cumhurbaşkanı Costa Gomes 1961'de Salazar'a bir açık mektup yazmıştı: bu kazanması olanaksız bir savaştır, siyasal bir çözüm bulmak gerekir diyordu. Fakat o devirde bu sesi kimse duymadı, hiç kimse, ne Portekiz, ne de bütün dünya.

(1) Salazar, Jacques Ploncard d'Assac.

Brezilyalı sosyolog Gilberto Freyre, luso-tropikalizm diye anılan özel bir doktrinin yaratıcısıdır. Bu doktrine göre Portekizliler, «Tropikte bir araya gelme» konusunda bir yeteneğe sahiptiler: Bu, çıkarlara değil sevgiye ve sömürgelerde buldukları kültürel değerleri anlamaya, benimsemeye dayanan bir biraraya gelmedir:

«Deniz ötesi sıcak topraklarda Portekizliler renklerini, şekillerini, kadınlarını ve manzaralarını, tadlarını, kokularını, duyularını, toprağın niteliklerini Arap hâkimiyetinin izlerini taşıyan anavatan topraklarında daha az yoğun, daha az canlı bir şekilde tanıdıkları kültür değerlerini buralarda daha abartılmış ya da yoğunlaşmış bir şekilde buldular.» Demek oluyor ki, Portekizliler, Avrupalı ve Avrupalı olmayanlar arasındaki ilişkileri «yalnız karşılıklı olarak değil aynı zamanda geniş çapta kültürel ve özgürce biyolojik bir yorumla ve de metisaj (ayrı ırktan olanların birleşmesi) denen olgudan yana Anglo-sakson teröründen kurtulmuş olarak geliştirmeye muktedir idiler»[1].

O günün güç koşulları içinde, bu entellektüel süslemeler hümanistleri düşlere daldırabilirdi: Portekizliler sömürgeciydi ve savaşıyorlardı, ama hiç değilse ırkçı değillerdi. Fakat bununla neye varılabilirdi ki!

1961'de Angola'da savaş patlak verdiğinde, Portekiz'in hâkim sınıflarının vicdanında bir şeyler değişmeye başladı: Portekiz'in Afrika'daki topraklarında kalmaya devam edebilmesi için organize olması ve gelişmesi gerektiğini anladılar.

60 yıllarının başından başlayarak, azar azar bir siyasal değişmeyle, Salazar, sömürgeleri yabancı sermayelere daha az pintilikle açtı. Angola'nın toprak altında yatan zenginlikleri gün ışığına çıktı: Kassinga'da demir, Cabinda'da petrol, ayrıca bakır, altın, kükürt, hattâ uranyum vardı. Mozambik'te Elek-

(1) Gilberto Freyre, Portekiz'in Lozan Kontuarı'na katılması nedeniyle Cenevre'de yayımlanan İsviçre - Portekiz broşürünün yazarları tarafından zikredilmiştir.

trik enerjisinin ve balıkçılığın sömürge paktının Batı dünyasıyla daha karmaşık bir ilişkinin içinde yenileneceği düşünüldü. Salazar, Portekizlilerin sömürgelere göç etmelerini desteklemeyi denedi, pek başarılı olamadı. Bu kez Zencilerin özümlenmesine girişti.

Bu plan saptandığında savaş zorunlu fakat geçici bir kötülük sayıldı.

Ne yazık ki şeytanıl bir manevra dönmeye başlamıştı bile. Savaş bir iç savaş, bir iç sorunken uluslararası bir kapsama büründü.

Sömürgeler yabancı sermaye sayesinde geliştikçe tutkular ve rekabet artıyordu: petrol hemen hemen tamamen Amerikalılarındı; elmas Belçikalıların; kahve Fransızların. Portekiz tekelleri bankaları, limanları, çimentoyu, şekeri, pamuğu, elinde tutuyordu. Güney Afrika Cabora-Bassa barajının yapımına başlamıştı.

1965'e doğru Portekiz, *kendi savaşından* başka, bir de *başkalarının* savaşını yapmaya başlamıştı. NATO'dan ve Amerikalılardan silâh alıyordu. Emperyalist kamp kurulmuştu: savaş artık unutulamazdı.

Portekiz, Afrika'nın jandarması mı olmuştu? Pek denemez. Portekiz'in hâkim sınıfları oyuna gelmediler. 1964 ilâ 1971 yılları arasında sömürgelerden 31,4 milyar escudo çekmeyi bildiler[1]. Fakat durumlarının güçlü olmadığını biliyorlardı. Avrupalı ya da Amerikalı rakipleri, adamları iyice yerleşe dursun, bağımsız devletlerle anlaşmalara girişebilirlerdi. Portekiz burjuvazisi ekonomik kanıtlara sahip değildi. Çıkmaza girmişti. Savaş devam etti.

Ahlâkî düşünceler, Afrika'daki çıkarlar, panafrikanizmin gelişmesi ve Batılı emperyalizmin «modernist» atılımı karşısında Birleşmiş Milletler Portekiz'i kınadı. Öte yanda gerillalar güç kazanıyordu.

(1) İsviçre - Portekiz broşürü, SİSCOP.

1970'de Portekiz askerî harekâtı ulusal bütçenin yarısını yutmaktaydı ve «demokratik» Avrupa'nın önünde savunulamaz hale düşmüştü.

1972'de Portekiz'i destekleme karşılığında Asor adalarında üs isteyen A.B.D. Caetano'ya bir kurtuluş planı sundu:

1) Kimsenin hiç bir çıkarı bulunmadığı Gine'yi bırakın. Ona özgürlük verin. Biz zaman, siz prestij kazanırsınız.

2) Angola'da baskıyı arttırın, o bizimdir, sonra gereğini düşünürüz.

3) Mozambik'i Vietnam'a çevirin: kuzeyini FRELİMO'ya verin, güney bizde kalmalı.

Caetano reddetti. Gine'yi asla vermeyecekti, ne de Mozambik'in bir parselini, zira o zaman sömürgesizleşme hareketi başlamış demekti ve ipin ucu kendi elinden kaçardı. Gerekirse Gine'yi savaşarak yitirirdi.

Gerçekten askerlerini çekti ve böylece Spinola'yı, kokuşmuş bir savaşın içinde Bissau'da kurmay başkanı görevini yapamaz duruma soktu. Böylesine bir davranış asker mantığını bilmemekten ileri gelirdi.

Ulusal sorunlarını çözümleyemeyen rejimler düşmeye mahkûmdur.

Portekiz diktatörlüğünün siyasal ve toplumsal yapısında savaşın kazanç ve zararlarının hesabı çok yalındır: halk, giderleri ödemekte ve savaşmakta, hâkim sınıflar kazançlı çıkmaktadır. Bankalar özel oldukça ve ulusal bütçe dolaylı vergilerle beslendiği sürece savaş giderleri zenginleri pek fazla tedirgin etmez. Ta ki savaşın bitip tükenmek bilmeyişi, büyük işverenlerin bile işlerinde düzensizlikler yaratması, sömürgeci siyasetin gittikçe artan düşmanlarının ve askerlerin faaliyetleri sonucunda savaş Vatan adı altında örtüştürülen ulusal uzlaşmayı sarssın.

Portekiz ulusunun dünya nazarındaki prestiji, aynı zamanda iç birliği sarsılıyor, için için parçalanıyordu.

Olağandışı bir savaş, bunu sürdürenler için savunulur nedenlere muhtaç olduğu gibi, her aşamasının avantajlarını belirleyen belli amacı olmadan sürdürülemez. Bir savaş ya kazanılmalı, ya da kaybedilmelidir; ancak bu iki halde de kesin amacı saptanmışsa siyasal bir dayanıklılığa sahip olur. Portekiz'in sürdürdüğü savaş, ne nereye varmak istediğinin farkındaydı, ne de ne umduğunun. Başıboş bir savaştı! Ne olanaklara sahipti, ne içeriğe; NATO destekliyordu, fakat açıkça yüz kızartıcıydı; stratejiden yoksundu, korku içinde kendi kendini tüketiyordu. Sadece hâkim sınıflar neyi savunduklarını biliyorlardı. 1973'te Caetano, «Tanrı savaşmamızı emrediyor, yenmeyi değil» diyordu. Askerlerin inançsız sürdürdükleri, generallerin inançsız komuta ettikleri bitmez tükenmez, kurumsal bir savaş. Gine'nin ve Mozambik'in cengel ormanlarında, Millet Meclisi'nden ve Başbakan'ın soluk felsefeli söylevlerinden uzak olan bu yerlerde Portekiz, savaşı sözle değil, evlâtlarının kanıyla ödüyordu.

Savaş yerinde sayıyordu, ne ilerliyor, ne de geriliyordu, Portekiz'in mevzilerini oldukları yerlerde muhafaza edeceği kadar şiddetle ama hasmı yenilgiye uğratamayacak kadar pintice yürütülüyordu.

Daha sonra bir subay, otuz askerle kuşatılmış olarak ve komutanlıkla haberleşemeden üstelik günlük çatışmaları bile sürdürmeye yetecek mühimmattan ve kuşatmayı yarmaya yeterli olabilecek sayıda askerden yoksun olarak on sekiz ay makide bir karakol yerinde mahsur kaldığını anlatmıştır. Karşılarındaki gerillacılar da hemen hemen aynı durumdaymış.

Onsekiz ay istem dışı bir birarada yaşama. Portekiz askerleri savaşıyorlar, fakat bir şey beklemiyorlardı. Arada taze et yemek için tehlikeyi göze alıp yaban sığırı avına çıkıyorlardı. Anavatanda ise erkeklerin asker ya da göçmen olarak terk ettikleri köylerde tarlaları yalnız kalan kadınlar sürüyorlardı. 1973'te askerler tamamiyle yalnız kalmışlardı, zira sö-

mürgecilik aleyhtarı olanlar, yüz bin gencin kaçtığı savaşları sürdürmek ve sömürgecilere karşı kesin bir mücadeleye geçmemekle suçlanıyordu. Durumun sürüncemede kalmasına sebep olanlar tarafından da yüz üstü bırakılmışlardı. Ne yapacaklarını, kime baş vuracaklarını bilemez olmuşlardı. Ulusun bir kesimine karşı sorumluydular, girişimleriyle de öbür kesimine karşı. Bu durumda Millete hizmet etmez duruma düşmüşlerdi. O millet ise artık kırılmış, sınıflar halinde patlamıştı. Ordu, şamar oğlanı olmaya başlamıştı.

1961'de Goa'daki durumunu hatırladı: yerli birlikler savaşmak istememişlerdi, takviyeler gelmemişti. Ordu rezil olmuştu.

1968'de Spinola, Kurmay Başkanı sıfatıyla Gine'deki ordunun komutasına getirildi: «Altı ayda bütün bunları temizleyeceğim.» Kim için, nasıl ve hangi olanaklarla? Beş yılda başaramadı. Bir kitap yazdı, siyasal bir çözüm önerdi. Askerî onurunu kurtarmak için.

Fakat geleceği düşünen bir o değildi: tüm ordu kurum olarak bir bunalım geçiriyordu; milis emirlere boyun eğmiyor, ve yüklenen ağır göreve nazaran az ücret alan orta kadro hükümetin, sömürge sorununu çözümlemekteki güçsüzlüğü ve meslekî durumlarının yavaş yavaş düşüşü karşısında büyük bir üzüntü duyuyordu.

Temmuz 1973'te «Silâhlı Kuvvetler Hareketi» diye gizli bir örgüt kuruldu.

Millî Savunma Bakanı Sa Viana Rebelo, milis askerlerinin, hattâ onları askerî akademiden çıkma profesyonel subaylara üstün kılan terfilerle sürekli orduya geçmelerine olanak veren bir kararname ilân etti. İktidarın adama ihtiyacı vardı, nerde bulsa alıyordu.

Böylesine aşırı bir davranış özgürlüğü askerlik mesleğinin anlayışına sığmazdı.

Üstelik silâhlı kuvvetlerin saygınlığına bir darbe daha in-

dirmekten çekinilmedi: Eğitim Bakanı Profesör Veiga Simao tarafından modern öğretimin en geçerli sayılan ilkeleri uyarınca, dört yıl olarak özenle saptanan akademik öğretim iki sömestre daha kısaltılıyordu: meslek rezil ediliyordu.

İşte bu, bardağı taşıran damla oldu. Otelo Saraiva de Carvalho'nun ifadesiyle, «iktidarın muhafız kıtası durumuna düşüyorduk.»

Sonucu, ancak aksettirdiği genel huzursuzlukla izah eden bu olaydan sonra subaylar «meslekî dertlerini tartışmak için» daha açık bir şekilde toplanmaya başladılar. Olaylar bundan sonra hızla gelişti. Subaylar, Afrika'da sürdürülen sonu gelmez savaşların durumlarım tümüyle tehlikeye attığını anlamakta gecikmediler. İlk günlerin yalın fesadı, çok geçmeden «siyasal bilinç» halini aldı.

5 Eylül 1973'te 136 subayın, çabuk terfiler hakkındaki kararnameye karşı Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a, Eğitim ve Savunma Bakanlarına gönderdikleri mektup, memnuniyet verici bir sonuç vermedi; maaşlara ufak bir zam ve kararnamede «subaylar hareketi»ne son vermeye yetmeyecek kadar ufak bazı değişiklikler yapılması, isyanın gelişmesine yol açtı.

Subaylar, «bizi satın alamazsınız!» diye gürlediler.

17 Ocak'ta Beira'da bir Portekizlinin karısının öldürülmesi üzerine Mozambikli beyazlar, ordunun, FRELİMO'yu ezmekte gösterdiği «güçsüzlüğe» karşı şiddetle tepki gösterdiler. Silâhlı kuvvetlerin ulus önündeki saygınlığı ciddî surette kuşku altına girmişti. «Subaylar hareketi» bunun üzerine varlığı sayesinde tutunduğu gücü küçümseyen rejime karşı açıkçe mücadeleye girdi.

Askerî kurumlar her şeyden önce milliyetçidir ve tutarlı bir şekilde ulusu birlik içinde tutması koşuluyla hâkim sınıflara hizmet eder. Ordu, on üç yıl sömürge savaşları yapmak suretiyle Salazar'ın «yeni devlet»ine paha biçilmez hizmetlerde bulunmuştu, fakat ordunun iktidarla işbirliği yapması ne

doğal, ne de koşulsuz olduğundan devlet, ulusu koruyacak yeterli çözümleri bulamadığı gün bir anda sona erdi. Meslekî sendikalizmden «siyasal bilince varma»ya geçişi anlattıklarında komutanlar, küçük bir Portekiz'i dirilttiklerini ifade ediyorlardı. Vurucu gücü elinde bulunduran güç olarak, yeni bir iktidar empoze etmek için müdahale ettiler. Ve bunun demokratik olmasını istediler. Bu, olayların gelişmesinin zorunlu sonucu olacak mıydı? Bir bakıma, evet.

Rejimi halk sevmiyordu, öyle ki, istemini açıklamasına olanak vermek gerekiyordu. Bununla beraber askerler demokrasinin kapsamı üzerinde fikir birliğine varmış değillerdi.

Spinola bir fikri empoze etmeyi denemişti:

«Ulus'un hayatî sorunlarını bütün açılardan, açık kalplilikle ve herkese açık bir şekilde tartışmak anlaşma ve yeni bir toplumsal düzenin kurulması için en etkili yoldur. Yasal ifade yollarına ve bütün vatandaşların düşünüş tarzlarına açık, uygar bir tartışma her türlü düzen değişmelerinin ve halkın huzurunun kesin yapıcısı olur»[1].

Orduda taraftarlar edindi; belli sayıdaki bu silâhlı kişiler saygın buldukları anda bir generalin peşinden hemen giderler. Sonra, günün birinde, bu silâhlı kişiler, SKH'nın bir toplantısında, haydi bakalım, şimdi bir şef tâyin etmenin zamanı geldi, dediler. Spinola'yı göklere çıkardılar: «Hiç değilse bir politikası var.» diyorlardı. Antispinalist subaylar da vardı, çoğu solcu olan bu kişiler generalin kusurlarını sezinlemişlerdi: onda iktidar hırsı vardı, otoriter ve kibirliydi, plebisit arıyordu, halkçı geçinip yeni bir diktatörlük kuracak karakterdeydi. Üstelik bu subaylar, Spinola'nın sömürgelerle kurmayı tasarladığı federal devlete de pek inanmıyorlardı: onlar Afrikalı milliyetçilerle fiilen savaşmış kişilerdi. Gerillacıların siyasal kararlılığını biliyorlardı.

Gerillacılara sürüncemedeki bir savaşın yararsız ölüleri,

(1) **Le Portugal et son avenir** (Portekiz ve Geleceği), Fransızca çevirisi.

imparatorluk ütopyasının kurbanları olmayacakları garantisini ancak özgürlük verebilirdi.

Spinola ayırıcı olduğu kadar birleştirici de oluyordu; zira harekete katılan subaylardan büyük bir kısmında, ülkeyi düşünen bir «avangard»ın siyasal bilinci yoktu. Askerler, kendi askerî çıkarlarını koruyorlardı, kendi durumları açısından konuşuyorlardı. Spinola savaşa son vermek istiyordu; işte umut verici olan buydu.

Hareketin sol kanadı azınlıkta olduğunun farkındaydı; oysa ki, davranabilmesi için daha büyük bir birliğe sahip olması gerekliydi. Uzlaşmalar ortaya attı. İlk bildirisinde SKH, özgürlükten değil, «son derece bükülgen ve dinamik bir yapıya sahip olan siyasal, hukukî ve diplomatik formüller»den söz etti; bir tarafın özgürlükçü, öte tarafın federalist tutkusu yuvarlak lâflarla yatıştırılmıştı; olaylar nasıl olsa bir yol çizerdi. Askerler bir an önce harekete geçmek için sabırsızlanıyorlardı, sol kanadın empoze ettiği uzun siyasal tartışmalara sinirleniyorlardı. Spinola'nın hazır bir çözümü vardı, bu yetmez miydi?

16 Şubat: spinalistler güçlendiler: Millet Meclisi'nin önünde Caetano, adını vermeksizin adamı olan Spinola'ya dil uzatıyordu. *Portekiz ve Geleceği* adlı kitabı eline geçmişti, oysa kendisi böyle bir federasyonun kurulabileceğine inanmıyordu; 1962'de Salazar'a önermiş, o reddetmişti. Ve şimdi artık vakit çok geçti. Bir demecinde şöyle demişti: «Politikada durumların önemi büyüktür. Gerillacılar ve müttefikleri olan Birleşmiş Milletler, topraklarında yaşayan beyazların kısa sürede ülkeden çıkarılması gibi bir sonuçla birlikte, şiddet yanlısı eylemcilerin iktidarı ele almasını sağlamayan herhangi bir çözümü kabul etmeyeceklerdir. Sorun hukukî olmadığı gibi özgürlükle bağımlılık arasında, merkezî devletle federe devlet arasında bir seçim yapma da değildir. Tam anlamıyla siyasaldır... İkilem ortaya atılmıştır: Beyazlar ya da Zenciler.»

Caetano Beyazları seçmişti: savaş devam edecekti. SKH'nin sol kanadı Zencileri seçmişti: barış olacaktı, Portekiz sömürgelerini yitirecekti.

Durum böyleyken, aşırı çözümlerin ortadan kaldırılabileceğini kabul ettirmek isteyen biri vardı. Kararsızları kendine bağlamayı başardı. Fikir ayrılıkları reddedilecekti. Kışlalarda dağıtılan bildiriler yuvarlak ifadelerle kaleme alındı:

«Genel uzlaşma içinde, kararlarında halkın katkısının bulunmayacağı karmaşık bir siyasal ve ekonomik yapının dayanağı olarak silâhlı kuvvetlerin kabul edildiğini biliyoruz... Hukukî ve polisiye kuruluşlar ne denli sağlam olursa olsun böyle bir yapı ancak, yöneticilerinin, belirli amaçlara sahip olan silâhlı kuvvetlerin kesin desteğine sahip olmaları halinde yıllarca tutunabilir. Silâhlı kuvvetlerin tarafsızlığı miti, normal olarak kurulu düzenin bekçileri ve yukardan çizilen bir politikanın uygulayıcıları olmaları gereken askerleri işte böylesine değiştirdi...

«... 1961'den önce silâhlı kuvvetlerin saygınlığı ağır darbelere hedef olmamıştı; daha doğrusu bu denli olmamıştı, çünkü rejimin iç bunalımları bugünkü kadar ciddiyet kazanmamıştı. Fakat Hindistan'ın düşmesinden bu yana ve özellikle Afrika savaşlarının uzaması sonucu silâhlı kuvvetler kendisini halktan ayıran gerçek nedenleri kavradı. Silâhlı kuvvetler küçük düşürülmüş, değeri yadsınmış ve ulusa felâketlerin gerçek yaratıcıları gibi gösterilmişti... Askerî kurumlar saygınlıklarını ancak halkla tek vücut olmaları sayesinde, yani halkla ordu arasında, varılması düşünülen amaçlar üzerinde temelli bir fikir birliğinin kurulabilmesiyle yeniden kazanabilirdi.»

«Böylelikle, yeni subayların çoğunluğunun «demokrasi» fikri etrafında toplanabilmesiyle amaçlarına ulaşabilir, savaşlara son verebilirlerdi. Bu demokrasi sosyalist mi, burjuva mı, parlamenter mi, başkanlı mı olacaktı? Çoğu bu konuda

bir şey bilmiyordu; geri kalanı da hareket karşısında samimî düşüncelerini kendilerine saklayarak boyuna tartışıp duruyorlardı.

Demokrasi, hizmet etmeyi amaçladıkları ulusu ödüllendirmenin tek yolu olarak görülüyordu. Demokrasinin tanımı bile başlıca kozuydu: 25 Nisan'da, aynı şekilde faşizmin zincirlerinden kurtulan sosyalistler, komünistler, liberaller ve bütün sağ, kendi politikalarını yürütebilmek için onun etiketinden faydalanma yoluna gidiyordu. Demokrasi, her yöne çekilebilir kavramlar haline gelen ilkeleriyle, ordu içinde farklı düşüncede olanları birleştiriyordu. Askerler kurum olarak politikanın dışındaydı; yani partizan değildi; kendi birliğini, faşist ve korporatist devleti, yıkmak, hukukî ve polisiye kurumları kaldırmak, toplumsal alanı halka ve sınıflara açmak gibi sınırlı bir hareket içinde gerçekleştirmişti. Spinola bütün bunları temsil ediyordu. Kaldı ki, durumu daha da yalınlaştırmak istiyordu: başka generallerin de harekete katılmalarını sağlayacak, orduda da, ülkede de emirlere boyun eğilecekti. «İktidar sokağa düşmeyecekti.» Bu ifadeyi kim çıkarmıştı? 25 Nisan'da Caetano mu? Yoksa Spinola mı fısıldamıştı ona?

Askerler sendikal yolla demokrat olmuşlardı. Hayır, sosyalist değillerdi. Spinola onlara bir garanti sağlıyordu: hükümet darbesi tamamlandıktan, hükümet kurulduktan ve sömürge sorunu çözümlendikten sonra kışlalarının kapılarını ulusal askerî kurumun üzerine kapatabileceklerdi, zira kime hizmet ettiklerini bileceklerdi, politikayla işleri kalmayacaktı.

Hükümet darbesinin arifesinde hareketin yüksek rütbeli subayları Spinola taraftarıydılar. Sol bu gerçeği göz önünde tutmak zorundaydı. Programın terimlerini zorlamak için mücadele verdi; binbaşı Melo Antunes diplomatik bir zafer diyebileceğimiz antimonopolist paragrafı kabul ettirdi, sömürgeler için «bağımsızlık» terimini yazdırmaya çalıştı. Spinola kızdı: otodeterminasyon istiyordu. Bunu kabul ettirdi. Muha-

lefet liderlerinin de fikri alınmıştı. Onlar da özgürlükten yana idiler. Daha sonra «demokratik bir şekilde» düşüncelerini söyleyeceklerdi: nice önemli olursa olsun isyancı enerjiyi bir sözcük için silip süpürmeye niyetli değillerdi.

Kara, deniz ve hava kuvvetleri, beşi dışında tüm birlikleriyle harekete geçmeye hazırlanıyordu. Generaller tarafsız gözüküyorlardı. Üniformaların altında çekişmemeyi erdem sayan askerlere karışmış sosyalistler, komünistler, Maoistler, monarşistler ve liberaller vardı. Portekiz'in siyasal panoramasının bir örneği. Bütün bu kişilerin, ülkenin geleceği konusunda fikir birliği yapmalarına olanak yoktu. Bu nedenle kesin bir ittifak üzerinde yani, toplumsal çatışmaları organize edip yasalarla düzenleyen ve bu suretle çatışmaları önleyici olabilen bir siyasal sistemin (demokrasinin) üzerinde durdular.

Spinola, sonra burjuvazi demokrasiyi nasıl olsa yönetir, diye düşünüyordu.

Melo Antunes ise, halk nasıl olsa çoğunluğa dayanan haklarına sahip çıkmasını bilir, diyordu kendi kendine.

Otelo Saraiva de Carvalho yirmi gün içinde hükümet darbesini hazırladı ve tarihini 25 Nisan olarak tesbit etti: bu, solun bir zaferiydi, halkın 1 Mayıs'ı hazırlaması için beş günü olacaktı. Ülkenin gene yönetileceğini göstermek için antifaşistlerden yedi generali alarak bir Ulusal Selâmet Cuntası kurdular, Cumhurbaşkanlığı için Spinola'yı göstermek gerekeceğini hissediyorlardı.

Hareketin sol kanadı durumdan azami yararlanmayı bilmişti.

«Büyüleyici çiçekli ordu», 25 Nisan'ı kansız başardı. Askerler halkla barıştılar; dileklerinin birinci kısmı böylece yerine gelmişti.

Dört ay sonra Spinola Cumhurbaşkanlığından istifa ediyordu, böylece hükümetteki son Spinola taraftarları da te-

mizlendi. Onun yerine geçen Costa Gomes, eskiden beri yakın dostu olan adamın felâkete sürükleyici görüşlerini açıkça eleştiriyordu, ve Otelo Saraiva de Carvalho, Spinola'ya olan hayranlığını hiç bir zaman saklamamış olmakla beraber, «Avrupa tipinde» bir sosyalizme taraftar olduğunu beyan etti.

SKH'nin sol kanadı kendini kabul ettirmeyi başarmıştı, en ilerici subaylar hükümete girmişlerdi. Ordu önce elbirliği yapmış, sonra ayrılık çıkmış, sonra gene birleşmişti. SKH'nin sol kanadı SKH; ve SKH de ordu oldu. Ve bu ordu önce, Mayıs başlarında yirmi generalini, sonra üç yüzünü daha uzaklaştırarak «esenleştirildi». Liste Haziran ve Temmuz aylarında hazırlanmıştı. Spinola kabul etmiyordu. Buna rağmen Eylül sonunda orduda bir tek faşist kalmadı. Allende'nin bir türlü yapmaya yanaşmadığı şeyi, orduyu arıtma işini Vasco Gonçalves ve Costa Gomes derhal yapmışlardı. Zira sonun nereye varabileceğini Şili örneği açıkça göstermişti.

Anlayışla karşılanması gereken nedenlerden dolayı askerî işler az çok gizli tutulur, bu yüzden bir ordunun birlik ve beraberliği hakkında yargıya varmak cüretli bir iştir. Sadece resmî politikası üzerinden bazı hükümlere varılabilir. Nisan'da iktidara gelen Spinola, SKH'nin programının Koordinasyon Kurulu'nda toplanmış bulunan ilerici subayları bertaraf etmek istemekte acele etmişti. Bu yüzden başaramadı.

Bununla beraber demokratik uzlaşma, toplumsal güçler gitgide etki kazandıkça çözülüyordu. Sınıflar ve partiler ortak hareket platformu üzerinde anlaşamıyorlardı, öyle ki Silâhlı Kuvvetler Hareketi yüklendiği hakemlik görevini bırakıp aktörlüğü doğrudan üzerine almak zorunda kaldı. Açıktan açığa bölünmüştü: subaylar arasında en ılımlıları Spinola'nın arkasında, sosyalist olduklarını beyan edenler de Koordinasyon Kurulu'nun arkasında toplanmışlardı. Arada, her zaman olduğu gibi kararsızlar duruyordu. Bunlardan hangisi daha kalabalıktı? Temmuz buhranının sonucu çoğunlukta olanın, Koordinasyon Kurulu'nun arkasında duranların oldu-

ğunu göstermektedir. Meğer ki, başka öğeler de rol oynamış olsun: gerçekten, iç siyasal bölünmelerde aşılmaz bir sınır mevcuttu.

25 Nisan'ı hareketin bütün subayları yapmışlardı. Onları bir tür politika üstü bir ruh birleştiriyordu, bir bölümünün ötekini saf dışı etmesi düşünülemezdi. Başka bir ifadeyle, hiyerarşik iktidara sahip olan Spinola, Gonçalves'i, Antunes'i ve Carvalho'yu yerlerinden düşürmeye kalkıştığında bütün taraftarlarının onu izleyeceklerini umamazdı. Görülüyor ki, kuvvet ilişkileri zorunlu olarak siyasal fikir ayrılıklarından geçmiyordu; ordulara özgü belirli bir dayanışma, birlik ve arkadaşlık duygusu anlaşmazlıklarda ağırlığını koyuyor ve onu çözülmekten kurtarıyordu.

Kaldı ki, Spinola taraftarlarının bir özelliği de vardı: siyasal olmaktan önce spinalist idiler, kişinin programından çok kişiyi, bir kurtarıcıyı tutuyorlardı. Ağır bir yanlış adımdı bu, ve Spinola onları bir «ihanet» sonucu kaybedebilirdi.

Eylül'ün sıcak günlerinin arifesinde Spinola eski başarılarından doğan prestijini yitirmişti bile. Fazlaca generallik oynamıştı. Gine dağlarında sürdürdüğü savaşlar sırasında askerle omuz omuza yaşamış olan, aslında patavatsız, isyankâr ruhlu Spinola, iktidara geçtiğinde eski kafalı generallerin ve rejimi desteklemek suretiyle rütbe kazanmış olan zengin burjuva çocuklarının yanında yer almıştı. Yüksek malî çevrelerle ve faşizmin güçlüleriyle yakından ilişkileri vardı. Bir zamanlar ona hayran olan genç subaylar aslında kendilerinin başka bir çağın ve başka bir dünyanın adamı olduklarını anladılar: bu gençler halk çocuklarıydı ve akademiye, parasız öğrenim zamanında girmişlerdi. Spinola'nm demokratik modelinin teorik mükemmelliğine kayıtsız olup, onun, sessiz çoğunluk dedikleri faşistlerin gösterisini yasaklamayışına şaşıyorlardı. 28 Eylül'de Spinola'yı yüzüstü bıraktılar. «25 Nisan'ın ruhuna ihanet etmişti». Öğleden itibaren hiç bir subay, Cumhurbaşkanlığından gelen emre itaat etmemeye başladı.

Çoğunluk, Koordinasyon Kurulu'nun etrafında toplanmış bulunan Silâhlı Kuvvetler Hareketi, böylece ordunun tek siyasal kutbu oldu. İktidar, halktan gelme subayların eline geçmişti. Fakat bu, tüm kontrolün onlara geçtiğini göstermezdi.

Ordu, politikadan kuşku duyan, saldırıdan çok savunmacı bir kuvvettir ve olayların baskısı altında hareket eder. Birliği nazik, buğulu ve koşullara göre de değişkendir. Yönetenleri tarafından yapılacak en ufak bir hata onu altüst edebilir.

Ordu demokrasiyi geri getirmişti. Fakat henüz seçimler yapılmamıştı. Sömürgesizleşme işini ele aldı, fakat ırkçı direnmeciler ayaklanıyorlardı ve Angola hâlâ bir sorun olarak duruyordu. İşçilere haklar tanımak istiyordu, fakat nasıl? Bütün bunlar başarılması gereken ödevler olduğu gibi, aynı zamanda yeni hükümet darbelerine onca açık kapı ve onca yanlış adımlar atma tehlikesi bırakmak demekti.

SKH'nin siyasal çekirdeği Eylül ayı içinde kuvvetlendi; fakat aynı zamanda ülkenin siyasal sorumluluklarına öylesine battı ki, geleceğini tayin etme durumuna bile geldi. Tüm siyasal girişimler onun seçimine ya da onayına sunulmaktaydı. Gerçekte hiç bir şey onun müdahalesi olmadan yapılamamaktaydı. Güzel! Aşırı sağın yolları tıkanmıştı. Fakat bu bağımlı ilişkilerde solun hareket özgürlüğü de sınırlıydı. O da güçlükler içinde olduğunu biliyordu; sırtını SKH'ne dayamıştı, ancak ordunun öteki kesimlerinin bağlılığından tam anlamıyla emin değildi.

Ordu, iktidarda aldığı görevle, ulusal politikayı kendi müdahale yeteneğinin denetimi altına almış bulunuyor; onun, birliğini yitirme tehlikesi olmadan yapacağı girişimler ülkenin istekleriyle aynı doğrultuda olacaktır; bunun dışındakiler tehlikelidir, serüvendir.

Ordu ulusla barıştı; ulus, şimdi halk çocukları olan askerlerden ve işçilerden de önce sosyalistleşmiş bulunması gereken «yoksul tabakalardan» gelme subaylardan oluşan orduya sıkı sıkı sarılmıştı.

Öyle ki, SKH'nin ordunun işleyişine, tavrına ve birliğine özel bir dikkat göstermesi gerekir. Yaşlı generaller ve bu arada Spinola emekliye sevkedildi. Bu tedbir sayesinde «uzmanlıklara» göre değil hiyerarşi üzerine kurulmuş bulunan eski komuta yöntemleri değiştirilebildi. Bundan sonra doğrudan doğruya kuruluşun içinde de bir demokratlaştırmaya gidilmesi söz konusu edildi. Birçok asker ve subay grupları komutanların atanma şeklinin kaldırılarak bunun yerine tabandan yapılan seçimle iş başına getirilme usulünün kabul edilmesini önerdiler. SKH buna şiddetle karşı çıktı: «Demokratik toplumlarda silâhlı kuvvetlere empoze edilmiş bulunan temel ilkeden ötürü —halktan gelen iktidarın yerine geçmek olanaksızdır— askerî kurumda uygulanacak olan seçim sistemi silâhlı kuvvetlerle ulus tarafından iş başına getirilen siyasal iktidar arasında bir düşmanlığa yol açabilir. Silâhlı kuvvetlerin meydana getirdiği —ulusa göre dar olan— bir ortamda oylamaya dayanan seçim şekliyle bir demokrasi kurmak bizleri, lejyonların ulusa imparatorları ve ona itaat etme zorunluluğunu empoze ettikleri «caudillizm»in (öndercilik) dirilmesi tehlikesine götürebilir» [1].

Aksine SKH, fonksiyonların her kuvvet, sınıf ve uzmanlığın kurulları aracılığıyla yeniden düzenlenmesinde ısrar etti: «Demokratik silâhlı kuvvetlerde şef, her kademede kendi eylem alanında demokrasinin savunmasında birinci derecede sorumludur. Bunun sonucu olarak da buyurgan değil, demokratik usuller kullanarak komuta ettiği gruba azami etkililiği vermeye çalışmalıdır. Bu da, tepeden verilen emirle değil, üyelerinden her birine ortak bir hareket çizgisinin gelişmesine katkıda bulunma fırsatı vererek ve astlarda özgürlük ve sorumluluk duygusunu geliştirmek suretiyle gerçekleştirilebilir...

«Subaylar kadar astsubay ve askerler de, disiplini boz-

(1) **Movimento**, Boletim informativo das Forças armadas. No. 4.

mamak koşuluyla ortak atılımlara katkıda bulunabilirler ve de bulunmalıdırlar. Örneğin, hükümetin ve SKH'nin amaçları hakkında açıklamalarda bulunmak üzere toplantılar yapılabilir, birliklerin kantin ve kooperatiflerinin yönetimi, kitaplıkların düzenlenmesi, spor çalışmaları yapılması, gazeteler yayımlanması, asker ya da subay temel komisyonları kurulması gibi işler ortak sorumluluklar altına alınabilir.»

Bu buyruklar tamamiyle şeklîydi: SKH siyasal sürecin içine bu denli kesinlikle girdikten sonra orduda, ancak demokratik yolun sağlayabileceği destek ve çoşkuyu aramak zorundadır. Bu suretle ordu, SKH'nin programı ve «partizan değil, ulusal» olan bir ödevler bütünü çevresinde birleşmektedir. Askerler, «büyük sermaye gruplarım ve toprak sahiplerini» ulusun düşmanları olarak görmesini öğreniyor ve «Portekiz toplumunun ilerici güçleriyle»... «ekonomik kaygıları siyasal kaygılara adapte etmek için işbirliği yapıyorlar. Bir kez daha SKH'nin bu alanda söyleyeceği bir sözü var; belki de kesin bir söz.» [1].

(1) **Movimento.** Sonuç kısmında bu konuda daha fazla bilgi bulacaksınız.

CARLOS MARQUES
YA DA EKONOMİNİN ZULMÜ

25 Nisan'ı izleyen günlerde, uluslararası belli bir sağın acı alaylarını ve belli bir solun kaygılarını çeken bir sorun varsa bu da ekonomiydi. Kutsalın kutsalı ekonomi. Ah! Şu obur şu tekel düşmanı yeni rejim bize kendisini orada göstersin hele!

Bütün dünyanın gazetecileri büyük işverenlerin düşüncelerini öğrenmek istiyorlardı: biraz daha ileri gidilse, Portekiz kurtuldu demekti, aksi halde...

Ulusal demir endüstrisini elinde tutan Bay Champalimaud'ya Mayıs ayında,

«Bu hükümet darbesi hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordular.

— İyi şeyler, diye cevap verdi. Fakat acele etmeleri gerekir, işler beklemez, karşılıklı lâf yarıştırmakla yürümez.»

Portekiz Atlantik Bankası'nı peşin para ile satın almaya hazırlanırken, bu girişimi bir buyrukla durdurulan ve Caetano ile anlaşmazlığa düşen bu gürültücü, açgözlü iş adamı, Brezilya'ya sürülmüş ve orada da boş durmamıştı. Sistem onu tedirgin ediyordu. Şimdi nihayet nefes alabilecekti.

Haziran'da artık eskisi kadar iyimser değildi. Eylül'de onu eski bir faşist olarak İspanya'da aylak gezer buldular. CUF'nin (Companhia Uniao Fabril, birleşik yüz girişim, tüm Portekiz şirketlerinin toplumsal sermayesinin içinde ikinci) sahipleri olan Melo kardeşler fikir ayrılığına düşmüşlerdi. Temmuz'da hâlâ anlaşamamışlardı; biri Spinola'yı tutuyordu, ötekisi sonun kaosa varacağı tahminini yürütüyordu. Yöneticileri kendi başlarına kalmışlardı ve ancak günlük işleri yürütebiliyorlardı.

Öteki kesimlerde, bankalarda, sigortalarda, turizm ve madencilik sektörlerinde herkes bekleyiş içindeydi. Kimin iktidarı kesinlikle elde tutacağı anlaşılıncaya dek tüm projeler ertelenmişti. İşçiler bunu sabotaj diye nitelemişlerdi.

Çok uluslu şirketler tam bir şaşkınlık içindeydiler. Büyük bir İsviçre kimya fabrikasında çalışanlar grevdeydi. 1939'dan beri Portekiz'e yerleşmiş bulunan F. - D.G., kıskanç takımı iktidara geçti, diyordu. Onlardan iyi bir iş beklenebilir mi? Bu, 1917'deki kadar ciddî bir devrimdir, umarım NATO bunu takdir eder.

Mayıs'tan Eylül'e dek gazeteciler burjuva sınıflarının fikirlerini yokladılar. Elle tutulur fikirlere, bir plana, bir stratejiye raslanmıyordu. Halbuki sanayiciler sık sık buluşuyorlardı, Spinola'yı ziyaret ediyorlardı. Ona ne diyorlardı? Kimse bilmiyordu. Tam olarak neler dönüyordu?

Yeni rejime derin, yapısal, ve sınıflar arasındaki kuvvet ilişkilerini altüst etmeksizin çözümlenemeyecek bir bunalım miras kalmıştı. Nasıl bir yol izleyeceklerdi? Aylarca bu konuşuldu, bu tartışıldı.

Her şey 25 Nisan'da başlamış gibiydi. Olay hayalleri işletiyordu: ansıtmalarla tarihi bölüştürüyor, şiirleştiriyor, siyasallaştırıyor, tüm umutları geleceğe açıyor, geçmişi mahkûm ederek kapıyordu. Kopmayı fetişleştiriyordu: DÜN - BUGÜN. Ve ritimleri ayırıyordu: politika sıfırdan başlıyordu, her şeyi icat etmek, yeniden yapmak, programlar hazırlamak,

katılmaları teşvik etmek ve bir Millet Meclisi kuruluncaya dek sabırlı olmak gerekiyordu. Oysa ki ekonomi, boşluk duygusu vermesine rağmen devam ediyordu. Her şeye rağmen çalışılıyordu.

Dün ile bugün yeni hükümetle, grev hareketleriyle, asgari ücretin kabulüyle ve genel kararsızlıkla hemen pek az birbirinden ayrılmıştı.

İktidarın çürük olduğu bir ortamda yeni partiler, yönetilmeyen bir toplumda örgütlenip dursunlar, sallar eskisi gibi işçilerle tıklım tıklım dolu olarak Tajo'nun limanında bir kıyıdan ötekine gidip gelmeye, geçmiş yazlara benzer bir yazda tarlalar sürülmeye devam ediyordu; mağazalar gene eskisi gibi eşya doluydu ve taş kırıcıları Lizbon sokaklarını minik litografik kalker taşlarla döşemeye devam ediyorlardı. Her şey değişmişti ama henüz hiç bir şey değişmemişti. Ekonomi, politikanın çizmediği bir yol izliyordu, halbuki politika büyük kermesini yaşıyordu: 25 Nisan'ı savunmak, demokrasiyi sağlamlaştırmak, gelecek yıl yapılacak seçimlerde hangi partinin destekleneceğini saptamak.

Seçilebilecek toplum modeli hakkında şöyle genel bir akılyürütmede bulunmaya izin veren siyasal iktidar belirsizliğinin, 25 Nisan'dan önce oluşmuş, her şeyi bastıran, zorlayıcı bir gerçekliğin gelip lök gibi oturduğu iktisadî alanda karşılığı yoktu.

Sınırlarının bilincinde olan sol, elegeçirmeyi düşünmediği bir devletin içinde sağ ve merkezle birlikte iktidardaydı. İşçiler iktidardan çok özgürlükler, yönetme hakkından çok kımıldayacak alan elde etmişlerdi. Her sabah fabrikaya giriyorlardı; haklarını istiyebilirlerdi ama aynı işverenlerden ve aynı yöneticilerden. Bankalar işliyordu, escudo iyi dayanıyordu. Ekonomi bunalım içindeydi ve bu bunalım yapıdan, yönelimden, servetin sınıflar arasında paylaşılmasından ileri geliyordu. İflâs değildi. İşte bu, soluk alabilecek bir zaman bırakıyordu.

Eylül'de hâkim sınıflar, işçilerin kendi koşullarını empoze ettikleri için kendilerine pahalıya mal olan demokrasiyle, hâlâ mümkün saydıkları yeni bir diktatörlük arasında bir seçim yapamamışlardı. Olaylar aralarında fikir ayrılıklarına yol açmıştı, ortada devlet yoktu ki bunları bağdaştırsın. Yaratmış oldukları ekonomi, karşılıklı meydan okumalarda çırçıplak ortaya çıkmıştı.

Daha son yıllara dek Portekizli entelektüeller ülkelerinin kapitalist olduğunu, daha doğrusu kapitalist üretimin hâkim olduğunu doğrulayan kitaplar yazıyorlardı. Çünkü bundan kuşku duymaları için yeterli nedenler, ekonomik gelişmenin özü ve seviyesi üzerinde «gecikmeler» bulunduğunu belirleyen yeterli işaretler vardı.

Portekiz toplumunun ikili bir çehresi var: bir yanda Avrupa'dakilerle kıyaslanabilecek sanayi kuruluşlarıyla modern kentler, öbür yanda bir tür derebeyliğin hüküm sürdüğü köyler. Buralarda yer yer çok yoğunlaşan büyük girişimlerle, işçilerin yaşamalarını sürdürebilmeleri için ellerindeki ufak toprak parçalarını ekmek zorunda bırakacak kadar düşük ücretler aldıkları ufak üretim üniteleri göze çarpar. Kapitalist tipte iyi makineleşmiş tarımla, öküzlerin kara sabanı sürdükleri tarım yan yana yaşar. Genel nüfusuna oranla Avrupa'ya en çok işçi gönderen (% 13) bu ülkede yerli girişimler için işçi bulmakta güçlük çekilmektedir.

Gerçekten kapitalist üretim şekli hâkimdir, fakat Salazar'm güttüğü siyasal - ekonomik sistem sonunda öyle bir şekilde yerleşmiş, öyle çok karşıtlıklar yaratmıştır ki, ancak devletin ve polisin zorlayıcı tedbirleriyle sonuçlarının önüne geçilebilirdi. Bu zorlayıcı tedbirler olmadan sistemin devamı mümkün olamazdı.

1928'de, hükümet darbesinden iki yıl sonra [1] Salazar, Maliye Bakanlığı'na getirildi. Uluslararası büyük ekonomik bunalımın arifesindeydi. İşverenle işçi, toprak sahibiyle sanayici, hatta bizzat hâkim sınıfların çeşitli çıkarları arasındaki toplumsal gerginliklerin açıkça ortaya dökülmesine olanak veren Cumhuriyet ne uzlaştırıcı bir politika yaratabilmiş, ne de bu kesimlerin çıkarlarını bağdaştıracak bir otorite kurabilmişti. Cumhuriyet iflâsa gidiyordu; çıkar çatışmalarının sonucunda ekonomisi bozulmuştu. Salazar bir doktrinci değil, bir pragmatikti. Uzun süren saltanatını ayakta tutan iki ana fikir, milliyetçilik ve komünizm düşmanlığıydı. Bu fikirlerden hareket ederek, yani işçilerden oluşan toplumsal gücü bölerek saf dışı bırakmak suretiyle hâkim sınıfların birliğini kurma yoluna gitti.

Bu suretle, 1933'de «yeni devlet»in, Devlet tarafından sıkıca denetlenen ekonomisinin ana çizgilerini meydana getiren «sanayi koşullanması» denen yasalarını çıkardı. «Yeni devlet», özellikle işçileri ulusun ekonomik ve siyasal alanı içinde söz sahibi olma hakkından yoksun bırakan faşist ve maurasyen ideolojiden çıkma korporatist sistemin kurulması şeklinde nitelenir. Grev hakkı kaldırılmıştır ve iş anlaşmazlıkları özel mahkemelerde hükme bağlanır. İşçi sınıfının her türlü çıkarlarının ifadesi özenli bir sendikal bölünme ve ekonomik organizasyonun dikey bölüştürülmesi suretiyle engellenir; her korporasyon, temelinden doruğuna, işçiden işverene dek her ekonomik dalın faaliyetlerinin tümünü içine alır. Böylece ücretler doğrudan denetim altına alınmış, isteklerden doğan baskılar bertaraf edilmiş olur.

Toplumsal dinamikin bastırılması süreci de, ayrıca sanayi koşullanması hakkında çıkarılan yasalarla desteklenmektedir. Bunun ikili bir etkisi göze çarpmaktadır: yeni ekonomik girişimleri devletin peşin iznine bağlı tutmak suretiyle

(1) Gomes de Costa'nın askeri hükümet darbesi.

devlete, hâkim sınıfların çeşitli kesimlerinin yaptıkları aşırı rekabeti denetlemek ve özellikle işçilerin ücretleri üzerinde oynamak suretiyle rekabeti gerçekleştirmeyi önleme olanağını verir. Bu atılımda, Salazar, ulusal ekonominin korunması için şiddetli tedbirler aldı; yabancı sermaye ve yabancı mallar ülkeye ancak çok yüksek vergiler vermek kaydıyla sokulabiliyordu.

Böylece Portekiz kendi içine kapandı, ve akla gelebilecek tüm yönetim oyunlarıyla desteklenen ağır bir sanayileşme başladı. Salazar düzeni tam anlamıyla kurmuştu; burjuva sınıfları yatıştı, ulusal ekonomi gelişmeye başladı.

Aslında bütün bu tedbirler, iki savaş arasının ortamında, Avrupa ekonomilerinin gittikçe gelişen karşılıklı sızmalarına ters düşen antiekonomik, tutucu ve idealist geniş bir direnme hareketiydi. Portekiz burjuva sınıfı yabancı girişimlerle boy ölçüşmeye cesaret edemiyordu; Salazar onlara devlet desteğini sağlıyor ve onları, işçilerle pahalı bir toplumsal sözleşme yapma zorunluluğuna düşmekten kurtarıyordu.

Bu açıdan devlet teşvik edici değildi, özel işlerde nazik bir *statu quo*'nun devamını sağlayıcıydı; sınıflar arasındaki ilişkileri yönetiyordu; üretim sorunlarında doğrudan müdahalesi söz konusu olmuyordu. Salazar, şöyle der:

«Devlet, üretim dünyasının üstünde durmalıdır, zira organları aracılığıyla nihaî ekonomik etkiler yaratmaya kalkıştığında bozulacağı kesindir.... Ulusun yüksek çıkarlarını, zenginliğini ve iş gücünü bir yandan kapitalizmin aşırılıklarına, öbür yandan yıkıcı bolşevizme karşı koruyan güçlü bir devletin otoritesi altında, insan doğasına uygun bir şekilde çalışarak yeni bir ekonomiye doğru gitmek istiyoruz» [1].

Böylece, ücretleri belli bir düzeyde tutan, kapitalist girişimleri sınırlayan ve piyasayı denetim altında tutan güçlü bir

(1) Salazar, Jacques Ploncard d'Assac.

devlet sayesinde, Portekiz'de sayıları on beş civarında olan büyük tekelci gruplar, onun yanında ücretsel bir baskının «mevcut olmaması» ve diktatörün babaca koruması sayesinde iflâstan kurtulan on bin kadar ufak girişim var.

Kimi zaman Salazar'ın, tekellerin yararına bir politika yürüttüğü söylenmiştir. Gerçekten bunların gelişmesini hiç engellememiştir. Fakat aynı zamanda küçük fabrikaları gerçek anlamıyla desteklemiş ve büyüklere daima kuşkuyla bakmıştır. İşçilerin işvereni tanıdıkları, dirsek dirseğe çalıştıkları yere komünizm giremez, derdi. Bunun aksine işçilerin yoğunlaştığı yerler onun için, bolşevizmin, fesadın ve nihilizmin kaynaştığı yerlerdir.

1933 ilâ 1961 yılları arasında salazarizm hiç bir engele raslamadan ülkeye hâkim oldu. Polis, işçileri susturuyordu; bu ortam içinde ekonomi komprador bir burjuvazinin ticarî ve malî sermayesinin tedricen ve usulca sanayi sermayesine kaydığına tanık olundu. İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Portekiz ayrıcalıklı bir durumdaydı; savaşan taraflar arasında aracı oluyor, ayrıca tarım ürünlerini ve savaş sanayii için zorunlu olan bazı ham maddeleri —örneğin wolframı— bir yandan İngiltere'ye, bir yandan Almanya'ya ihraç ediyordu. Yabancı sermayeler bu ülkeye sığınıyordu, ancak bunlar yatırım değil depo olup, portekiz bankaları bunları kendi çıkarlarına kullanıyorlardı. Kapitalist atılımlar az çok gelişiyor, büyük gruplar faaliyet alanlarını genişletiyordu.

Bununla beraber bütün bunlar son derece mütevaziydi. Savaşın bitiminde, Marshall planının yapıcı ve liberal ortamı içinde, Salazar yeni düzenler bularak ülkesini demokrasi tehlikesinden uzak tutma ve Müttefiklerin Portekiz'i etkilemeye ve içine sızarak iktidarın hiyerarşik yapısını altüst etmelerini önleme telâşına düştü. Salazar şöyle der: «Hukukun temel sorununda Hıristiyanca bir çözüm yatar. İktidarı elinde bulunduranın meşruluğunu zorunlu kılan Hıristiyan yasaları düze-

nin erekliği içindedir, yani halkın mutluluğundadır; buna karşılık aklı ve yasaların gücünü çoğunluğun iradesine tâbi kılan kavrama tam anlamıyla karşıdır» [1].

Daha ileri bir toplumsal sözleşme şekli düşünme yeteneksizliği bakımından feodalizmle kıyaslanabilecek şekilde pısırıkça girişimci ve korumacı bir kapitalizmi savunmak için uydurulmuş bir ideoloji.

Bazan kendi kendime soruyorum: neden acaba kapitalizm ve demokrasi İngiltere'de ve İsviçre'de gelişti de, Portekiz gibi bunca altına sahip olabilmiş bir ülkede gelişemedi? Neden faşizm İtalya'da ve Almanya'da tepelenebildi de İberik yarımadasında tepelenemedi? Siyasal ittifakların ötesinde, şu ya da bu burjuvazinin «nesnel» çıkarlarında, sermayenin, hâkim sınıfların ekonomik, siyasal ve toplumsal davranışlarını coğrafi ve kültürel bir ifade üzerine dayandırılması mümkün bir etnolojisi var mıdır? Aynı yüzyıl içinde, bin kilometre uzaklıkta XIV. Louis inşa ediyor. V. Joao tüketiyordu; Carlos Marques portekiz sansürü altında şöyle der: Karl Marx bu farkları inceledi mi?

Gerçekten ekonomik açıdan en gelişmiş demokrasiler göz önünde tutulduğunda «gelişme»nin ölçeği içinde Portekiz geri kalmış bir ülkedir. Sayılara bakarak konuşursak hiç kuşkumuz kalmaz: Portekiz «az gelişmiş» bir ülkedir: 1972'de ulusal geliri, «az gelişmişliği» su götürmeyen Türkiye'nin ulusal gelirinden bir az fazladır.

Ekonomik çözümleme, gerçekleşebilecek benzerliklerle elden kaçmış benzerliklere dayalı bir ekonomik tarih sıralaması geliştirmekle, «gecikmeler»i «çok daha ileri» birtakım evrelere göre değerlendirip damgalamakla, bütün yeryüzünde gelişmenin kutsal ölçütlerinin egemen olduğu evrimci bir tarihselciliğe gömülmektedir. «Üretici güçler»in evrimini bir daha çizmekle, her şey olup bittikten sonra, gelişme adını ver-

(1) Salazar, Jacques Ploncard d'Assac.

diği tek bir yaşama biçiminin açık seçik gerçeğini zorla tüm akılyürütmelerine uygulamakta, bu ölçüte dayanarak kimi evrelere ulaşıldığı, kimilerine ulaşılamadığı yargısına varmaktadır. Sözün kısası, yalnızca eşdeğerliliklerle ilgilenmekte, kurduğu benzerlikler sisteminde benzersizlikleri kusur saymaktadır. Böylece, ekonomi bilimine kafa tutarak, kendini doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, kendi kuyruğunu dişlemektedir.

Bu akrobasinin yararı yok da denemez; gerçekten sayılarla düşünen ve harekete geçme zorunluluğu içinde bulunanlar için vardır. Bununla beraber coğrafî ya da kültürel olabilecek «gecikmelerin» özü ve temeline yönelmesi gereken dikkati saptırmaktadır. Ulusların, ekonominin evrensel alanına girmeleri etkisinde kaldıkları şiddeti gizler ve direnmelerin kapsamını kavramayı engeller. Saatçılar, Cenevre'de, calvinizmin softa ortamı içinde altınlarla sarkaçlar imal ededursunlar, öbür yanda altın, V. Joao'ın sarayında har vurulup harman savruluyordu... Bu acayiplikler nasıl açıklanabilir?

Ancak Portekiz'in hâkim sınıflarının liberal bir kapitalizmi yaratma konusunda gösterdikleri güçsüzlük ya da direnme, sınırları kapama, rekabeti bloke etme ve işçilerin söz sahibi olmalarını engelleme sonucu varılan bir kapitalizme yol açmıştır. Sömürge alanı, tekelin doğal zaaflarını denkleştiriyordu. Bütün bunlar haklarını kabul ettiremeyecek kadar azınlıkta kalan, ufak girişimler içinde çok dağınık bulunan ve bir güç oldukları bilincine varamayacak kadar ezilmiş olan bir işçi sınıfının aleyhine olarak gerçekleştirilmişti. Salazar'ın öve öve bitiremediği Portekiz'in «geleneksel şenliği» çoktan beri yok olmuştu ve yatırımcı olmaktan çok kapkaççı bir kapitalist sınıf tarlaları ve sanayii organize edemiyordu; emekçiler her şeyi yitirmiş ve henüz hiç bir şey kazanamamışlardı.

Bununla beraber 1961'de sömürge savaşları başlamıştı, ekonomik panorama zorunlu olarak değişecekti: askerî gider-

ler bütçedeki dengeyi bozdu; bir güven bunalımı hâkim sınıfların birliğini tehdit ediyordu. Bunun üzerine Salazar korumacı yasaları liberalleştirmek zorunda kaldı. 1961 ilâ 1967 yılları içinde Portekiz'e yaklaşık yirmi milyar escudo girdi; oysa ki 1943 ilâ 1960 arasında ancak bir kaç milyar girmişti.

Rejimin propagandasının doğruladığı gibi «uyabilen» yerli el emeğinin bolluğu, düşük ücretler, düşük vergiler, altyapıların niteliği, önemli nicelikte altın stokuyla garanti altında bulunan escudo'nun dengeli değerinin cezbettiği yabancı yatırımların bunca hızla artması kapitalist girişimi geniş çapta teşvik etti. Gerçekten bütün Avrupa gözlerini oraya dikti. Lizbon ve Porto, hatırı sayılır bir sanayi kuşağıyla çevrelendi; Setubal bir otomobil montaj merkezi halini aldı; ve ülke, ani gelişme gösteren bütün ülkelere özgü bir mimarî düzensizliğin içine itildi. 1964 ilâ 1966 arasında bir «Portekiz mucizesi»nden söz edildi. Bu hızlı yola çıkışda bir şekil kusuru vardı: Tarım ihmal edilmişti, toprakların ufak bir kısmı makineleşmiş tarıma yöneledursun, öteki kısımlar sanayi için gerekli hammaddeleri üretmeye dönmüştü. Buralarda, selüloz ve kâğıt hamuru için ökaliptüs ve çam ağaçları yetiştirilmeye başlandı. Köyler boşaldı; sanayi bu yeni el emeğini çalıştırabilecek kapasitede değildi; bu nedenle el emeği büyük göçler halinde Fransa'ya, Almanya'ya ve Skandinav ülkelerine akmaya başladı.

1974, Portekiz'de dokuz milyon nüfustan ancak üç buçuk milyonu çalışıyordu; bir buçuk milyon Portekizli iş bulmak için Avrupa ülkelerinde dolaşıp duruyordu.

Portekiz, geçici bir rejimle Avrupa Serbest Mübadele Birliği'ne girdi; dışa açılmaya başladı; hızlı bir gelişmenin genel çizgileri çizilmişti.

50 yıllarının sonunda Portekizliler ithal malı çakmak kullanabilirlerdi, fakat bir ruhsat almaları gerekiyordu ve bunun için yaklaşık yüz escudo vermekteydiler. Salazar, ulusal kib-

rit tekelini koruyordu.Bu zorunluğa karşı çıkanları yakamakla görevli kişilere bunun için maaş ödüyordu... Fakat bu hikâyeler geçmişte kaldı; son on yıl içinde mallar sınırları zorladı. Portekiz düşük ücretli el emeği kaynağı olarak, teknolojisi dışardan gelen montaj fabrikalarıyla, selüloz, mantar, şarap, meyve, pamuk, şeker, kahve, v.b. gibi ticarî ve sınayi temel ihtiyaç maddeleri, aynı zamanda turizm servisleri ve tamir tersaneleri alanındaki hizmetlerin sağlayıcısı olarak uluslararası iş alanında yerini almaya başladı. Bu faaliyetlerin iki ortak yönü var: bir yandan ücretleri çok düşük düzeyde tutan bir rejimin varlığına dayanmaktadır; öte yandan bu faaliyetler aslında pek, «sanayileştirici» değillerdir; birkaç istisna hariç mamul madde sürekli bir hammadde zinciri yaratmaz; dolayısıyla son derece bağımlıdırlar ve uluslararası sisteme geniş çapta bağlıdırlar.

1968'de Salazar hastalanıp iktidardan çekildiğinde milliyetçilik zaten ölmüştü. Caetano işçilerin hak talep edici baskılarıyla karşı karşıyaydı. Bununla beraber ekonomi devletin zorlayıcı tedbirleri üzerine öylesine kesinlikle dayanmıştı ki kendi deyimiyle «belli bir demokratlaşma» yolunda hiç bir girişime kalkışamazdı. Bunun sonucu olarak Salazar'sız salazarizmi devam ettirdi. Ve sonunda güçsüz kaldı.

Yaşlıların ve sakatların düşük maaşlarına beş yüz escudo'luk bir zam yaptı ve gerisi için, ancak hak talep edici atılımları denetlediği bir ekonominin iç yasalarını başıboş bıraktı. Bu da yapısal dengesizliği daha çok arttırdı.

Portekiz'de faaliyet gösteren 50 000 şirketten 168'i, toplam şirket sermayelerinin % 53'ünü ellerinde tutmaktadırlar. Bunlardan çoğu bir düzine kadar tekele bağlıdır ya da doğrudan ona aittir. Bunlar, malî katkıları ya da şubelerinin varlığıyla İTT, İBM, Portekiz Shell'i, Siemens, AEG-Telefunken, vb. gi-

bi yabancı şirketlerin de bulunduğu Portekiz ekonomisinin özünü kaplamaktadırlar [1].

Kuruluşundan beri sanayi faaliyeti üzerinde gelişmiş bulunan CUF, Champalimaud ve Portekiz Atlantik grubunun dışında Portekiz'in ekonomik faaliyetinde en çok göze çarpanlar yüzyılın başında ticarî ve sömürgeci burjuvaziden çıkma malî gruplardır. Fakat sanayi ve maliye öylesine içiçedir ki, hangisinin daha üstün bir hâkimiyet kurduğunu saptamak olanaksızdır.

Ekonomik faaliyetin aşırı tekelleşmesi sadece bir araya gelmenin, küçüğün daha büyükler tarafından yutulmasının «doğal» sürecinden gelmemektedir, ancak, 1950 ilâ 1970 yılları arasında 168.506 girişim piyasadan çekildiğine göre böyle bir süreç gerçekten vardı. Tekeller ayrıca yabancı rekabet, malî yükümlülükler, yatırım kredileri ve bir kez daha işçi ücretlerinin düşük tutulması suretiyle devlet tarafından desteklenmektedir. Bu haliyle Portekiz tekelleri bir hileci kumarbazın elindeki, birkaç yerinden zamkla tutturulmuş kâğıtlardan yapılma şatoları andırmaktadır. Dış görünüşlerindeki güçlülük gerçek kapasitelerini aksettirmemektedir. Ülkenin ekonomisini yönetmektedir, ama ne var ki bu ekonomi henüz çok zayıftır. Çok az gelişmiş ve aynı zamanda son derece konsantre olmak gibi bir karşıtlık arzetmektedirler. Bu da, temelinde yapay bir ekonomik siyasetin bulunmasından ileri gelmektedir.

(1) Çeşitli kesimlerin sermayeleri içinde yabancı sermayelerin katkısı şu şekilde yayılmıştır: Tarım ve ormancılıkta % 4; hammadde sanayiinde % 40; imalât sanayiinde % 31; besin ve içkide % 12; tütünde % 16; tekstil sanayiinde % 12; giyim sanayiinde % 28; mantar ve odun sanayiinde % 48; kâğıt hamurunda % 43; kauçukta % 72; kimyada % 48; cam, seramik ve çimento sanayiinde % 43; makine sanayiinde % 38; elektrikli gereçlerde % 81; ulaşım araçlarında % 62; inşaat sektöründe % 4; elektrik, su ve havagazında % 13; toptan ticarette % 28; bankacılıkta % 3; sigortada % 10; gayrı menkul işlerinde % 34; taşıma ve ulaşımda % 9; reklam, pazarlama, muhasebe, vb. gibi girişimlerin gerektirdiği hizmetlerde % 31; eğlence hizmetlerinde % 21; otellerde % 44.
Kaynak: **İnvestimentos estrangeiros em Portugal,** Luis Salgado Matos.

«Doğal» ya da «yapay», tekeller gene de hâkimdirler. 1974'e dek bütün bankalar ve hemen hemen bütün gazeteler onlara aitti. Blöf ya da değil, komuta onların elindeydi. Silâhlı Kuvvetler Hareketinin planında «antimonopolist strateji» yer almıştır. İşte bunu yıkmalıyız, deniyor.

Lizbon dolaylarında yüz yıl kadar önce doğmuş bulunan sabun fabrikası CUF grubu (Companhia Uniao Fabril) bugün SETNAVE, LİSNAVE denen bir milyon tonluk Avrupa'nın en büyük kalafat yerlerini içine alan tamir tersanelerine, tekstile, tütüne, ham madde sanayilerine, selüloza, ve kâğıda, maden sanayiine, mekanik sanayiine, bankalara, sigortalara, deniz ulaşımına, gayri menkul işlerine ve turizme hâkimdir.

Bu grup sekiz buçuk milyar escudo ile, Portekiz'deki girişimlerin toplam sermayelerinin onda birine sahiptir. CUF'un ana girişimi kendi başına 1971'de ülkenin sanayi girişimlerinin toplam sermayesinin % 4,4'ünü temsil etmekteydi. Ana girişimin Angola'da hint lifi ve Mozambik'te susam, Gine'de yağlı bitkileri işletmekte, sömürgelerdeki faaliyetlere iki bankayla (biri Angola'da, biri Mozambik'te) katılmaktaydı.

Champalimaud grubu çimento, çelik, banka, sigorta, ve kâğıda el atmıştır. İkisi Angola ve Mozambik'te bulunan on iki büyük girişim onun elindedir. 1970'de Champalimaud çimento sanayiinin dörtte üçüne hâkimdi; demir ve çelik sanayiinin üçte ikisi ve sömürgelerdeki demir sanayiinin de ele geçirilmesinden sonra öteki maden sanayii kollarının yarısının satımı ona aitti. Pinto e Sotto Mayor bankasını satın aldı, 1961 ilâ 1972 yılları arasında aktif sermayesini yirmi ve öz sermayesini on bir katına çıkardı. Pinto e Sotto Mayor bankası 70'i Angola'da, 49'u Mozambik'te olmak üzere 200 kuruluştan meydana gelen bir şebekeye sahipti. Üç büyük sigorta şirketinden biri Champalimaud'nun olduğu gibi kâğıt sanayiindeki büyük faaliyetiyle doğrudan CUF ile rekabete girmiş bulunmaktadır.

Espirito Santo grubu banka, sigorta, Afrika'da tarımsal

işletmeler, kâğıt, çimento, bira, kauçuk, gayri menkul ve ulaşım dallarını içine almaktadır. Her şeyden önce malî bir girişim olan bu grubun çeşitli şekillerde yirmi kadar büyük şirketle ilişkisi vardır. Afrika'da şeker ve kahve alanında faaliyette bulunur, Angola petrollerinde ve Portekiz rafinerilerinde hissesi vardır (SACOR'un üç kurucusundan biridir).

Portekiz Atlantik grubunun petrol rafinerisi, çimento, bira, cam üretimi, ve sentetik reçine sanayiindeki sekiz girişimde toplam iki buçuk milyar escudo sermayesi bulunmaktadır. Bundan başka turistik gayri menkulleri, sinema, reklâm ve park yerleri inşa ve işletmeleri de vardır. Bir banka, bir bira fabrikası, şişe fabrikası, pamuk plantasyonları, biri Angola'da öteki Mozambik'te iki hidroelektrik santrali de ona aittir.

Grup, bir aileye ait olmayan, hattâ bir malî gruba ait olmayan Portekiz'in ikinci büyük bankasını da işletmekte, sahip olduğu nisbî bağımsızlık sayesinde en çeşitli sektörlere kredi açmaktadır. Başlıca hissedarı olan Curpertino de Miranda hissesini Paris'de görülmemiş bir anlaşmayla Champalimaud'ya sattığında Portekizli kapitalistler şiddetli bir öfkeye kapıldılar: son «tarafsız» banka da ortadan kalkacaktı. Caetano araya girdi.

Borges e İrmao grubu, bankalar, sigortalar, yatırımlar, lâstik tekerlek fabrikaları, tekstil, maden sanayii, ilâç fabrikaları, balıkçı filosu, oteller, gazeteler, Angola ve Mozambik'te özellikle petrol şirketlerinde önemli ilişkiler şeklinde görülen 40 Portekiz şirketi; ve hepsi bir kişinin, Miguel Quina'mn yönetiminde.

BNU grubu (Banco nacional ultramarino) faaliyeti özellikle Afrika'da, plantasyonlarda ve maden işletmelerinde, fakat aynı zamanda deniz ulaşımlarında ve turizmde de yatırımları var. Sömürgelerde emisyon bankalarına da sahip. Geleceği sömürgesizleşmeyle ilgili, fakat yeterlice çeşitlenmiş olduğundan devrilmesi söz konusu olamaz.

Ve nihayet Fonseca e Burnay grubu, Portekiz'in çıkarlarıyla (CUF'un burda önemli bir durumu var) yabancı çıkarların (Belçika, Amerika, daha ufak çapta Fransa, İngiltere ve İsviçre) arasında kalmış bulunuyor bu banka. Portekiz Chrysler'inin tek temsilcisi olup aynı zamanda telekomünikasyon, selüloz, porselen, otoyolları inşası, elmas ve gayri menkul işlerinde büyük yatırımları var.

Portekiz'in bu panoramasını tamamlayan bazı daha ufak çapta tekelleri var: Jorge de Brito,[1] banka, deniz ulaşımı, otoyolları ve seramik; Pinto de Magalhaes grubu, banka, yatırım şirketleri, sigortalar, süpermarketler, turizm alanlarındaki 40'a yakın yatırımları toplam bir milyar escudo'luk bir sermayeyi temsil etmektedir; Tarım Bankası, bir düzine kadar turistik tesis, bir sigorta şirketi, ve elbet banka işleri.

Bu tekelci ekonominin yarattığı akımın yanında ufak ve orta üretim üniteleri de yaşamakta olup sayıları 47 000'i bulan bu girişimler moderleşmek için yeterli kredi alamamakta, bu nedenle de ancak emekçilerin yani Portekiz'in çalışan nüfusunun yarısının alabildiğine sömürülmesi sayesinde yaşayabilmektedirler!

Yapay ekonomi siyaseti burda da açıkça görülmektedir ve 60 yıllarının sonlarına doğru ekonominin tümünde gittikçe ciddî bir durum alan dengesizlikleri denkleştirmek için yeterli olamamıştır.

İşçiler daha yüksek ücretlerle çalışmak üzere Avrupa'nın başka ülkelerine göç ettiler. Ülkeye muazzam sermayeler gönderdiler (1972'de yirmi iki milyar). Bu sermayeler yatırım için yararlı olanaklar yaratmakla beraber yarattıkları başdön-

(1) 1972'de Portekiz Kıtalararası Bankası'nın kurucusu; banka borsadaki spekülatif operasyonlar sayesinde başdöndürücü bir süratle yükselmiştir. Jorge de Brito şimdi, ekonomik hileler yapma suçuyla hapsedilmiştir.

dürücü enflasyon nedeniyle ancak tekellerin işine yaradı. Ücretlerde değişmeler kaçınılmazdı: Avrupa işletmeleriyle rekabet zorunluluğu karşısında büyük girişimler en kalifiye işçilerin hizmetlerini sağlayabilmek için emeğin ücretini yükseltmek zorunda kaldılar; serbest piyasa oyunları küçük ve orta girişimlerin nazik yapısını parça parça etti. Bunun üzerine işçi göçleri daha da arttı, artık geride bıraktıkları tarlalar değil, kendilerini doyurmaktan acze düşen fabrikalardı. Bazı sektörlerde Capeverdiens'ler onların yerini aldı. Bir yandan göçler, bir yandan büyük girişimlerde iyi ücretlerle çalışan bir işçi tabakasının oluşması yaşam şeklinde ve tüketimde yeni alışkılar yarattı. Avrupa demokrasilerinde «ihtiyaçların tarihsel dönemi»iyle saptanan konforun gerekleri Portekiz'de tatmin olunmuyordu. Toplum çözülmeye başladı, emekçi sınıflar bile bölündüler: bunlardan sadece bir kesimi yasal bir şekilde isteyebileceği yaşam düzeyine ulaşabilmişti. Kalanı içinse mal ortadaydı, iştah açıcıydı fakat emek bunlara erişilmesi için yetmiyordu.

Caetano Başbakanlık dönemini bir siyasal bunalım içinde bitirdi. Küçük ve orta girişimler tehdit altında mıdırlar? Öyle, kapitalist ekonominin içinde bu doğaldır. Fakat sayıları çok ve ülkenin yaşamı için çok önemli. Onlar korunacak mı? Nasıl ve hangi parayla?

Konsey başkanı daha yüksek ücretler, sosyal sigorta, güç durumda bulunan girişimlere yardım, öğretim kurumlarında reform gibi sınıflar arasında toplumsal sözleşmeyi andıran bir şeyler vaat ediyor. Üniversitelerde ve büyük işletmelerin yönetim kurullarında ekonomiyi ve ideolojiyi başka şekilde yöneltecek ve yabancı kapitalizmlerden gerekli dersleri alacak kadar dinamik teknokratlar yetişmektedir. Devlet kurullarında gelişme planları hazırlıyor, Millet Meclisi'nde milletvekili sıfatıyla müzakerelere katılıyor, *Expresso* adlı gazetede yazıyorlar, dahası var, ufak bir kilisenin mütevazi üyelerinden bir Veiga Simao, laçkalaşmış eğitim işlerini yoluna sokmak üze-

re başkente çağrılıyor. Çok geç. Öğrenciler ondan söz edilmesini bile istemiyorlar. Teknokrasinin üniversitede artık yeri kalmamıştır, öyle ki Veiga Simao ancak polisler ve köpeklerle öğrenci boykotlarına son verebiliyor. Bunu Salazar bile yapmazdı.

Bunun üzerine Caetano'nun ve teknotratlarının, «aşırılar» tarafından, fanatik Salazar takımı tarafından hareketlerinin kısıtlandığı söylentileri yayılıyor. Bu, pek doğru değildir. Siyasal tritliğin bu derecesinde rejim «gelişme» yeteneğini yitirmiştir. Ekonomik düzensizliğin, enflâsyonun, spekülatif şehircilik keşmekeşinin, ulaşım, eğitim, sağlık işlerindeki toplumsal bunalımın bu haddinde «tatlılıkla» yapılabilecek bir toplumsal sözleşme bulunamaz. İleriyi gören Caetano, sokaktan korkuyor...

25 Nisan'ı izleyen ilk aylar içinde Portekiz burjuvazisinin siyasal tepkisinin bütünü hakkında bir fikir sahibi olmak zorsa da, ekonomik tutumu hakkında yaklaşık bir fikre varmamızı sağlayıcı iki olay görülmüştür. Biri 21 Ağustos'da, ötekisi Ekim başında meydana geldi. İkisi arasında da Eylül olayları.

21 Ağustos'da MDES (Yatırımı ve Toplumu Dinamikleştirme Hareketi) adı altında toplanan içinde Champalimaud, CUF, Espirito Santo'nun da bulunduğu on dört büyük Portekiz işletmesinin temsilcileri Lizbon'un şık otellerinden birinde bir basın toplantısı düzenlediler. Ve Başbakan'a hükümete olan güvenlerini açıklayıcı bir memorandum gönderdiler. İki yüz sayfalık bu yazıda demokrasi oyununu oynamayı ve yüz bin kişiye iş sağlayıcı girişimlere girmek üzere yüz yirmi milyar escudoluk yatırımlar yapmayı vaat ediyorlardı. Belgenin birer sureti de gazetecilere verildi ve onlardan sorular sormaları istendi. Sorular yağdı, ancak Portekiz'deki ender

işveren yanlısı gazetelerden birinin ilerde diyeceği gibi hepsi de yersiz ve yararsız sorulardı. Gerçekten Doğu'da fazla dolaşmakla suçlanan gazeteciler şöyle sorular yöneltiyorlardı:

«Peki ama bu yatırımları neden daha önce yapmadınız?

— Sistem engelliyordu.

— Bu yüz yirmi milyarı nerden buluyorsunuz?

— Bu milyarlar mevcut, aramak, kanalize etmek gerekir: yalnız şiltelerin altında on milyar ecudo yatıyor.

— Devletle nasıl bir ilişki kurmak istiyorsunuz?»

Champalimaud:

«Devlet canımızı sıkmasın, yeter.»

Açık ve samimî bir diyalog kurulamadı. «Kötü niyetli» olan gazeteciler inanmıyorlardı. «Reklâm kampanyası» adını taktıkları atılımın suyunu çıkarmışlardı.

Spinola hiç bir yorumda bulunmadı: belge Başbakana hitap ediyordu, o da teşekkür etti. Neler düşündü, bilemiyoruz. O, «modern bir kapitalizm»den yanaydı.

Öneri tutuldu mu? Pek tutulmuşa benzemiyor. Zira bir yandan bu yüz yirmi milyarlık yatırım gerçek bir gelişme açısından düşünülmüş değildi, ve öbür yandan yürürlükteki yatırımları (demir, petrol rafinerisi, tersane); devletten talep edilen yatırımları (köprü, demiryolu), daha önce yapılabilirken yapılamayan yatırımları içine alıyordu. Kaldı ki, finansman şekilleri hakkında hiç bir açıklama yapılmamış bulunan projelerin üçte biri turizme yönelikti; bu da önemliydi elbet, fakat şu durumda hiç bir önceliğe sahip olamazdı.

Atılım başarıya ulaşamadı. Büyük kapitalistler «karşılıklı güven»e dayanan yeni bir ekonomi hakkındaki fikirlerini açıklamışlar, daha doğrusu yüz yirmi milyara satmak istemişlerdi. İyi fiyat! Portekizlilerin onlardan istedikleri önce yatırım yapmaları, sabotajları önlemeleriydi. Ancak bundan sonra bu dikkafalı işverenlerin iyi niyetleri hakkında bir karara varacaklardı.

Spinola ile birlikte büyük kapitalistlerin hükümet nezdindeki kozları olan kişiler iktidardan uzaklaştılar. Temmuz'dan sonra, Haziran'dan beri kredi almalarını kolaylaştıran tedbirlerle desteklenen küçük ve orta işletmeler hükümetle ve koalisyonun güçleriyle birlikte antimonopolis birliğe katılmakta güçlük çıkarmadılar. Böylece bunlar 47 000 küçük ve orta büyüklükteki işletmeyi, bir zamanlar tekellerin elinde bulunan Portekiz Sanayi Konfederasyonu'na katılmaya davet ettiler:

«Arkadaş,

«47 000 işletmeyiz. Bir milyon kişinin iş kaynağıyız. Ve çoğunluğumuz bu memleketin ilerlemesine katkıda bulunmaya hazırız. Önümüzde açılan özgürlükten korkmayalım. Özgürlük ilerlemenin ve gelişmenin başlıca koşuludur...

«47 000 işletme bir şeyler umarak bekleyiş içinde duramayız. Portekiz endüstrisi sorumluluklarından kaçmıyor. Birleşmeliyiz. Uzmanlıkları ve kapsamları ne olursa olsun tüm sanayi kuruluşlarına sesleniyoruz. Portekiz endüstrisi bir hiyerarşi değildir. Büyük endüstri küçüğe hâkim olamaz. Kaldı ki, küçük sanayiler boyutlarına mahkûm edilmiş değillerdir. Gelişmeyi hepimiz istemekteyiz. Verimlilik barışın adlarından biridir...»

Böyle bir inanç açıklamasının değerinin ne olabileceğini tahmin etmek elbette ki zordur, fakat son siyasal olaylar ona saygınlık kazandıracak yöndedir: SKH'nin iktidarının pekişmesiyle tekellerin geleceği pek parlak değilken, aksine küçük ve orta büyüklükteki işletmeler hükümette değerli müttefikler edinmiş bulunmaktadır. Ortam artık çalışmadan, fedakârlıktan ve prodüktiviteden yana. Vasco Gonçalves, elinde Silâhlı Kuvvetler Hareketi'nin programının tekel aleyhtarı paragrafıyla işçileri bir pazar günü fabrikaya çağırdı. «Sessiz çoğunluk» hareketi faşist ekonominin büyük üstatlarının ayağına dolanmıştı. Hükümetin orta ve küçük işverenlerle işbirli-

ği etmesini bu da körükledi. Bu, işçiler için pahalı bir uzlaşma oldu, zira büyüklerin kurbanları olan küçük işletmeler seslerinin tonunu yükselttiler: ekonominin dayanabilmesi için kırk sekiz saat, elli saat çalışmak gerekecek...

Fakat Avrupa'dayız ve prodüktivist ideoloji çöküyor. Ekonomik düzeni içinde, çalışılmış, üretilmiş malların kullanımı yeni bir gönenç yaratıyor. Faşizmden kurtulmuş bir ülkede çalışma yaşamını yeniden örgütlemek gerekir; demokrasi savunucularının başta gelen isteği budur, fakat işçiler Alman, Belçikalı ve Amerikalı turistlerden Lusitanya'nın dokuz yüz kilometrelik plajı olduğunu öğrenmişlerdir. Global bir toplum modeli düşünmek gerekir fakat düşünmenin belli bir mekânı yoktur. Geleneksel burjuva demokrasisinin eleştirisi, gerçekten pek asık suratlı gözüken Sovyet modelinin eleştirisi içinde dağılıyor ve Portekiz özgürlüğünü kavrama tarzında yerinde sayıyor. Çünkü kuşkulu olduğu bir nokta var: işçide, işini köstekleyen şeylerin ve sermayenin ötesinde «doğal» ve özünlü bir çalışma isteği, «yapma», «yaratma» tutkusu var mı? Elektronik, işçinin moralini kırmakla beraber prodüktif güçleri geliştirmiştir. Bu karşıtlığın bir lokması Portekiz sınırlarını aşmıştır, postacılar para ve tatil istiyorlar. Tarih, Portekiz sosyalizmini geniş çapta ördüğünü kanıtlamak için ulusal durum özellikleri buluyor. Portekiz sosyalizmi denen bir tür yaklaşılabilir ütopya düş kırıcı ve başarısız modellere bir kafa tutma ve henüz bir sisteme konamamış yeni karşıtlıklar için bir ifade alanıdır.

Fakat sıra henüz buna gelmiş değildir. İş oraya varıncaya dek önünde ekonominin empoze ettiği durumlar var. Postacılar pullarının başında. *O trabalho è o coraçao de Portugal* (çalışma Portekiz'in kalbidir.)

Orta ve küçük işletmeler rejimi tutuyorlar; büyükler, Fos-sur-Mer'in benzeri olan dev Sines endüstri komplexinin projesini hazırlamaya devam ediyorlar; proje yılda iki mil-

yon ton kapasiteli petrol rafinerisi, iki yüz ton kapasiteli petrokimya, bir milyon ton kapasiteli pirit sanayii, büyük gemiler için deniz terminali, Avrupa'ya gidecek madenlerin büyük bir kısmını stoklayacak liman tesisleri, termik santral, otoyollar ve on beş bin kişiyi barındırabilecek bir şehir, v.b. içine almaktadır.

Hükümet bu projenin gerçekleşmesi için kamu yatırımına gidilmesini destekler görünmektedir. Gerisi için izleyeceği ekonomi politikasını henüz çizmemiş olduğundan günlük işleri yönetmekle yetiniyor.

Portekiz bankasında altın ve döviz olarak iki buçuk milyar dolar rezerv bulunmaktadır, bu da ortalama ödemeler dengesini on yıl tutmaya yeter. Memurların maaşlarının ve emekliliklerinin arttırılması sonucu ulusal bütçe açığı on iki milyar escudo'ya yükselmiş bulunmaktadır. Görevler için daha âdil bir dağıtım amaçlayan yeni malî politika henüz kayda değer bir gelir sağlayamamış, devlet lüks ya da gereksiz saydığı mallar üzerinden dolaylı vergi alma yoluna gitmiştir.

Öte yanda, eski rejim şeker, buğday gibi temel ihtiyaç maddelerini, benzinden alınan vergilerle karşılarken, yeni hükümet bu maddeler için fiyat tesbitleri yapma yoluna gitti. Son dört ayda yaşam % 28 oranında pahalılaşmıştır, bununla beraber OCDE raporunda, çaresiz bir durum olmadığını bildirmektedir.

İşsizlik tehlikesi belirmiştir, birçok iş yerleri işçilere yol vermektedir. Ve bunalım içinde bulunan Avrupa da göçlere kapılarını kapatmıştır. Askerler de sömürgelerden dönüyorlar, birlikler tüm yükleriyle limanlara inmeye başladı bile.

Ekonomik durgunluk (PNB'nin artışı bu yıl % 2 olarak değerlendirilmiştir.) Caetano rejiminin son yıllarındaki ekonomik ve toplumsal bunalımının olduğu kadar 25 Nisan'dan bu yana hüküm süren kararsızlığın da sonucudur. Muazzam spekülatif çıkarlar sağlayan borsa, hükümet darbesinden beri

kapalıdır. Üretim düştü ve ilkbahardan bu yana özel sektör yatırımlarının durmuş olmasının etkileri ilerde görülecektir; ancak bunu giderecek kamu girişimleri de görülmemektedir.

Ekonomik gelişme alanındaki kamu girişimleri, gerçekte, ancak Devlet'in kullanabileceği malî olanakları belirleyecek siyasal iktidar sorunu çözüldüğü zaman sözkonusu olabilirler. Çünkü şimdilik, gerek dış yardım ve yatırımlar, gerekse Portekizli sermayecilerin «işbirliği» askıdadır.

SINIF MÜCADELELERİ

Korporasyoncu sistem, Afrika özgürlük hareketlerinin verdiği ölümcül zehiri içtikten sonra «ulus yararına» bir düzen kuramama sonucu ölmüştü.

Kırk sekiz yıl süren bir diktatörlük! Bu süre içinde hâkim sınıflar, Cumhuriyet döneminde canlarını hayli sıkmış olan işçi hareketlerinin bastırılması sayesinde saltanat sürdüler. Bugün, demokratlar bu cumhuriyeti anımsıyorlar: geçen 5 Ekim'de 64. kuruluş yıldönümünü kutladılar. Karanlık dönemden önceki bir altın çağ. Komünistler, sosyalistler ve liberaller meydanlarda toplandılar. Her yerde *Portuguesa* marşı söylendi; yaşlı bir cumhuriyetçi söylev verdi: o zamanlar, işçi sınıfı özgürdü... Özgür ha?

Toplumbilimsel olarak henüz azınlıkta olan işçiler[1] sayısal önemlerini kat kat aşan bir siyasal ağırlığa sahiptiler. Anarşist sendikacıların hâkim oldukları genel Konfederasyon'da özellikle örgütlenmişlerdi ve 1919'lara doğru en parlak devirlerini (CGT'nin yüz ilâ yüz elli bin sendikalı üyesi vardı), yaşamakta olup iktidara gelme konusunda kesin bir

(1) 1911'de orta ve güney bölgelerdeki tarım işçileri de dahil olmak üzere ücretli bir milyon işçi vardı. Üstelik işçi sınıfı çok dağınıktı. On işçiden fazla çalıştıran iş yerlerindeki işçilerin sayısı ancak 100 000'i buluyordu.

istek göstermemekle beraber burjuvaların ayrıcalıklarını tehdit ediyorlardı. Özgür olmasına özgürdüler, fakat bunun nasıl bir özgürlük olduğunu henüz yaşamakta olanlar anlatıyorlar. On altı yıllık Cumhuriyet dönemi içinde öldürülen işçi sayısı, kırk sekiz yıllık diktatörlük devresindekinden daha yüksektir; hapishaneler hıncahınç doluydu: binlerce işçi hapse atılmıştı. Salazar iktidarında yüzden fazla işçi bir arada kıyıma uğramamıştır.

Cumhuriyet kısa sürdü. Ciddî çelişik çıkarlar içinde bölünmüş bulunan sanayiciler, tüccarlar ve toprak sahipleri kendi hesaplarına bir hegemonya kurma sevdası içinde olduklarından işçi sınıfını ezme konusunda fikir ve işbirliği yapamıyorlardı. 1915'den başlayarak diktatörlük kurmaya çalıştılar, başarıya ulaşamayan birinci girişimden sonra 1917'de girişt ikleri ikinci girişim geçici olarak başarıldı ve Sidonio Pais iktidara geldi; 1919'da ülkenin kuzeyinde monarşi ilân edildi ve böylece ikiye bölünen ülkede işçi ve köylü halk milisleri ülkeyi kasıp kavurdu; 1925'te bir tür işverenler kurulu olan Ekonomik Çıkarlar Birliği malî ve sanayi sermayesini bir ekonomik diktatörlük programı etrafında toplamayı başardı. Buna rağmen her kesime özgü ideolojiler yüzünden etkin mücadeleler bütün şiddetiyle devam etti. Katoliklik büyük toprak sahiplerini temsil ediyordu; ruhban 1917'de Meryem Ana'nın, Fatima'nın üç çobanına göründüğü masalını uydurdu: Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin yapıldığı yıldı. Bugün bile rol oynayan Masonlar, Demokratik Parti'nin jacobin'ci ve ruhban aleyhtarı akımıyla da desteklenerek «modern» burjuvazinin lehine olarak çeşitli halk tabakalarından taraftarlar ediniyorlardı. Monarşistlere gelince, krallarını kabul ettirmek için ekonomik keşmekeşten yararlanmak yoluna gidiyorlardı. 1926 isyanı böylece hâkim sınıfların, kendi iç çatışmalarına ve işçi mücadelelerine son vermek için sürdürülen bu bir dizi felâketli hareketlere son vermek için yapıldı. Ve bu kez tam bir başarıya ulaştı.

Ulusun en gerici monarşistlerinden, Katoliklere, Masonlardan en idealist cumhuriyetçilerine dek en çeşitli öğeleri bu hükümet darbesine katılmışlardı. Komünistler ve anarşistler, muzaffer general Gomes de Costa'nın işçi haklarının tanınacağı vaadinden ötürü umutlu bir bekleyiş içinde kaldılar.

Bu, askerî darbe, belli belirsiz cumhuriyetçi, programsız, özellikle Düzen'den yana bir hükümet darbesi olup belli amacı cumhuriyetçi kurumların canlandırılmasıydı. Ancak başta «ulusu kurtarmak» için başlatılan ve askerlerin geçici hâkemliğini ilân eden bu hareket çok geçmeden ordunun salt diktatörlüğüne dönüştü. Darbeden kısa bir süre sonra Gomes de Costa, Salazar'ı maliye bakanlığına getirdi. Salazar koşullar ileri sürdü: kendisine bütün bakanlıkların bütçelerini denetleme yetkisi verilmesini istiyordu. Askerler reddettiler, Salazar annesinin yanma döndü. 1928'de Salazar'ı yeniden çağırdılar ve koşullarını kabul ettiler. Adam, tüm ulusal kasaların anahtarlarını cebine sokarak hükümete girdi.

Fakat başlangıçta halka dayanan ideolojinin temelleri üzerinde gelişmekte olan İtalyan faşizminin ve Alman nazizminin aksine, Salazar'ın ağır yükselişi Düzen adına oldu ve «yeni devleti»ni olaylara dayanarak, ağır ağır gerçekleştirdi.

Hâkim sınıflar diktatörlüğe sırt verdiler. Hâlâ devam eden iç çekişmeler, hükümette görevler ve etkiler paylaştırılarak çözümlendi. Toprak sahipleri, bankacılar, komprador burjuvazi, sanayiciler ve nihayet Kilise Salazar'da, özellikle halk kitlelerinin «taleplerine» yönelik bir ortak alan buldular. 1910'da Cumhuriyetin monarşiye karşı zaferinde önemli rol oynamış bulunan bu sınıflar ve Kilise önce Gomes de Costa'nın kendilerine, Cumhuriyette bir yer vermesini beklemişler, fakat kendilerini boğmaya çalışan bir rejimin başlıca hedefi olmuşlardı.

Eve düzeni yeniden getirdikten sonra Salazar sınıflar mücadelesine son verme işini hemen ele aldı. Fakat tam 1928 -

1929 bunalım döneminde idiler. Avrupa'nın bütün ülkelerinde olduğu gibi Portekiz'de de feci bir işsizlik hüküm sürüyordu; işçilerin çoğu haftada ancak üç gün çalışıyordu; küçük sanayilerde ücretlerin mal olarak ödenmesi ender görülen bir şey değildi. Devrimlerin sonu gelmişti; Sovyetler Birliği zorunlu olarak kendi kabuğuna çekilmişti fakat «kızıl tehlike» yokolmuş değildi. Bu durumda Salazar şu «basiretli» sonuca vardı: komünizm tehlikesinden kurtulmak için önce işçi örgütlerini yok etmek, sonra proleteryayı geliştiren sanayii sınırlamak ve nihayet işçilere sokağa dökülme ya da çıkarlarını ifade edebilmelerine fırsat veren demokrasiye son vermek gerekirdi.

Bunu yapmakla, Salazar, karşısında yeraltı faaliyetine geçen işçi örgütlerinden başka düş kırıklığına uğrayan liberaller, cumhuriyetçiler ve ordunun bir kesiminin oluşturduğu bir muhalefet yaratıyordu. Diktatörlüğün yaşamını sarsan işte bu tutarsız kitle oldu, ve onun her saldırısına devlet şiddetli bir tepkiyle karşı koydu. 1933 Portekiz anayasasının tanır göründüğü ufak tefek özgürlükler daha sonra çıkarılan kararnamelerle geri alındı ve 1958'de Humberto Delgado'nun seçimleri kıl payı kaybetmesi üzerine (bazı kimseler Delgado'nun aslında kazandığını, fakat seçim sonuçlarının ters çevrildiğini iddia etmektedirler.) Cumhurbaşkanı'mn genel oylamayla seçilmesi esası da kaldırıldı.

Cumhuriyetin son ve diktatörlüğün ilk yıllarında örgütlerini yitiren emekçi sınıfı, Salazar'ın uzun iktidarı devresinde muhalefet içinde de sınıfının haklarını kabul ettiremedi. Aksine antifaşizm sloganı altında karıştığı cepheci birliklerin gereklerine boyun eğmek zorunda kaldı. 1934'deki anarşist kokulu büyük grevde özerk bir atılım yaptıysa da, sonra 1945 seçimleri sırasında demokratik muhalefetin çağrısına uydu; 1949'da Kurucu Meclisler için Demokratik Birlik Hareketin'den Cumhurbaşkanı adayı olan Norton de Matos'u alkışlayarak çekildi; 1958'de de, Delgado'nun seçim kampanyası sıra-

sında kendiliğinden ve Komünist Parti'nin muhalefetine rağmen çekildi.

Gizli Komünist Partisi kitleleri, hak talep edici hareketlere kışkırtıyordu; fakat hep cepheci bir perspektifle ve bir rejim değişikliği için. Oysa ki, bu kitleler başka bir siyasal sistem gelişsin diye mücadele etmiyorlardı. Sosyalistler ve muhalefetin büyük bir kesimi ordunun ayaklanmasının onları kendilerine katılmalarını sağlayıcı bir kıvılcım olacağı konusunda fikir birliği içindeydiler. Gerçekten ordu, oybirliğiyle rejimi tutmuyordu ve zaman zaman ayaklanmalar görülüyordu. Bunlardan hiç biri başarılı olmadı. Ve Salazar, halefini tayin etme zevkini de tattıktan sonra rahat yatağında öldü.

Bununla beraber 1970'e doğru emekçi sınıfının özellikle işçilerin muhalefetteki yeri değişti.

1961 - 1962'de başlayan savaş ekonomisi sanayiin gelişmesine yol açmıştı (kimyada patlayıcı maddeler, tekstilde kundura, askerî üniforma.) Ayrıca yabancı sermayenin ülkeye girmesi de ister istemez işçilerin bir araya gelmelerine ve isyanlarını ifade etmelerine önayak oluyordu. Köylerde de, pahalılığın artmasıyla yaşam koşulları güçleşiyordu. Kamu hizmetlerinde, bankalarda, havacılık şirketlerinde, devlet dairelerinde çalışan işçiler de hoşnutsuzluklarını açığa vurmaya başlamışlardı. Kısacası tehlikede olan sadece diktatörlük yönetimi değildi; iş ve üretim alanlarındaki ilişkilerde de değişiklikler görülüyordu.

Bu temelli değişikliklere aldırmayan Komünist Partisi, işçi sınıfının çıkarları üzerine dayanan özerk bir siyasal sendikalizmin yambaşında yükseldiğini gördü; devrimci gruplar ve çevreler bu yeni mücadelelere bir yön verme çabasında idiler. Ve atılımları doğrultusunda bildiriler yayımlayan, seçimci ve hâlâ cepheci olan muhalefet yeni bir canlılık kazanan işçi baskısından yararlanmaya çalışıyor.

25 Nisan'dan bu yana kentlerde bir sözlü buyruk dolaştı: demokrasi için, evet ama bu demokrasinin sosyalist olması

koşuluyla. Askerler işçilere özgürlük vermişlerdi fakat onlar iş koşullarıyla da ilgilenmelerini istiyorlardı. «Bunca yıllık sömürüden sonra olağan» görülen grevler yaptılar. Sonra «ekonominin nesnel» koşullarının bütününde tökezlediler.

İşçi sınıfı henüz cennette sayılamaz

Setubal'da yapılan bir Komünist Parti mitinginde bir işçi söz aldı: «Beş yıldan beri partideyim. Çalıştığım fabrikada parti güçlüydü; mücadele ediyorduk. 25 Nisan'dan önce parola, ayda altı bin escudo idi. Ama şimdi anlamıyorum: parti hükümette, ve ben altın bin escudo istediğimde gerici olduğumu, sağın ekmeğine yağ sürdüğümü söylüyorlar...» Nankör mücadele! İlkbaharda âdil, yazın tutucu. İşçi sınıfı şaşkın. İşveren değiştirmedi, sadece hükümet değiştirdi. 25 Nisan'dan önce çıkarlar yaratıyordu enflasyonu, şimdi de ücretlerin artması. Teoriler de sapıtmış...

Halkta, doğrudan üretime katılan emekçilerle, yönetim işlerinde ve kamu görevlerinde çalışanlar olmak üzere iki kategoriyi birbirinden ayırmak gerekir. Alışkı toplumbiliminin eseri, o ise, işçi sınıfının, tüm devrimci potansiyel güçleri elinde bulundurmasını isteyen Marksizmin etkisinde. Halbuki uygulama «beyaz yakalılar»ın «proleterleşmeye» gittiklerini göstermektedir; öyle olduğuna göre onların da nesnel çıkarları fabrika işçilerininkinden farklı olamaz. Emekçi sınıflarındaki uzlaşma ve yakınlaşmalar daha özenli analizlere konu olmuştur: ezilen sınıfın potansiyel gücünü kavramak için tüm iç katmanların nasıl eklemlendiğini anlamak yerinde olur.

Bununla beraber 25 Nisan Portekiz'inde ilk bakışta bunca yersiz bir sorun daha yoktu. Mücadele, sınıfları soyanların sabırlı emeklerini silip süpürdü; analiz, «üretici» ya da «üre-

tici olmayan», işçi, beyaz yakalı gibi kategorilerden kurtulmayı sağlayabilir.

«*O povo unido vincido*» (birleşen güçler asla yenilmez) bu sloganda gerçek payı ve çarpıcılık yok değil.

Faşizm ücretle yaşayan herkesi, fabrikalarda işçileri, resmî dairelerde memurları, okullarda öğretmenleri, bürolarda çalışanları aynı güç koşullar içine sürüklemişti. Terfi etmek yoktu; resmî daireler memurla doluydu, çünkü eski rejim işsiz kalanları az bir maaşla işe alıyordu; «Hizmetliler sınıfı» kalabalıklaşıyordu, ancak bu da sanayi sektörüne destek olsun diye değil, ucuz el emeğini hizmetkârlık işlerinde kullanmak için.

— Ailelerin hizmetçileri var,

— Gazeteler sokaklarda bağırarak satılıyor,

— Banka ve postalar makinalaşmamış,

— Bakanlığın kapılarında bir hademe kalabalığı durmuş,

— Lizbon tramvaylarında ortalama elli yolcu için en az iki biletçi alınmış,

— Ve Millet Meclisi'nin büyük holünü temizlemek için iki büyük süpürge yerine sekiz kadın kullanılıyor. Hizmetliler sınıfı ilerleme değil rezalettir.

Şimdilik şunu söyleyebiliriz: kentlerdeki işçi sınıfının içinde, sınıf mücadelelerinin gidişini siyasal alanda derin bir şekilde etkileyen bir hizmetliler kesimi yoktur.

Buna karşılık tüm yapısal ve siyasal ağırlığıyla etkiliyen başka bir bölüm mevcuttur, bu da işçilerin istihdam edildiği girişimlerin boyutlarıdır.

Ocak 1973'ten Nisan 1974'e kadar kırk dört büyük ve orta girişimde çalışan on sekiz bin işçi grev yapmış ve çalışma yaşamını felce uğratmıştır. Önce hava nakliyat işçileri, bankalar da, tersanelerde ve demir sanayiinde çalışan işçiler grevli ya da grevsiz olarak ücretlerin arttırılmasını, hattâ çalışma saatlerinin azaltılmasını talep etmişlerdi. Demek oluyor ki, emekçi sınıfının bir bölümü kıpırdamaya başlamıştı. Gerçek-

ten, cesaret isteyen bir şeydi. Emeğin değerine bağlanarak bu hareket, yeni bir ekonomik güçler ilişkisi içinde gelişiyordu; göçler sonucu bir kategori kalifiye el emeği azalmıştı; böylece işçiler sıkışık talepler karşısında güç kazandıklarından emek piyasasındaki denge noktasının yerini değiştirebildiler, ücretler yükselmeye başladı; özellikle tekellerarası ve uluslararası rekabet nedeniyle özellikle «kilit» dallarda korporatist sendikalizm aracılığıyla devletin uyguladığı zorlamalar zorunlu olarak son bulacaktı.

Son yıllarda sürdürülen mücadelelerin görünümü açıkça şunu gösteriyor: hak taleplerinin en şiddetli olduğu yerler, ücretlerin ulusal gelir ortalamasına göre yüksek olduğu iş yerleridir. Ucunda, rejimin en ciddî karşıtlıklarının görüneccği mücadeleleri başlatanlar madencilik, bankalar, bazı uzmanlaşmış hizmetler ya da kimya gibi en kalifiye ve en iyi ücretleri alan işçiler olmuşlardır.

Bu mücadeleleri kışkırtan ve örgütleyen militanların siyasal istemleri neydi? Bu mücadeleler, işçiler kazandıkça ortamı canlanan kapitalist rekabetin dinamiğine bağlı olmakta devam ediyordu. Emekçiler gerçekten kazanıyorlardı, ve zafer onları aç gözlü yapıyor, istekleri durmadan artıyordu. En büyük eylemler yüz ilâ birkaç bin işçi çalıştıran iş yerlerinde gelişmekteydi. Geçen Aralık ayında ulusal demir sanayiinde çalışan işçiler ayda 4 500 escudo, Lisnave'deki tersanelerde çalışanlar ise 7 300 escudo elde etmişlerdi. Büyük sanayi ödeyebilirdi; ödedi. Fakat ordaki işçiler iş piyasasındaki yerlerini pekiştiredursunlar, gelişmemiş sektörlerdeki işçiler 2 000 escudo'da yerlerinde sayıyor ve hayat pahalılığının artmasından fazlasıyla sıkıntıya düşüyorlardı.

Mayıs ayından başlayarak yeni rejim istekçi talepleri durdurdu: asgarî ücret tesbit ederek o güne dek polis rejiminin terörü içinde yaşamış bulunan ve gerek fabrika ve gerekse bürolarda protesto edemeyecek kadar az sayıda olan işçilere 3 300 escudo talep etme olanağını sağladı. Portekiz işçilerinin

% 60'ı bu yeni tarifeden yararlandı. En düşük ve en yüksek işçi ücretleri arasındaki fark azaltılmıştı; ülkeyi Mayıs ve Haziran aylarında fazlasıyla sarsan geniş çaptaki grevler düzene girdi ve düşük ücretlilerin koşullarını oldukça düzeltti. Bundan tekeller de yararlandı, zira hükümet darbesinden önce razı gelmiş oldukları ücret arttırmalarını, asgarî ücretin saptanması üzerine durdurdular. Yapmadıklarında, rejimin işbirliği yapmaya karar verdiği küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin çalışmalarına engel olabilecek bir süreci kışkırtmakla suçlandılar.

Görülüyor ki, askerler ve hükümetteki üç parti işçi sınıfının ekonomist eylemlerine, küçük ve orta girişimleri desteklemeye dayanan bir siyasal eğilimle son vermiştir. Bu durumda hükümetin projesinin neye dayanabileceğini anlamak için bu emekçi sınıfının ana çizgilerini ve coğrafî dağılımını çizmek yerinde olur.

Genel görünümüyle bu gün için de geçerli olan 1964 tarihli bir sanayi anketine göre Portekiz'de ücretlilerin üçte biri Lizbon kesiminde toplanmış olup tüm üretim araçlarının % 40'ıyla, sanayi üretiminin yaklaşık yarısını üretmektedirler. Kalanı Porto, Braga, Guimaraes (kuzeyde), Tomar ve Coimbra (orta bölgede) gibi kentlere yayılmıştır. Sadece Lizbon kesiminde küçük sanayi, yani 20 ilâ 100 işçi ve memur çalıştıran iş yerleri girişimlerin toplamının % 70'ini, ücretli personelin % 23'ünü, bölgede yatırılmış sermayenin % 16'sını meydana getirmektedir. Orta sanayi, yani 100 ilâ 500 işçi ve memur çalıştıran işyerleri girişimlerin % 25'ini, personelin % 38'ini ve sermayenin % 31'ini içine almaktadır. Büyük sanayie gelince 500'den fazla personel çalıştıran iş yerlerinin % 5'iyle bölgede çalışan ücretlilerin % 39'unu, ve sermayelerin % 53'ünü kapsamaktadır.

Ayrıca Lizbon bölgesinde işverenin aynı zamanda iş yerinin tek işçisi olduğu 5 000 kadar iş yeri vardır ve 6 000'den fazla girişim 3 ilâ 20 işçi çalıştırmaktadır. 1964'te 44 000'den

fazla işçi bu büyüklükte girişimlerde çalışıyordu; bunların çoğu bakım ya da makine tamirhaneleridir. Lizbon, Porto ve Coimbra'da proletaryanın % 40'ı büyük sanayide, % 40'ı orta sanayide çalışmaktadır. Kalan % 20'si küçüklere yayılmıştır. Yoğunlaşmış sektörlerde diktatörlük devrinde bile sesini duyurabilecek olan istekçi eylemler Mayıs ve Haziran'da zincirlerden boşalmış gibi ortaya çıktı ve işçi sınıfı bu hareketiyle ekonomiyi yeniden düzenleme yoluna soktu. O gün bu gündür istekçi eylemler sürekli gelişmektedir. Ancak buna devlet ulusal ekonominin kapasitesi oranında bir sınır koymaktadır.

Tıbbî gereçler imâl eden bir Alman fabrikasında çalışan bir kadın şöyle konuştu: «Önceleri 1 400 escudo kazanıyorduk. Şimdi 3 500 ilâ 4 500 arasında bir ücret alıyoruz. Fakat ayrıca ücretli bir ay izin ve on üçüncü ayı istiyoruz. Haftada 45 saat yerine 40 saat çalışmalıyız. Çünkü evde de yapılacak işler var: yemek pişirmemiz, çocuklara bakmamız gerekir. 4 500 escudoyla çocukları kreşe verebilir miyiz? Olanaksız...»

Bu nedenle bu fabrikada çalışan 150 kadın işçi greve gitti, öteki sayısız fabrikalarda da aynı eylem görüldü. Elde etikçe mücadeleyi sürdürüyorlardı. İnisiyatif her yerden fışkırıyordu; grev, her şey için (ücret, çalışma saatleri, yönetim değişikliği, iş yerlerinin denetimi, işten çıkarılmayı protesto, çalışma koşulları) mücadele eden bir sınıfın doğal aracı olmuştu.

İsteklerin ardı arkası gelmiyordu. Posta memurlarının grevi bardağı taşırdı, devlet sonunda frenlemek zorunda kaldı.

Posta memurları ayda 6 000 escudo, ayrıca haftada 40 yerine 36 saat çalışmayı talep ediyorlardı. Hesaplar yapıldı: 6 000 çarpı üç milyon (zira çok geçmeden bütün işçiler bu ücreti talep edeceklerdi) çıkan sayı *grosso modo* ulusal gelire eşitti. Bu öneriyi kabul etmeye gerçekten olanak yoktu.

Komünist Parti, çalışma saatlerinin indirilmesiyle birlikte ücretin arttırılması şeklinde yapılan isteklerin kabul edile-

meyeceğini anlatmak için çırpındı; işçiler kulak asmadılar, sonunda ordu, tatlı bir dille postaya müdahale edeceğini söylemek zorunda kaldı. Grev başarısızlıkla sona erdi; postacılar 4 500 escudo'ya ve çalışma saatlerinin aynı kalmasına razı oldular. Bu, ibret oldu. Böylece Mayıs ve Haziran aylarında sürdürülen grevlere son verildi. Yani, grev, işçi mücadelesinin başlıca aracı olmak sıfatıyla yasallığını yitirdi. Intersendikal[1] ve ayrıca iktidardaki solcu partiler «ilke olarak» onu savunmakla beraber işçi sınıfının birliği ve ulusal ekonominin korunması adına «pratikte» ona karşı mücadele ediyorlardı. Yeni rejimin iklimi içinde kabul edilebilir asgariyi işçilerin elde edememiş oldukları yerlerde gidilen boykotlara göz yumdular ise de, kesin bir siyasal irade gösteren ya da tekellerin durumunu güçlendirme tehlikesi yaratabilecek grevlere karşı amansız oldular. Askerlerin ve sömürgelere yerleşmiş halkın dönüşünün yakın olması, aynı zamanda Avrupa'nın zorladığı göç tahditleri işsizlik tehlikesi yaratacağa benziyordu. Ücretleri fazlaca arttırmakla fabrikaların kapanması tehlikesini yaratmanın gerçekten sırası değildi.

Öte yanda Applied-Magnetics, Timex, ve Sicor'un işçileri haklarını kabul ettirebiliyorlardı, zira onların grevi hem lokalize edilmişti, hem de üretimi kesme tehdidini ileri süren işverenlerinin küstahlığı nedeniyle haklı bulunuyordu. Hava nakliyat şirketinin (TAP) Eylül'de yaptığı grev, sendikalar da dahil olmak üzere kesin bir husumetle karşılaştı. Gerçekten bu eylem devlet ve solcu partiler için iki türlü tehlike yaratıyordu: tüm ülkede hava ulaşımını felce uğratmak suretiyle yarattığı geniş reklâm öteki sektörleri de peşinden sürükleyebilirdi. Ayrıca demokratik Portekiz'de ilk kez olarak solun kurmak istediği antifaşist birliği bozuyordu: gerçekten, bu sektör, üç bin genç, kalifiye işçinin meydana getirdiği yapım ve tamir atelyelerini içine almaktaydı ve bu işçiler, uçak yö-

(1) 1970'de kurulan komünist buyruklu sendikal gruplaşma (bk. ilerde).

netim ve uçuş personelinin bir kısmına düşmandılar: «Sendikal komisyon çeşitli sınıfların çıkarlarını temsil eden sendikaların temsilcilerinden meydana gelmişti. Öyle ki, TAP'daki işçiler birleşik bir mücadele veremezler, zira aldıkları ücretler 5 000 ilâ 52 000 escudo arasında değişmektedir. TAP'da çıkarları karşıt olan sınıflar vardır, oysa ki, değerli olan şey birliktir ve bu da aynı sorunlarla karşı karşıya olan kimseler arasında kurulabilir...»

Grevde olan yapım işçileri grev için birleştiler: ücretsel yelpazede kısıntı ve sendikal komisyonun işçilerin haklarını gereğince savunmamakla suçladıkları yöneticilerinin istifasını istiyorlardı. Komünist Parti şu karşılığı verdi: «TAP'ın komünist hücresi son olayları dikkatle izlemiş olduğundan işçilerin dikkatini radikal küçük burjuva gruplarının üzerine çeker... Toplu sözleşme görüşmeleri sürdüğü, isteklerin tatmin edilmesi umutları yitmediği ve herkes arasında büyük bir tartışma olmadığı sürece grev hakkını kullanmak yasaklanmalıdır. Ayrıca TAP'daki bir grev, bugünkü koşullar altında ancak gerici güçlerin amaçlarına hizmet eder, zira ülkenin tek hava nakliyat şirketinin felce uğraması, bu güç ekonomik ve toplumsal devrede ülkeyi demokratlaştırma sürecine yapılan sabotajdan başka bir şey değildir.»[1].

Ordu, Lizbon hava limanına kadar gelip işçilere işbaşı yaptırdı; iki yüzden fazla işçiye yol verildi, sonra tek tek işe alındı. Eylem kesilmişti, fakat gerisinde çözülmemiş bir sorun bırakmıştı: «İşletenin karşılaştığı ekonomik güçlükler işçileri ilgilendirmemektedir. Şayet kapitalist ekonomi işçilerin hak taleplerini kaldıramazsa yeni bir düzen için tüm ekonomik ve toplumsal yaşam üzerinde bizlerin kesin olarak iktidara sahip olacağı yeni bir toplum için mücadele etmekte yerden göğe kadar haklıyız.»[1]. Emekçi sınıfının mücadeleci ke-

(1) Une Lutte exemplaire: les travailleurs de TAP; 3. broşür, Fransız baskısı.

simiyle, devlet içinde ifade serbestliğinin kısıtlı olduğunu kabul eden kesimini ortaya çıkaran gizli savaş. Fakat eleştiren gazetelerin ona verdikleri toplumsal titreşim ve devletin sert tepkisi, bu gün ağırlık merkezini ulusal ve demokratik bir devlet kapitalizminin çevresinde arayan bu ekonomik-siyasal dengeyi tehdit eden tehlikenin nerden geldiğini oldukça açık bir şekilde göstermektedir. Bunun sonucu olarak karşımıza, son derece çelişkili durumlar çıkmaktadır: Eylül ayı içinde yaptığı gibi aşırı sağa karşı kazandığı demokratik hakları savunmak için harekete geçmeye hazır olan emekçi sınıfı, gittikçe artan taleplerini, bugünkü konjonktür içinde tatmin edemeyeceği için tümüyle devlete bağlanamaz. Üstelik burjuva sınıfının demokrat partisinin koalisyonuyla uzlaşma yapmıyacak kadar özerk olmayan emekçiler grevleriyle devlet içinde bu uzlaşmanın kurumlaşmasını da kösteklemektedirler. Bu durumda devlet, bugünkü bileşim içinde ancak emekçilerin tümünün gücü üzerine dayanarak ayakta durabilirken, bastırma zorunluğuyla karşı karşıyadır.

Sogantal'da çalışan işçi kadınlar, Fransız işverenlerin terk ettikleri konfeksiyon atelyesini bir süre yönettiler. Kumaşı Fransa'dan getirilen jimnastik giysileri dikiyorlardı ve yarı fiyatına pazarlarda satıyorlardı. İşverenin adamları makineleri almak amacıyla komando olarak geldiklerinde atelyeyi savundular. Fakat üretimi sürdürmek için gerekli ham madde suyunu çekince işin dosyasını, atelyenin millîleştirilmesi isteğiyle çalışma bakanlığının bürosuna sevk ettiler. İşçi sınıfı, bu anlaşmazlığa işçiden yana bir çözüm bulunması olanağını verebilecek şekilde bir destek sağlamadı. Bunun üzerine işçiler devlete başvurdular. Ve devlet, bu tip özerk kuruluşlara pek yüz vermeye niyetli olmadığından grev yasasına, anlaşmazlık süresince işçilerin iş yerlerini işgal etmelerini yasaklayan bir hüküm ekledi.

(1) A.g.e.

Çıkmaza girilmişti. Devlet tüm emekçi sınıfını birden desteklemediği gibi emekçi sınıfı da gerçek çehresini ve saldırı gücünü açığa vurmuyordu. Bizzat sendika hareketi de gerçek çehresini belli etmiyordu: Komünist Parti Entersendikal'i tek sendika haline getirme çabasında. Bu ise aslında sağlam olarak yerleşecek vakit bulamamış olan bir birleşmeyi yukarıdan zorla kabul ettirmek demektir.

Entersendikal Ekim'de dört yaşını doldurdu. 1970'de korporatist çalışma örgütünü bölmek için bir düzine kadar sendikadan kurulmuştu. Uygun bir dönemdi. İşçi baskısını kanalize etmeye artık yetmeyen çalışmasını liberalistleştirme gereğini bizzat Caetano da duymuştu. Korporatist organizasyon, mesleklere, bölgelere, aynı meslekte iç kategorilere göre kurulmuş sayısız sendikadan oluşmuştu; öyle ki, aynı bankada çalışan daktilolar ve muhasebeciler ayrı ayrı gruplaşmışlardı. Aynı şekilde Tajo ırmağının ağzındaki sardalya balıkçılarının, Douro'dakilerle hiç bir ilişkisi yoktu. Lizbon tersanelerinde çalışan işçiler otuzdan fazla sendikaya dağılmışlardı. Bu binlerce mini sendika çok daha iyi gruplaşmış olan işverenlerin organizasyonlarıyla mücadele etme durumunda idi. Sonunda organları, her faaliyet sektörünün yönettiği on korporasyondan birinde birleştiler. Sınanmış bu yapıyı bozmak şöyle dursun, Caetano onları demokratlaştırmak gerektiği kanısındaydı. Emekçiler, onları «temsil etmekle» görevli kadroyu sistematik olarak taşıyorlardı, ve bu durumda işverenler kiminle anlaşmaya varmaları gerektiğini tayin edemiyorlardı. Bunun üzerine Caetano 1969'da korporasyonun yöneticilerinin aracılığı olmaksızın işverenlerle işçilerin doğrudan müzakerelere girişmelerini sağlayan ve bunların süre ve şekillerini düzenleyen kararnameler çıkardı. Bu kararnameler işçilere hükümetin peşin onayına gerek kalmaksızın temsilcilerini seçme hakkını da veriyordu. Seçilen yeni delegeler

bir süre sonra çok tehlikeli görülmeye başlandı, PİDE onları sıkıştırmaya başladı ve siyasal faaliyetlerini işverenlere rapor ederek çoğunu işlerinden attırdı. Bunun üzerine Entersendikal, emekçilerin diledikleri sendikaya girme, orda temsilcilerini serbestçe seçme ve çıkarlarını savunmaları için greve başvurma hakkı üzerine kurulacak bir sendikal organizasyonun programını Caetano'ya sundu, Caetano bunu minder altı etti.

1971 yılı Mayıs ayında Entersendikal Uluslararası İş Konferansında Portekiz işçilerinin temsilcisinin kendisi tarafından atanmasını önerdi. Caetano ise kuklası olan bir adamı seçti.

Haziran 1971'de maden sanayii, bankalar, sigortalar, kimya sanayii, basın, hava ulaşımı ve tekstil alanlarında çalışan 400 000 işçiyi temsil eden otuz sekiz sendika tüm ülkeyi içine alacak bir organizasyonun işleyişini tartışmak için Porto'da bir konferans topladı.

Polis toplantıyı engelledi ve bu şekilde, sendikal reorganizasyon faaliyeti zorunlu olarak yeraltı faaliyetine geçmeye itildi. Hükümet darbesinden sonra, çoğunluk komünistlerce yönetilen Entersendikal, işçi haklarını savunmaya yetenekli tek organizasyon olma iddiasıyla ortaya atıldı. Gerçekten bu gün iki yüz üye sendikayı, yani yaklaşık bir milyon işçiyi temsil etmektedir. Fakat bunca güçlü olmakla beraber tek başına emekçi sınıfının genel karakterini belirtemez, çünkü hepsini kapsamadığı gibi, kendi bünyesinde bile tüm öğeler yerlerini almamışlardır. Lisnave kesimi, örneğin, Ağustos ayında sendikanın emrine kulak asmadı; işçiler, yöneticilerin hoş görmediği bir gösteriyi yaptılar ve iş yerlerindeki yöneticilerinden bazılarının işten çıkarılmalarını sağladılar.

Yeni rejimin ilk altı ayı boyunca gerek Entersendikal, gerek Komünist Partisi emekçilere düzenin birer parçası gibi geliyordu. Halbuki Entersendikal, grev hakkında kısıtlayıcı yasaya lâfla karşı çıkmışsa da içeriğinin değiştirilmesi için en

ufak bir çaba sarfetmemiştir. Bizzat kendisinin önerdiği ve greve tek kısıtlama olarak otuz gün erteleme konabilmesini ve bu süre içinde uzlaşma girişimlerinin yapılmasını öngören kanun tasarısını hükümet iyi karşılamadı. Cunhal şöyle konuştu: «Grev yasası konusunda kanılarımız aynı değil, fakat bir koalisyon içindeyiz, uzlaşma yoluna gitmemiz doğrudur.»

Ancak, Entersendikal'ın gerçek etkisini bu bekleyiş atmosferinin geçmesinden, yani seçimlerden sonra, sanayi dallarına göre sendikalizmi ya da otonom ve üniter sendikalizmi savunan partiler ya da guruplar ilkelerini gerçek bir sınıf hareketine oturtacak vakit bulduktan sonra değerlendirebiliriz.

Ekonomi sabır ve itidal isteyen bu olağanüstü devreden kurtulduktan sonra kararsızlık içinde bulunan her çeşit davranışın da sonu gelecekti.

Yüzlerce işçi gündeliklerini devlete bağışladılar: escudolarla dolu zarflar hükümet merkezine yağdı: söylevlerde, ulus için denildi. Aynı zamanda bazıları kendilerini ihanete uğramış sayıyorlardı.

Hükümet Mayıs - Haziran grev hareketini kırdı, fakat çok kolaylıkla... Her şey, sanki gelirlerin genel bir yeniden dengelenme devresinden sonra emekçi sınıfı ulusun içinde kayboluvermiş gibi rahatlıkla yapılıyordu.

«Toprak onu işleyenlerindir»

25 Nisan sömürgelerde olgunlaştı, hükümet darbesi Lizbon'da yapıldı. Başkent, merkez, iktidar merkeziydi. Askerî hareket, ülkeyi değiştirmeye yetenekli güçleri toplu olarak orda buldu; çalışan halkın arasında demokrasinin sosyalist olacağı düşüncesi hâkimdi. Porto'da aynı heyecanı buldular. Kentler baskın çıkıyordu, köylerin büyük bir kısmı garip bir ürkekliğin, inanmazlığın ya da anlayışsızlığın içine kapanı-

yordu. Televizyon olayları oralara dek yansıtıyordu, ama bunlar köylülere, başka bir dünyada meydana gelen olaylarmış gibi geliyordu. Başlarına yeni bir Salazar mı geliyordu?

Kentler ve köyler. Salazar onları bir arada yaşatmak için titizlik göstermişti. Kentlerden, denetim altında tutulması olanaksız o kalabalıklardan korkuyordu, ve tutucu ideolojisinin en güzel sayfalarını köylülere ayırmıştı. İşçilere karşı duyduğu kinin köklerini onların sabanının izlerinde bulmak için sırtını köylere veriyordu. Mahallî toprak ağaları, köy öğretmenleri ve köy papazları, bütün o cehalet ve bilgisizlik üzerinde hüküm süren bu insanlar ona bayılıyordu. Fakat kentlerin köylere, sanayiin tarıma, işçilerin köylülere karşı o durdurulması olanaksız üstünlüğü her şeye rağmen sinsi sinsi yol alıyor, kentler büyüyor, ve diktatörün köycü idesi köylülere yeni bir yaşam veremediğinden köyler gittikçe tenhalaşıyordu. Ulusun yarısıyla ilişkisi kesik olarak girişilen 25 Nisan, sadece banliyölere ve bazı taşra kasabalarına dek yayılabildi. Kuzeyde Tras-os-Montes, Güneyde Algarve bahçelerinde ve hiç bir yolun uzanmadığı öteki yerlerde çağlar ötesi yaşantınm ritminde hiç bir değişiklik olmadı.

Mayıs sonuna doğru askerler bu ulusal dengesizlikle ilgilendiler. «Anlatmak» için köylere gitmek gerektiğini düşündüler. Ama pek gitmediler. Ulusun uyumluluğuna önem vermekle beraber ona «hizmet» edecek, yani Lizbon'u, toplantılarını, gazetelerini, tutkularının içinde yeşerdiği o olağanüstü siyasal çalkantıyı bırakma «fedakârlığına» lâyık görecek kadar inanmıyorlardı her halde. Sol jacobin'dir, ve bu bir raslantı değildir. Söylevleri fabrikalarda oluşmuştur. Köylüler sosyalizmin yoksul akrabalarıdır, «kentlerin yaşamaya devam etmesi ve işçilerin haklarını elde etmeleri için reorganize edilmesi gereken bir sektör.» Bir tarım sosyalizmi yoktur, sadece sosyalizm için bir tarım vardır.

Ağustos'da öğrenciler, Kuzeyde bir okuma-yazma ve sağlık kampanyası açtılar. Fakat köylüler onlara papazların ko-

münist adıyla öcüleştirdiği yabancı unsurlar gözüyle baktılar. Öyle ki, öğrenciler üniversitelerine çabuk döndüler.

Bazı parti yöneticileri ilçelerin bir kesiminde şubeler açtılar, açmadıkları yerlerde de mahallî partizanları kendi hallerine bıraktılar.

Ekim'de, SKH, solun yapmadığı ya da ihmal ettiği bazı işleri yapma göreviyle askerleri gönderdi. Askerler çoğunluk köylü çocuklarıdır. Köyde kendini sudan çıkmış balık gibi hissetmeyen yalnız onlardır. İki uygarlığın, kent ve köy uygarlığının arasında kalmış unsurlardır. Bu nedenle de «ulusun» onlara daha çok ihtiyacı vardır.

•

Son on yılda oldukça azalmış olmakla beraber Portekiz köylüsü, çalışan nüfusun üçte birini meydana getirir (yaklaşık 830 000 kişi). Şematik olarak iki tip mülkiyeti temsil eder. Bu, Arap fütuhatından kuzeyde İngilizlerin şarap üzerindeki hâkimiyetlerine dek silinmez izler bırakan bir tarihin meyvesidir.

Kuzeyde yarım ilâ on hektarlık, pahada ağır maddelerin tarımına ayrılmış, tutkuyla içine kapanık ve hiç bir kuruluştan destek görmeyen ufak çapta özel mülkler tarıma hâkimdir.

Geçen yüzyılın sonunda en büyük oğul hakkının kaldırılması toprakları parselledi, mülkiyet duygusu üretme duygusunu yendi, kendi içine kapanıp ulusal ekonominin devresine bile girmez oldu. Bunda tek istisna bağlardır. Kuzey bağların alanıdır.

Minho'dan Porta'ya, ve Porto'dan Pinhao'ya bütünüyle Douro vadisinde gerçekten mal değerine sahip tek kaynak bağlardır ve buna da uzun zaman İngilizler hâkim olmuşlardır. Az bir para karşılığında bağcılardan şarabını satın alırlar, bu şarapları Vila Nova de Gaia'da ispirtoyla işlerler, San-

deman, Crown, vb. gibi markalarla piyasaya sürerlerdi. 1968'-de tarife bir *pipa* (550 litre) şarap 1 500 escudo şeklindeydi. Bağcılığın gerektirdiği sabırlı ve titiz çalışmaya nazaran bu fiyat öyle düşüktü ki, birçok köylüler bağlarını bırakıp göçettiler. Douro'nun sarp kıyıları bu terkedilmişliğin aynasıdır: teraslar yıkılıyor, eskiden asmalarla dolup taşan yamaçlar kendi haline bırakılıyordu.

Bu şekilde, İngilizler, mirasların parçalanmasından alabildiğine yararlanmış, porto şarabını bizzat üretmek için gereken gereçlere genellikle sahip olmayan köylülere kendi koşullarını kesinlikle kabul ettirebilmişlerdi. Gerçekten, şarapçılık uzun bir bekleme devresini, (15 - 30 yıl) gereksinmektedir. Öyle ki, hem üretimi devam ettirmek, hem de stoklamak şarttı. Kredi alamayan küçük köylü, büyük İngiliz şirketlerine muhtaçtı.

Bununla beraber son on yıl içinde büyük Portekiz şirketleri tekeli İngilizlerin elinden aldılar. Terkedilen toprakları satın aldılar, büyük bağlar meydana getirdiler ve verimlileştirmek için el emeğine iyi ücret biçtiler. Ayrıca İngilizlerin giremedikleri pazarlara, özellikle Amerika'ya sokulabilmek için üretimi oralara göre ayarlamak amacıyla İngilizlerin biçtikleri fiyatın dört, beş, altı misli fiyat vererek ürünü ellerine geçirdiler. İngilizlerle Portekizliler arasında başlayan bu rekabetin kızışması üzerine köylüler de yeniden bağlarıyla ilgilenmeye başladılar.

Bu diriliş üzerine yörenin görünümü de hemen değişiverdi. en uygun durumdaki topraklarda yeniden genç asmalar görülmeye başlandı. Porto şarabı yeniden bir geleceğe kavuşmuş görünüyor.

Büyük şirketlerin hâkim olduğu tek-tip tarıma özgü bütün sakıncalara rağmen küçük mülk sahipleri tamamlayıcı işlemlerin ve piyasaya sürme etkinliklerinin kendilerine ait olmadığı bir ürün sağlıyorlar. Yani denetimleri altında olma-

yan bir piyasanın yasalarının hâkimiyetinin altındalar: mülk sahibi gerçi, fakat bunlar aynı zamanda mülklerinde çalışan işçiler.

Güneyde, aksine mülkler geniş latifundialar şeklinde. Bunlar, Araplardan toprakların tekrar geri alınması üzerine papazlara, sonra soylulara geçen bölüşülmemiş araziler. Meşe ve okaliptüs ağaçlarının süslediği buğday ovası Alentejo, faşist yönetimin saptadığı ücret karşılığında, yani çok düşük ücretlerle gündelik ya da mevsimlik işçi çalıştıran güçlü toprak sahiplerinin elinde. Böylece Güney, toplamak, ekmek, kesmek, mantar ya da okaliptüs ağaçlarını yontmak suretiyle ucuzca makinelerin yerini tutan ve ertesi gün ekmek parasını nasıl çıkaracağından başka şeye kafa yormayan 200 000 tarım proleterinin yaşadığı bir bölge. İşsizlik korkusu içinde yaşayan bu ücretliler ancak hasat zamanında iş bulma garantisine sahipler. Toprak, fabrikanın aksine bekleyebilir, başka emekçi, başka ekiciler bulabilir.

1961'de iş saatinin sekize indirilmesi üzerine, işler azaldı; mülk sahipleri ekimi azalttılar ya da el emeğinin artmasının önüne geçmek için okaliptüs dikmeye başladılar.

Bu durumda emekçilerin göçmekten başka çareleri kalmıyordu. Her ücret artış talebi işsizlik tehlikesini arttırıyordu. Bu nedenle aile başına yılda 1 500 escudo ile geçindiler; kadınların emeğine erkeklerinkine nazaran yarı ücret ödeniyordu.

Faşizmin buyurgan mekanizmasının zorbalığıyla meydana gelen bu güç yaşam koşulları, aynı zamanda mülk sahibiyle tarım işçileri arasına giren aracıların varlığının ve de Portekiz tarımının ilkel koşullarının da bir sonucuydu.

Mülk sahibinin ekimi bizzat organize ettiği pek görülmez. Çoğu kez topraklarını, bir anlaşma gereğince verimlileştirecek bir yarıcıya verir. Ortakçının kendi çıkarma uygun bir

anlaşma elde etmesi, eline geniş bir arazinin ve geniş bir çalışma özgürlüğünün geçmesi mümkündür. Bu durumda o da işveren gibi davranmakta, doğrudan çıkarı olduğundan ücretleri kısmaya bakmaktadır.

Fakat bu uşak-ortakçıların yanında bir de kurban-ortakçılar vardır ki, bunların yükletilmiş kesin ödevleri nedeniyle durumları basit emekçilerden pek az farklıdır. Muge'de, 25 Nisan'dan hemen sonra pirinç yetiştiricileri ayaklandılar. 1950'ye doğru sayıları 500 idi; şimdi 20 kadardır. 25 Mart'ta, tüm çeltik tarlalarının sahibi Casa de Cadaval'la yeni bir sözleşme imzalamışlardı. Şimdi ise Büyük Ulusal Cumhuriyet yoktu ki çanlarına ot tıkasın, konuşuyorlardı. Bu adamların okumaları yoktur, ama saymasını bilirler, ve hasattan sonra ellerinde kalanı hesaplamak için yüksek matematiğe ihtiyaç yoktur.

Sözleşme mülk sahibinin ve yarıcının karşılıklı ödevlerini saptamıştır.

Mülk sahibi «teknik yardımları sağlar ve çalışmalar için gerekli saydığı denetlemeleri yapar. Yarıcının parseli hariç sulama kanallarının bakımını yaptırır ve su sağlar. Yarıcının talep etmesi halinde fideleri ve tohumları sağlar, mümkünse bir parsel araziyi, (1 m²!) yarıcı, kendi parseli için gerekli olan fideleri yetiştirsin diye ona ücretsiz terkeder. Bütün makineleri resmî fiyatla ya da piyasa fiyatıyla sağlar, yarıcı bunun 2/3'sini ödemek zorundadır. Gübre çuvalları mülk sahibinindir. Çeltik yetiştiğinde dövmeye geçilir. Çuvalları ürünü kaldırmak için vermek zorundadır.»

Öte yandan yarıcı, mülk sahibinin denetimi altında tüm işleri yapar. Makinelerin ve nakliye işlerinin 2/3'sini o öder. Dövülmeye hazır çeltikleri gösterilen yere nakletmek onun ödevidir. Kurutma işlemi gerekiyorsa naklettirir ve bunun gerektirdiği masrafın % 60'mı o öder. Ürünün % 40'ım mülk sahibine verir. Son hüküm: yarıcının bu anlaşmadaki koşullardan birini yerine getirmemesi halinde (gözetim, gecikme,

vb.) mülk sahibi gerekli gördüğü işleri üçüncü bir kişiye yaptırarak bunun masrafını, yarıcıya düşen paydan çıkarmak hakkına sahiptir. Tarım uzmanlarının ifadelerine göre bu düzenleme âdiliğin tipik bir örneğidir.

Kısacası, mülk sahibi harklama, dövme, gibi en kalımlı masrafları yüklenmekte, köylü el emeği, tohum, fide ve makineler gibi fiyatları yükselen masrafların yükü altına sokulmaktadır. (Yarıcılık anlaşmalarından çoğunda fide ve makineler genellikle yarı yarıyadır). Öte yanda yarıcı gübreyi mülk sahibinden satın almak zorundadır. O ise bunları ölü mevsimde ucuza alıp yarıcısına mevsiminde «piyasa fiyatına» satmaktadır. Yarıcılık anlaşmalarının belli başlı hükümlerinden biri köylüye ve ailesine fideleri o arazide yetiştirip satma hakkını vermektedir. Muge'de köylüler böyle bir hakka sahip değillerdir.

Öte yandan, anlaşmanın süresi hakkında bir hükme raslanmaz. Anlaşma mevsimden mevsime açık ya da gizli olarak yenilenir, veya yenilenmez. Yarıcının çalışkanlığı, yetenekleri, itaatkârlığı hakkında hüküm verecek olan sadece mülk sahibidir; ayrıca pirinç yerine başka şey ekilmesine ya da arazileri gruplaştırma hakkında da o tek başına karar verir. Hattâ satılmasına da. Hâkimiyetine bir sınır yoktur. Tarım iyi gitmiyor, diyorlar her yerde... Muge'dekilerden daha şanslı olmayan yarıcılar yarının güvenine sahip değillerdir. İyi ücret alamazlar, ve girişimleri bir günden öbürüne mülk sahibi tarafından kesilebileceği için bir gelişme projesi yapmazlar, arzu bile etmezler.

Enerjilerini insafsızca sömüren mülk sahipleriyle, şayet varsa toplu sözleşmelerinin kadrosu içinde ücretlerini bizzat saptadıkları tarım işçilerinin arasında bulunan Portekizli yarıcılar, eski rejimin korkuluklarıdır.

Muge'de çeltik ekicileri ücretlilerin günde 200 escudo almalarını âdil buldular. Ya başka yerler? Sadece kollarını

kiralayanların taleplerine karşı faşizm, doğal rölelere sahipti. Köylerde gündelikçi aleyhtarı ve ödevleri sonucu büyük mülk sahiplerine sadık bir ara sınıf ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında Salazar'dan daha faşist olan en dalkavukları ve en kurnazları ağalarını tavlayıp semizlendiler, zenginleşen köleler pazar günleri efendileriyle ava çıkıyor, köy meydanında eşrafla durup sohbet ediyorlardı. Diktatörlük hâlâ orada yaşıyordu.

Büyük mülk sahipleri durumu daha parlak görünceye dek paralarını İsviçre bankalarına yatırmışlar, orda bekliyorlardır. Buna karşılık adamları topraklarını bekliyorlardı. Ürünleri yakıyor, kalanları çürümeye terk ediyor, işçilere yol veriyorlardı. Kötü bitkiler zeytinlikleri sarıyor, mantarlar ağaçlarda çürüyordu.

Evora ilinde 70 000 gündelikçi işçiden sadece 1 000'i sendikalıydı. Ötekiler hâlâ korkuyorlardı. Toprak almadılar, istedikleri şey iş ve ay sonunda bir ücretti. Mülklere kolektif olarak el konmadı, tarım reformu için kitle hareketi olmadı. Toplu iş sözleşmeleri lehlerine değiştirildi, işçiler sabotajları önlemek için harekete geçtiler. Bununla beraber köyler son derece tutucuydu ve birlik nedir bilmiyordu; kent ise, bir karar almak için Kurucu Meclis'i bekliyordu.

Komünist Parti'nin köyde destanı hazır: Balezao'lu Catarina 50 yıllarında, tarım işçilerinin bir isyanında Cumhuriyet Muhafızları'nın kurşunlarıyla ölmüştü. Santiago do Cacem ve Alentejo'nun öteki kasabaları gibi, Balezao da kızıl. Orada faşizm, çoktan beri mitralyöz gücüyle tutunuyordu. Orada, herkes Komünist Parti'ye oy verecek.

Fakat Komünist Parti, şimdilik umutlu bir bekleyiş içinde. Bölgesel örgütleri, görevlerinin boyutlarına nazaran çok zayıf.

Tarım bekliyor. Yapıda ve yönelimde reformlar yapmak gerekiyor.

Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde, köylerde yaşayan nüfusun azalması, genellikle, çalışmanın gittikçe artan oranda makinalaştırılmasının yol açtığı orantılı bir üretim artışıyla atbaşı gider. Hattâ, salt verimlilik açısından bakıldığında, tarımla uğraşan nüfusun çalışanların % 5 - 8'ini geçmemesi en olağan ölçü sayılır.

Portekiz köyleri 60 yıllarında yerli sanayie ya da Avrupa sanayiine doğru büyük göçler sonucu çok tenhalaşmıştır, fakat gene de nüfusun üçte biri karınlarının doymadığı bu köylerde yaşamaktadır. Gerçekten de aynı zamanda ve karşıt olarak yapılan iki tarımın yarattığı düzensizlik yüzünden köylüler çok sefalet çekmektedir. Portekiz'de iki tarım vardır: Yerli halkın beslenmesine yönelik tarım ilkeldir, makineleşmemiştir; çoğu tahıla dayanır, genellikle küçük ve orta mülklerde yer alır; büyük mülklerde girişilen ihraç tarımı kamu sulama tesislerinden geniş şekilde yararlanır, daha yoğun ve bigili bir üretime dayanır ve Avrupa piyasasında iyi bir yeri vardır.

Görülüyor ki, ufak üniteler ulusal beslenme için gerekli ürünlerin yetiştirilmeleri için ne yeterli maddi olanaklara, ne de gerekli kredilere sahiptirler. Üretimi artırmak için gerekli krediden yoksun olan Alentejo bölgesinin hektar başına sekiz kentalden fazla verememesi sonucu, Portekiz buğday ithal etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca Portekiz, köylüsünü doyuracak et ve sütlü maddeleri de dış ülkelerden sağlamaktadır.

Öbür yanda tıpa mantarı, odun, kâğıt hamuru, uzun bir geçmişe dayanan şarapları —porto, mader— yaş meyve ve sebze, bunların konserveleri, eskiden beri ünlü olan ürünleri —badem, Algarve portakalları ve incirleri— Asor adalarının ananasları gibi tarım ve tarımsal sanayi ürünlerini dünya piyasasına sürüyor.

Görülüyor ki, kapitalizm köylere de yayılmış, fakat kene gibi yapışmış: tarıma uygun yaşam koşulları kazandırmaksızın en iyi ürünlerini hortum gibi çekiyor. Alentejo Bankası,

Viseu Bankası, Algarve Bankası gibi özel bankalar aracılığıyla sermayeyi yalnızca ihracata ayrılmış ürünlere yöneltmeleri, köy otlaklarına kaba kuvvet yoluyla sahip çıkıp çam ve okaliptus ağaçları dikmeleri nedeniyle büyük mülk sahipleri, ülke içinde tutarlı bir üretim-tüketim yapısı kuramamışlar, ve bunun sonucunda büyük sanayi ve malî tekellere bağlanmak zorunda kalmışlardır. Gerçekten köylü kitlesi, pazar adına layik bir pazar meydana getirebilecek bir gelire sahip değildir. Hatta Caetano köylülerin, ücretler artmadan da alış gücü artsın diye temel ihtiyaç maddelerinde —buğday, süt, şeker, vb.— indirim yapmıştı. Fakat aynı zamanda İTT ile Asor adalarında (Terceira, San Miguel, Pico ve Faial) Avrupa ve Amerika pazarlarına ve bütün dünyadaki Sheraton oteller şebekesine gönderilmek üzere et üretim çiftlikleri kurulması konusunu tartışıyordu. Bu atılım özellikle meyve ve tütünde çok uzman olmakla beraber sarsıntılar geçiren bölgesel tarım için ölümcül bir darbe olacaktı. Öyleydi ama iş alanları açma konusunda eski rejimin anlayışı bundan öteye geçmiyordu.

Yeni rejime ağır bir miras kaldı. Tarım reformunun gerekli olduğu konusu dışında önemli olan nasıl bir perspektifle işin ele alınacağı ve hangi ekime öncelik verileceğini saptamaktır. Köylüyü köyde tutmak için kitle tarımını geliştirmek mi yerinde olur? Kapitalist tipte bir tarım uygulayıp işsizleri sanayi girişimlerinin eritmesi mi yerinde olur? Yoksa şimdiki yolu devam ettirip büyük toprak sahiplerinin iktidarına sınırlayıp az topraklı ya da topraksız köylülere toprak dağıtmak ve gerisini piyasa dalgalanmalarının halletmesine terk etmek mi gerekir?

Henüz bir yol çizilmemiştir. Bu da, Hareket'in programının «temel sorun»larından biri; ancak seçimlerden sonra çözümlenebilecek diye gösterilmiş. Halbuki konu ivedilikle çözüm bekleyecek kadar ciddidir. Portekiz 1970'de 6 milyarlık temel tarım ürünü ithal ediyordu, 1973'de 13 milyarı geçti. Bu

böyleyken hükümet şimdilik bazı ürünlerin fiyatlarını (örneğin gübrenin) denetlemekle, çok güç durumda olan köylülere yardım etmekle, yeni tip yarıcılık anlaşmaları kabul ettirmekle ve piyasalama işinde aracıları denetim altında tutmakla yetiniyor. Bir de, tarımın «ekonomik ve toplumsal kazançlarını çoğaltmak" için 250 000 000 escudo'luk ivedili bir yatırım planlıyor. Ancak ortada, yer yer görülen tarımsal harklamalardan, hayvancılık ve kooperatifler yoluyla bazı makina dağıtımlarından başka bir faaliyet ve hızlanma göze çarpmıyor. Sosyalist Parti'nin tarım uzmanı Lopes Cardoso kuşkusunu gizlemiyor: «programdaki iki milyonluk yatırımın yanında toprak reformu da yapılmazsa bu yatırımlar büyük mülk sahiplerine yapılan olağanüstü yardım haline dönüşebilir; ve birkaç kapitalist girişimin daha ortaya çıkmasına yol açmaktan başka bir işe yaramaz.»

Soyut bir demokratik yasallığın mengenesinde, hükümet, şu an'a kadar cüretli bir atılıma girişememiştir. Tarım reformu denen şey, seçimden sonra çıkarılacak bir yasayla çözümleniverirmişçesine bir tutum içinde. Tarım işleriyle görevli Devlet Sekreteri Esteves Belo «hükümetin birşeyler yapacağını » anlatmak için ülkeyi baştan başa dolaştı. Zorunlu bazı durumlara hemen çare buldu, eski rejimin tarımda neleri yok ettiğini anlatmak için mitingler düzenledi. Fakat köylülerin ilgi, coşku ve deneylerine dayanacağına onları, tarım sekreterliğine güvenli olmaya çağırdı. Gerçek bir tarım reformu için iyi haberci sayılmayacak böylesine teknokratik bir yöntem....

Tenreiro ve balıkçılar

Amiral Tenreiro cezaevinde. Balıkçılık üzerindeki hâkimiyeti sona erdi. Eski rejimin, hemen her alanında görev almış biri, Portekizlilerin deyimiyle bir *tachista:* bugün kapatıl-

mış olan partinin delegesi, artık yeniden düzenlenmiş olan deniz kuvvetlerinin amirali, şimdi kapatılmış bir balıkçılık loncasının başkanı, her şeye burnunu sokan bir adam, her türlü kirli işte parmağı olan rüşvetçi Tenreiro, askerî adli makamların huzurunda, Portekiz balıkçılığının otuz yılını kapsayan bir dosyanın önünde tek başına. Denizler ve rıhtımlar üzerinde otuz yıl saltanat süren bu sefil, kilise'nin desteğini de elde etmişti: denizciler denize açılmadan önce dua ederler. Asık suratlı bir okyanusun homurtulu dalgaları üzerinde misli görülmemiş bir Lusitania serüveni...

Tenreiro devrinde tekneler kıyılardan uzaklaşmadı. Vasco de Gama dürbününü kırdı. Portekiz sardalya uğruna baharattan vazgeçmişti. Gene, Tenreiro sayesinde Ruslar, Asorlara kadar sokulup sardalyayı da elinden aldılar. Son. Yeni baştan. Denizler balıkçıların...

Portekiz balıkçılığı öylesine bir bırakılmışlık içindeydi, öyle az gelişmişti ki, bir hükümetin gelip sorunu ele alması ve başarması gerekiyordu. Balıkçılık işleriyle görevli devlet sekreterliğinde projeler yapılıyor; gerekli olanaklarla ve akılcı yöntemlerle kolektif bir yönetimden söz ediliyor. Bir zamanlar sürülmüş olan eski müdürler doğru FAO'ya başvuruyorlar, o da yardımlarını esirgemiyor. Biri işi ciddiye alsın yeter, Portekiz balıkçılığının geleceği parlak. Öyle ki, bu alanda tutkular kuvvetli ve yerinde.

Balık avı, balıkçılar ve balıklar: yedi yıl oluyor hep birlikte, ulusal ekonominin seyir defterinde gittikçe azalıyorlardı.

Balıklar: genel olarak konserve için 1965 ilâ 1972 arasında % 5 eksilme. Kutusardalyası için % 9,4 eksilme; yiyecek sardalyası için % 2,1 eksilme; morina için % 4,9 eksilme; palamut oynaktı; sadece mezgit balığı artıyordu: yeni bulunmuştu.

Balıkçılar: 1965'de 59 000; 1972'de 34 000; yılda % 7 bir eksiliş.

Konserve fabrikalarında çalışan işçiler: yılda % 8,9 eksilme.

Donanma: tekne sayısında % 2,5, tonajda % 0,3 eksilme.

Fiyatlar: 1965'ten 1972'ye dek iki misline çıktı.

Ticaret: İhraç edilen miktarda 1965 ilâ 1972 arasında % 60 eksilme, değerde bir değişiklik yok. İthalât ağırlıkta dört misli, değerde beş misli arttı.

Görülüyor ki, balıkçılık çok kötü gidiyordu. Ürünleri dünya piyasasında rekabet edecek nitelikte değildi, Portekizli tüketiciler için bile çok pahalanmıştı. Ulusal yemek olan *bacalhau* (morina) halkın mutfaklarından çekilmeye başladı.

Salazarizmin «*daha iyi kontrol edebilmek için daraltmak*» şeklindeki ilkesini «tenreirizm»de benimsemişti. Tenreiro, balıkçılıktan elde edilen her şeye bu yolla el koyuyordu. Yirmi dört balıkçılık işletmesinin sahibiydi, kalanların da kendisiyle rekabet etmelerine olanak bırakmıyordu.

Tüm karar organlarının kilit noktalarını ve loncanın başkanı olarak doruğu ele geçirmiş, armatörlerin filoyu yenilemelerini ya da kişisel çıkarlarına zarar verebilecek bir girişimde bulunmalarını engelliyordu. Karşılık olarak da bazı avantajlar vermişti: polisle yakın ilişkideydi, ayrıca sendikaların «dostu» sıfatıyla işçilerin tam bir bağlılıkla çalışmalarını sağlıyordu; balıkçılar çok az hak taleplerinde bulunuyorlardı. Ve Tenreiro, gerektiğinde zorbalığa başvurmaktan geri durmuyordu, fakat onlarla genellikle yumuşak bir dille konuşur, tatil köyleri yaptırır, dulları ziyaret ederdi.

Sindirme girişimlerinde kişisel ağırlığını koymaktan başka, Tenreiro, armatörlerin kazançlarını yontan bir vergi sistemi de geliştirmişti ki, bu yoldan elde ettiği gelirler loncanın çeşitli fonlarını beslemekteydi. Örneğin: Morina Avcılığı Armatörleri İşverenler Birliği taze morinadan kilo başına 0,20 escudo vergi alırdı ki, bu para denizcilik fonu, lonca fonu, yardımlaşma ve balıkçılık donanmasına yardım fonlarına giderdi.

Ağ Balıkçılığı Armatörleri İşverenler Birliği taze balıklar üzerinden lonca masrafları için % 1, «etüd» fonu için % 3, ülkeyi balık gereçleriyle donatma hizmeti için % 2,5 vergi alırdı.

Sardalya, palamut, vb. için de balıkçılar loncaya sattıkları balığın üzerinden % 1 bir ödeme yapmak zorundaydılar.

1973'te yetmiş üç milyon escudo'luk bir tutara ulaşan bu fonları kullanan kuruluşlar Tenreiro'nun sıkı denetimi altındaydı.

Güya yardımlaşma, araştırma ve geliştirmeye ayrılan bu tutarların saptırıldığı konusunda yaygın bir kanı var. Fakat Tenreiro'nun yargılanması işi henüz kovuşturma safhasında ve yargıçlar sır sızdırmıyorlar.

Balıkçılık işverenlerinin zavallı kurbanlar olduklarını iddia edecek biri çıkamaz her halde. Aslında bu çalışma şekli işlerine geliyordu. Ama işbirliği genellikle gizliydi; işler paylaşılıyordu ve fiyat yükselişleri balıkçılığın yapısal zaafını denkleştirdiği sürece bunlar yoksullaşmıyorlardı.

Morina avı teknelerinin % 70'i tıpkı açık deniz gemileri gibi on beş yaşını geçkindi. Batmalar ve kazalar sadece dulları ağlatıyordu, bunlara ne yardım, ne maaş veriliyordu. Nazare'de bunlar, siyahlar giymiş olarak deniz kıyısındaki kaldırımlara oturmuş, sardalya yüklü motörsüz teknelerin gelmelerini beklerler. Tekneler boş döner ya da açılamazlarsa kadınlar bu kez kamyonları bekler; sardalya getirecekler ve en şanslıları biraz satın alabilecekler. Turistler, antik teknelerle dolu körfeziyle Nazare'yi pek severler. Fakat orda yaşam çok çetindir.

1 Mayıs'da balıkçılar, Tenreiro'nun alçıdan bir büstüyle gösteriye katıldılar. Ellerinde: «Tenreiro, balıkçıları soyan adam» yazılı dövizler vardı; haklarını kabul ettirecekleri saat gelmişti.

Balıkçılıkta işverenle işçiler arasında birkaç tip sözleşme var: ücretle mevsimliğine işe alma; ya da daha sık görüldüğü şekliyle ürünün balıkçıyla armatör arasında paylaşılması. Mayıs'la Eylül arasında balıkçılar önemli değişiklikler talep ettiler. İşverenlerin inatçılığı sonucunda 20 000 balıkçı greve gitmek zorunda kaldı. Mücadele sert oldu.

2 500 balıkçının yaşadığı Sessimbra'da 400 açık deniz balıkçısı Haziran'da greve gitti. Önceleri ne sabit bir ücreti, ne haftalık izni, ne tatili vardı. Hastalık halinde verilen yardım parası öyle azdı ki, yatağa düşenleri sefil etmemek için ortaklaşa masrafa katılıyorlardı. İhtiyarlık sigortası 600 escudo'yu geçmiyordu ve 65 yaşından sonra veriliyordu. 33 kişilik mürettebatı olan bir tekneyi ele alalım, iyi bir yükle dönülmesi halinde her balıkçı 2 300 escudo kadar bir pay alıyordu. Kaptanın payı da buna eşitti; işveren yaklaşık on kat fazla alıyordu. Çoğu zaman işveren aynı zamanda teknenin de kaptanı olduğundan işveren on bir misli fazla almaktaydı. 1973'te bu tip tekneler yaklaşık elli defa açıldılar; böylece her biri 115 000 escudo, yani ayda 9 600 escudo kazandı. Bu tutar Portekiz'deki ortalama ücretlere oranla iyi sanılabilir: aslında balıkçılar toplam 1 500 saat fazla çalışmışlardır (günde sekiz saata göre hesaplıyoruz) yani pazarları da dahil günde 12 saat çalışmışlardır.

Lizbon'da, Ağustos ayında 1 200 balıkçı greve gitti. Kategoriye göre ayda 3 500 ilâ 6 000 escudoluk sabit ücretler, ayrıca hiyerarşik pozisyonlara göre balıkçıların değeri üzerinden % 0,5 ilâ % 4,5'luk yüzdeler talep ediyorlardı. Mücadele on beş günden fazla sürdü, işverenler bu ücreti veremeyeceklerini iddia ediyorlardı. Fakat fabrika işçilerinin aksine olarak balıkçıların bir avantajı vardır: işin yönetimi onların denetiminden kaçamaz. Mazotlu bir teknenin fiyatını, bakımının gerektirdiği masrafların kaça çıktığını, ağ fiyatlarını tam olarak bilmektedirler. Ayrıca satışları izlemekte, hesapları yapabilmektedirler. Balıkçılık ortaklaşa bir girişimdir, işve-

renin işveren hakkı olarak fazla kazanmasını ve kaptanın da mevkiine uygun bir ücret almasını kabul ediyorlar. Fakat bu fazlaları gözetliyorlar; göz açtırmamaya kararlılar.

Bütün bu beklenmedik hak talepleri Portekiz balıkçılığında geçici güçlüklere yol açmış bulunuyor. Balıkçılık işleriyle görevli devlet sekreteri Mario Ruivo, anlaşmazlığın sona erme şeklinden hiç hoşnut kalmadığını söyledi bana. Emekçiler, ona göre daha fazla isteyebilirlerdi, fakat, diye ekledi armatörlerin malî olanakları da gerçekten kıt, çoğu iflâs tehlikesi içinde. Öyle ki, halkı, protein ihtiyacının % 60'mı sağlayan balıktan yoksun bırakmamak ve geleceği hazırlayabilmek için tavşana kaç, tazıya tut politikasını sürdürmek gerekiyordu.

Kısa vadede, her şey sayısız aracıların müdahale ettikleri açıkartırma sistemiyle düzenlenen, daha doğrusu altüst olan satış fiyatları üzerinde ayarlanıyor: örneğin, balıkçı, tüketicinin 500 escudo'ya satın aldığı 20 kiloluk sardalya sandığı üzerinden 40 escudo kazanıyordu. (40 escudoluk sardalya başkent lokantalarında üç tabak doldurur!). Araya giren birinci ve ikinci eller kazançlarını sağlamış, balığın fiyatı ölçüsüz yükselmiştir.

Matosinhos'daki sardalyacılar grevi sırasında bir Rus teknesi Porto'ya üç bin ton sardalya boşalttı. Asturias'da maden işçilerinin grevini anımsayan «kötü niyetlilerin» ilk anda kuşkulandıkları gibi grevi kırmak için değil, grevcilerin karılarının çalıştıkları konserve fabrikalarına mal yetiştirmek içindi. Sekiz saatte sardalyanın fiyatı 25 escudoya düştü. Sardalya Portekiz suları olan Asorlardan ve Mader'den geliyordu.

Portekizliler de aynı şeyi yapabilirlerdi. İş şimdi «Tenreirist» imparatorluğu yıkmaktı. Portekiz, mucizevî balık avları için gerekli her şeye sahiptir: son derece kalifiye elemanlar, sular, muazzam bir iç pazar, Avrupalıların üzerinde geleneksel bir yer. Gerekli olan şey esenleştirme ile birlikte yürütülecek gelişim için kamusal girişimlerdir.

Bakanlar kurulu projeleri kabul etmiş bulunuyor: satış fiyatlarının düzenlenmesi, soğuk hava depoları şebekeleri kurma, teknik ve malî yönden birkaç sağlam ve büyük şirket meydana getirme amacıyla balıkçı birliklerini bir araya getirici kooperatifler kurma, liman tesislerinin modernleştirilmesi. Bütün bunların FAO'nun iş birliğiyle yapılması.

Tenreiro cezaevine atıldığına göre Portekiz balıkçılığı reformcu ve «yenilikçi» bir hükümetin yardımlarının düşman çıkar gruplarınca kösteklenmeyeceği tek ekonomik sektör olarak görünmektedir. Kolayca işgal edilebilinecek adeta boş bir alan. Öyle ki, ulusal sardalya ve morinanın yeniden harikalar yaratması pek ihtimal dışı değil.

DEMOKRASİNİN BÜYÜK MAĞAZALARI

Bir gün, Portekiz Sosyalist Partisi militanlarından biri bana, İsviçre'de hangi partiyi tuttuğumu sordu. «Hiç birini», diye karşılık verdim. Bu cevap pek hoşuna gitmedi. «Küçük kümelerden birinde üyesiniz öyleyse. —Hayır, onlara bile üye değilim...» Karşımdakinin siyasal ahlâkına iğne batırmıştım. Artık birbirimizin dilinden anlamaz olmuştuk. Kimlik belgem bulunmadığına göre, hani şu sessiz çoğunluk denen magmaya ya da 68 Mayıs'ının acısını bir türlü unutamamış, kendiliğinden devrim yanlısı, gittikçe düşkünleşen (décadent) Avrupalı başıbozuklar alayına atılmaya lâyıktım. Hepsi de «halkı temsil ettiği»ni, «kendi görüşü»nü, «kendi önerisi»ni getirdiğini öne süren, Portekiz siyasal yelpazesini aşırı sağdan aşırı sola dek bir sürü parçaya bölen otuzu aşkın parti ve derneğin ortalarda dolaştığı günlerde geçiyordu bu ikili konuşma. Bağımsızlık ya korkaklığı gösteriyordu ya da kuşku uyandırıyordu.

O günden bugüne panorama az çok daraldı. Liberal Parti ve İlerici Parti, eski Ulusal Halk Hareketi Partisi'nin ve Monarşist Halk Partisi'nin başka ad altında diriltilmiş şekilleri oldukları için yasaklanmışlardı. Sahnede sadece sekiz parti kaldı ki, bunlar çeşitli çıkarları «temsil» etmeye yeterdi ve

demokrasinin seyrini etkileyecek kadar siyasal yaşamda kendilerini kabul ettirmişlerdi. Bunlar solda: Komünist Parti, Sosyalist Parti, Demokratik Halk Hareketi; aşırı solda: Sosyalist Sol Hareketi ve Proletarya Partisini Yeniden Kurma Hareketi; ortada: Demokratik Halk Partisi; sağda: Merkeziyetçi Sosyal Demokrat, Bağımsız Sosyal Demokrat. Seç seçebildiğini!

Demokrasi.

Kelimeyi kafamda evirip çeviriyorum.

Burjuva demokrasisi: sınıf mücadelesinin stabilizasyonu sistemi.

Burjuvazinin emekçileri felce uğratmak için kullandıkları silâh.

Demokrasi.

İşçilerin silâhı, neden olmasın!

Demokrasi. Hem gerçek, hem yalan!

Bütün emekçiler kendi partilerine oy vermezlerse DEVRİMİ nasıl gerçekleştirebilirler?

Oy sandıklarının önünde yapayalnızdırlar, demişti Sartre.

Peki mücadele ile seçim sandıkları arasındaki uzaklık nedir?

Özel olan. Sokağa düşmeyen her şey. Kişi ve kişiliği, ve sevgileri, ve geçmişi ve «komünizmin» Moskova, Stalin, Lenin'in mezarı gibi basmakalıp modelleri karşısında duyduğu korkular ve sönmüş kentlerdeki boş mağazalar.

Hayır, komünizm oylanmaz.

Demokrasi. Portekiz solu olayları olduğu gibi kabullenmenin rahatlığını seçti...

Emekçilerin bir kaybı yok.

Asgarî gerçek an'ı: gelecek yıl ulus seçecek; kalımlı olacak da diyemeyiz, burjuvazi kazanacak da diyemeyiz.

Demokrasi. Bir ulusun samimi ve enstantane bir fotoğrafı.

Komünist Parti

İki «taraf» arasında «barış içinde birlikte yaşama» denen kuşkulu hikâyenin son perdesi: Avrupa'nın güney batısında, süper devletler arasında sabırla kurulan dengeyi tehlikeye sokabilecek bir gedik açıldı.

Bu devletler 25 Nisan'ı hayretle karşılamış değillerdir: her birinin yerinde adamı vardı. Portekiz Komünist Partisi genel sekreteri Alvaro Cunhal ve öte yanda Spinola, her ikisi de sınıf ilişkilerinin siyasal düzenlenmesinin koşullarını yeniden yaratabilirlerdi. Fakat ne var ki kitle hareketi onların bu bilgince tahminlerini altüst etti; Spinola çekildi ve onu «yönetmekten» aciz otoriter bir adam olarak niteleyen Amerikalılar tarafından eleştirildi; Cunhal, tabandan gelen baskılar altında şaşkına döndü, ve hâkim sınıflar, çıkar yolu bulunmayan neo-faşist ve sömürgeci bir politika izlemek istemekle işleri büsbütün karıştırdılar. Bütün bunlar Doğu-Batı yumuşamasını zorlayan şeylerdir.

Portekiz Komünist Partisi'nin politikasını Sovyetlerin «bir tek ülkede sosyalizm» stratejisini göz önünde tutmadan ve dünyanın bütün Komünist Partilerinin, özellikle Avrupa'dakilerin siyasal davranışlarının ışığıyla aydınlatmadan tanımlamaya kalkışırsak, Portekiz Komünist Partisi'nin müdahalesinin neyi kurduğunu ve Portekiz toplumuna nasıl bir çehre verdiğini asla hakkıyla anlayamayız.

Komünist Partisi'nin «ihtilâlci serüvencilerle» mücadele etmek için dayandığı ilkeler şunlardır: SSCB'ini ideolojik yönden desteklemek; Portekiz toplumunu ekonomik açıdan güçlendirmek «ve böylece onu, uluslararası bir destek aramanın zorunluluğundan kurtarmak. Cunhal'ın ifadesiyle ihtilâlci serüvenden «Portekizli emekçi sosyalizme hazır değildir» zihniyetine bir adımcık yol vardır. Böyle düşünülecek olursa Komünist Parti'nin program ve analizleri, anahtarı Mosko-

va'da, deney alanı Lizbon'da bulunan bir izafi gerçekler toplamıdır demektir.

Barış içinde birlikte yaşama bazı şeyleri zorunlu kılıyor. 1964'ten beri[1] Cunhal «demokratik ve ulusal» dediği yönetimi savunuyordu. Demokratik diyordu, çünkü o zaman devrilmesi gerekli bir diktatör vardı; ulusal diyordu, çünkü ülkeyi, ABD'nin etki alanından çıkarmak gerekiyordu. Bu amaca ulaşmak için de araç olarak «halkın silâhlı ayaklanmasını» düşünüyordu.

Bu politika yerine oturtulduğunda ülke son derece karışık günler yaşıyordu. Stalin öldüğünde Cunhal ve merkez komitesi hapiste idiler. Yeni yöneticiler ortaya çıkmışlardı ve bunlar, Salazarizmle derhal mücadeleye girmek, SSCB'nin dış politikasındaki belirsizlikler ve özellikle Cunhal'ı hedef alan kişiye tapınmanın eleştirilmeye başlanması gibi sorunlarla karşı karşıya idiler. Parti o sıralarda hem ayaklanmacı, hem seçimci bir politika izliyordu; patlamaları, bastırmaya karşı iyi korunmamış bir organizasyonu laçka ediyor ve seçim kampanyaları fiyaskoyla sona eriyordu. Dahası var 1958'de Komünist Parti, son derece popüler olup rejimin enikonu ürktüğü General Delgado'nun adaylığı gibi büyük bir fırsatı kaçırdı. Tabiî, çünkü general komünist değildi.

1961'de Cunhal ve birkaç arkadaşı, PİDE'nin ajanlarından birinin yardımıyla hapishaneden kaçtılar. Dendiğine göre parti yardım etmemişti. Her ne hal ise, Cunhal Merkez Komitesi'ni toplamayı başardı ve yöneticilerini «sağa sapmakla» suçladı. 1961'de kendini yeniden parti genel sekreterliğine seçtirmeyi başardı, geçmiş yanılgılardan sorumlu tuttuğu kişileri Merkez Komitesi'nden uzaklaştırdı ve 1965'de yapılan VI. Kongre tarafından kesinlikle benimsenecek olan stratejinin taslağını hazırlamaya koyuldu.

(1) **Rumo a Vitoria** (zafer yolu)nın yayımlanma tarihi.

25 Nisan 1974'ten az sonra «Avante» adlı komünist yayınlar, partinin programını yeniden yayımladılar: demokratik ve ulusal devrim halk tarafından değil, ordu tarafından gerçekleştirilmişti; dokuz yıl içinde partinin üstlendiği belli başlı görevler harfi harfine aynıydı!

Portekiz Komünist Partisi'nin stratejisi, aslında ulusal cephenin geleneksel stratejisinden başka bir şey değildi: faşist diktatörlük büyük tekellerin, toprak sahiplerinin ve emperyalizmin aracıdır; üretici güçlerin gelişimini köstekler. Onu yıkmak yalnız emekçilerin değil halkın büyük bir kısmının, işçilerin, tarım işçilerinin, orta halli mülk sahiplerinin, memurların, kentli küçük buljuvazinin, küçük ve orta işverenin ve entelektüellerin de çıkarınadır. Bu nedenledir ki, ortak amacı faşist devletin yıkılması, «genel» ekonomik gelişme için tekellerin iktidarına son verme, tarım reformunun gerçekleştirilmesi, yaşam düzeyinin yükseltilmesi, eğitim ve kültürün demokratlaştırılması, ulusal bağımsızlık ve sömürgesizleşme şeklinde özetlenebilen ileri bir demokrasinin kurulması için birlikte mücadele edebilecek olan halkın ezilmiş tabakaları aralarında doğal ve antifaşist bir işbirliği yapmışlardır. Komünist Parti'nin programı şunları da ekler: bütün halklarla barış ve dostluk politikası.

Nisan darbesinden dört ay sonra işçilerle liberal burjuvazi arasında işbirliğine dayanan bu politikanın fikir-güçleri yeni Portekiz rejiminin hâkim fikirleri oldu. Silâhlı Kuvvetler Hareketi, ordunun birliğinin etrafında pekişebileceği en ivedili ulusal çözümleri Komünist Partisi'nin programında buldu. Bu parti ile SKH'nin işbirliği kesin bir sağlamlık kazandı; o kadar ki, Portekiz politikasının öteki güçleri sonunda onun etrafında birleşmeye başladılar. Hatta SKH, siyasal takvimini, Cunhal'ın tezlerinin esinlemeleri üzerinde hazırladı: geçici bir hükümet kurmak (Cunhal: komünistlerin de katılacağı geçici hükümet), bir yıl içinde bir Kurucu Meclis toplamak (Cunhal: temel reformlardan bazılarının ele alma-

bilmesi için yeterli süre içinde), yoksul işçi tabakalarının kalkındırılması için anti-monopolist strateji.

Uluslararası komünist hareketin çizgisinde olan bu ulusal politika da gene de çelişkiler yok diyemeyiz.

25 Nisan'dan hemen sonra Portekizli Komünistler, kırk sekiz yıl süren bir yeraltı faaliyetinden daha kalabalık ve daha güçlü olarak gün ışığına çıktılar.«Karanlık yıllar içinde yaşamlarını hiçe sayan bu erkek ve kadınların uzun işkencesi» nihayet sona eriyordu. Cunhal alkışlar içinde geri döndü, kahramanlar gibi karşılandı. Komünist Parti kitlenin tek partisi olarak ortaya çıkıyor, sendikaları tekeline alıyor, öğrenci ve kadın örgütlerini kendine bağlıyor, Portekiz'in yeni-gerçekçi akımının sanatçıları yeni bir toplumsal destan yaratmak için ona sığınıyorlardı.

Bütün bunlar militanların başını döndürüyordu. Merkez Komitesi'ne, partinin programında tanımlanmış şekliyle demokratik uzlaşmayı aşması için kuvvetli bir baskı yapılıyordu. Temmuz'daki ilk krizden sonra koalisyonu meydana getiren üç parti tarafından 1 Mayıs stadyumunda düzenlenen gösterilere komünistler hâkim oldular. Sloganları «PKP! PKP!» (Portekiz Komünist Partisi) idi; Cunhal mikrofondan «UNİDADE! UNİDADE!» (Birlik, Birlik) diye karşılık veriyordu. Parti çalkalanıyordu. Merkez Komitesi işi yeniden ele aldı. Cunhal, hükümetin tepesinden aşağıya «demokrasi» diye tekrarlayadursun, militanlar eski ayaklanmacı yöntemlerini kullanarak basını, sendikaları ve kendileri gibi düşünmeyenlerin canım sıkıyorlardı. Zira militanların kanısınca bunlar demokrasiyi sağ'la uzlaşma taktiğinin bir aşaması olarak görüyorlardı. Solda ise eğilim hakkım kabul etmiyorlardı. Başarılı propagandalarından güç alarak, ayrıca «sağın ekmeğine yağ sürmekten başka işe yaramayan aşırı solcuların» dizginini çekmek suretiyle sınıf mücdelelerini emekçilerin lehine çevirebileceklerinden emin olarak ve «politikasızlaşmış» emekçilerin içten gelme girişimlerinin güvencesiyle Komünist Parti

Militanları Eylül ayında barikatları kendi inisiyatifleriyle kurdular. Bu atılım, meydan okumaları zamansız başlatmaktan korkan Cunhal'ın istemi dışında yapılmış olsa gerek. Başardılar. Bunun üzerine genel sekreterin ve taraftarlarının demokratik çizgisini kabul ettirmek ve pekiştirmek için Merkez Komitesi, hazırlık bile yapmadan bir sürpriz kongre topladı. Tartışma olmadı, Komünist Parti'nin, demokratik programının en ufak aşamasında bile herhangi bir sapmaya asla gitmeyeceğini daha iyi kanıtlamak istiyormuşçasma Sosyalist Parti'nin ve Solcu Hareket Partisi'nin delegelerini de toplantıya katılmaya çağırdı. Kiminin «tuzak» diye nitelediği bu kongreye değgin bir fıkra anlatılıyor: Cunhal, «proletarya diktatörlüğü» deyimini parti dilinden kaldırmaya karar vermiş: Portekiz halkı faşist diktatörlükten henüz kurtuldu, diye açıklıyor genel sekreter, bu deyimin öz anlamını yanlış değerlendirebilir. Doğru: proletarya diktatörlüğünün, partinin proleterler üzerindeki diktatörlüğü anlamını almış bulunduğunu unutturmak için gerçekten böyle titizce bir çaba gerekliydi.

Böylece Cunhal, organizasyonun hem «spontaneist» hem «bolşevik» kanatları üzerindeki denetimini yeniden ele aldı. Üyelerini Lisnave, TAP gibi büyük girişimlerdeki işçilerin oluşturduğu birincileri yani spontaneistleri disiplin altına aldı, yönetici kadrolarını sağlayan ikincileri ise ılımlı olmaya sevketti. Merkez Komitesi'nin üyeleri ilân edilmişti: 24 işçi ve ücretli, 12 entelektüel (bunlar arasından 25'inin mahkûmiyetlerinin toplamı 308 yıldır). Birlik, uğruna yiğitçe mücadeleler verdikleri bir demokrasinin içinde Komünistlerin geniş bir şekilde temsil edilmeleri amacı etrafında kurulmuştu.

Ancak, bu birlik bir bakıma çürüktü, zira ulusal demokrasi için mücadele ile Komünist Parti'nin militanlarının anladıkları şekliyle sosyalizm için mücadele arasındaki sınır, sosyalist akımın dinamiği içinde bile asla açık bir şekilde çizilemez. Çizilse bile bu asla, iç karşıtlıkları genel bir uzlaşmanın

lehine örtmek için gerekli manevraları iyi bilen Merkez Komitesi'nin kayfî kararıyla olamaz. Fakat Aralık ortalarında, partinin sendikalarda hatırı sayılır şekilde güçlendiği, yazılı ve sözlü basını çoğunluk kazanmış olduğu ve SKH'nin çetin cevizleriyle yakınlaşmasını pekiştirdiği bir sırada, Parti içinde, askerî iktidar taraftarlarının ve seçimlerin ertelenmesini isteyenlerin sayısının arttığı ve bu genel uzlaşmanın bir kez daha zayıfladığı hissedilmeye başlandı.

Marchais, herkesi sükûnete ve ılımlı olmaya çağırmak üzere Lizbon'a geldi. Seçimlerle yasallaştırılmamış bir askerî iktidar ve onunla işbirliği yapan bir Portekiz Komünist Partisi iktidarı, Avrupa'nın tüm komünist partilerinin onurunu lekelerdi.

Sosyalist Parti

Komünist Parti'nin aksine Sosyalist Parti'nin Nisan darbesi yapıldığında oturmuş, sağlam bir örgütü yoktu.

70 yıllarında yabancı bir ülkede kurulmuş bulunan Sosyalist Parti, entelektüelleri, serbest meslek sahiplerini, öğrencileri ve hiç bir partiye mensup olmayanları içine almaktaydı. Aralarında bazı işçiler olmasına rağmen bunlar gerçek bir işçi hareketine bağlı olmadan bu partiye girmiş kimselerdi. 25 Nisan'da Sosyalist Parti on kadar tanınmış kişiye, tutarlı olmayan bir temele, on dört maddeden ibaret bir ilkeler bildirisine ve tümü için oldukça saygın bir genel sekretere dayanıyordu.

Bununla beraber Sosyalistler tek başlarına ya da fırsat buldukça muhalefetin çeşitli bağlaşmalarına katılmak suretiyle diktatörlük devrinde kendilerinden oldukça sözettirmişlerdi. 1945 ilâ 1950 yılları arasında MUD'da görüldüler. (Ulusal Demokratik Hareket), 1950'den sonra daha sola kaydılar. 1960'da eski cumhuriyetçilerin karıştıkları Cumhuriyetin de-

mokratlaştırılması programının hazırlanmasına katıldılar, sonra, 60'ın son yıllarında gerçek bir partinin kurulmasının başlangıcı sayılabilecek Sosyalist Hareket'i kurmadan önce sosyal-demokrat Direktuar'ın sol kanadında toplandılar.

Böyle bir dağılma bizleri şaşırtmamalıdır, zira sosyalizm Sovyet örneğiyle düş kırıklığına uğrayan marksistlerin Stalin aleyhtarı tepkisiyle ve cumhuriyetçilerin «ilericiliği» bulaşmış faşizm aleyhtarı reformizmin arasında belirsiz bir yerde bulunuyordu.

Komünist Parti'nin katı organizasyon yöntemlerini benimsemeyen sosyalistler muhalefetin içinde kendilerine belli bir yer ayırmayı başaramadılar; öyle ki, bir akım olmaktan ileriye gidemediler. İyi niyetli ve toplumsal adalete âşık orta sınıftan hattâ burjuvaziden gelme kimselerden kurulmuştu. Yazıyor, açık açık özgürlüğü savunuyorlardı. Bu nedenle hapse atıldılar, rejimin zaman zaman cimrice tanıdığı özgürlükleri kullanıyor fakat ilke olarak çoğulculuğu (Pluralisme) savunan bu marksistler politikalarını bir sınıfın üzerine sağlamca dayama yoluna gidemediklerinden bir parti kurmak için yeterli bir temel ve neden bulamıyorlardı. Duruma ancak son yıllarda başka bir açıdan bakmaya başladılar.

Faşist rejimin bir ekonomik bunalım devrine girdiği, bir kapitalist canlandırma döneminden sonra nefesinin tükendiği açıkça ortaya çıktıktan ve hâkim sınıfların gelişme için tip olarak seçtikleri polis devletiyle mücadele edilmesi gerektiğini takdir ettikten sonra (Enter-sendikal kurulmuştu ve işçi mücadeleleri güç kazanmıştı) sosyalistler, Portekiz toplumu için daha global bir çözüm bulma yoluna gittiler. Muhalefetin cumhuriyetçi ve liberal kanadından çekildiler ve bir program etrafında toplandılar.

Marksizmden esinlenmiş olan bu program bugün için az çok bağdaşabilen üç eğilimi birden içine almaktadır: Avrupalı sosyal-demokratlara yakın geleneksel hümanist sosyalistler,

devrimcilik iddiasında olan sendikalist militanlan ve solcu katoliklerin önemli bir kesimi.

25 Nisan'dan bu yana Sosyalist Parti, her üç akımın etrafında hayli entelektüeli, işçiyi ve köylüyü toplamayı başararak güçlendi. Tüm ülkede toplumsal temeli genişledi; bütün ekonomik sektörlerde ve tâ işçi kentlerinde düzenlediği mitinglerde salonlar dolup taşıyordu.

Bununla beraber politikasında akrobatik bir şey var: Sosyalist Parti, aleyhine eleştirilerini esirgemediği halde kendini sosyalist Enternasyonal'in üyesi ilân etmektedir. Mario Soares 1972'de şöyle yazıyordu[1]: «Birçok batı Avrupa ülkelerinde iktidara gelebilmiş sosyal-demokratların parasosyalist deneyine gelince, onları doktrinci önem ve güçten yoksun olmakla suçluyorum; zira bu, onların kapitalizmin oyununa gelmelerine yol açıyor.» Bu nedenle Portekiz Sosyalist Partisi kendini kesinlikle antikapitalist ilân etmiştir; ve amacının «işçilerin ortak üreticiler haline gelecekleri, iktidarın halkın iradesinin ifadesi ve kültürün tüm ulusun yaratıcı eseri olacağı sınıfsız bir toplum» olduğunu açıklıyor. «Bu amaç, işçi iktidarının gerçekleştirilmesini, üretim araçlarının ve dağıtımın kolektifleştirilmesini ve inisiyatifte çokluğa göre bir ekonomik planlamayı zorunlu kılar.»[2].

Sosyalizm artık serbest! Asla gerçekleşememiş ezeli arzu! Fakat Sosyalist Parti bu arzuyu somutlaştırabilecek kadar silâhlanmış değil. Doğu bloklarının ve Portekiz Komünist Partisi'nin bürokratik totalitarizmine ve aynı zamanda Avrupa sosyal-demokrasilerinin ilkesiz reformculuğuna karşı birincilerin işçi iktidarını, ikincilerin liberalizmini bir araya getirme iddiasıyla bir tepki doktrini yaratmış kendine. Bu atılımdan ortaya farklı düşüncede olma hakkı, demokrasi, çoğulculuk ve eğilim özgürlüğü adına aynı bükülgen bayrağın

(1) **Le Portugal baillonné**: Fransa'da yayımlandı. 25 Nisan'dan önce Portekiz'de yayımlanamamıştı.
(2) Portekiz Sosyalist Partisi'nin ilkeler bildirisi.

altında bir araya gelen kesimlerden kurulmuş tutarsız bir parti çıkmıştı. Komünist Partisi'nin demokrasisi taktiktir, Sosyalist Parti'ninki ise yapısal etkinliğinin toplum düzeyindeki doğal devamıdır. Zira bütün sosyalist partiler gibi o da birbiriyle çatışan, birbirini pekiştiren ve birbirini nötrelize eden sola, ortaya ve sağa sahip. Buna karşılık onu ötekilerden ayıran şey Portekiz'in siyasal yapısına hâkim olan sol eğilimdir.

Portekiz Sosyalist Partisi'ne, «Komünist Parti'den daha solcu olduğunu» itiraf ettirmeye çok çalışılmıştır. Parti bu gözlemi daima bir iltifat olarak karşılamıştır. Gerçekten komünistler (birinci hükümette) asgarî ücreti, gözden düşecek kadar düşük saptadılar, ve Komünist Parti bir düzen unsuru sayılırken grevlerin genişlemesi karşısında daima kınayıcı bir tavır takındı ve sonunda toplumsal hareketi frenledi; buna karşılık sosyalistler sömürgesizleşme hareketiyle büyük bir saygınlık kazandılar, Bakanları Salgado Zenha sayesinde vatandaşın saygınlığı üzerinde adaleti getirdiler ve özgürlüklere yapılmak istenen kısıtlamaların daima karşısına çıktılar: haberleşme özgürlüğünü tehlikeli bir şekilde sınırlayan ilk basın yasasını o sırada sosyalist Paul Rego Enformasyon Bakanı olduğu halde kınamaktan çekinmediler; hükümete karşı «ideolojik saldırı»yla suçlanan maoist *Lutapopular* gazetesinin sorumlu müdürü Saldanha Sanches'in hapse atılması ve daha sonra bu gazetenin süresiz kapatılması kararı karşısında şiddetli tepki gösterdiler. Fakat bu olaylardan hiç birinde hükümette her hangi bir şeyin değişmesini sağlayamadılar, buna teşebbüs bile etmediler.

Görüldüğü gibi Sosyalist Parti'nin politikası, Komünist Partisi'ninkinden daha cesur ve daha keskindir. Nedeni de şu: bugün sosyalistler partilerini korumak değil, kurmak telâşı içindeler; bunun için de bir işçi tabanı gerekli onlara; bu durumda işçiyi denetlemek ya da dizginlemek değil, onu kazanmak istemektedirler. Uluslararası bağlaşmalarda serbest

olduklarından tam bir pragmatizmle hareket etmekten çekinmiyorlar. Sosyalist Parti'nin kimi kesimlerini karakterize eden seçimciliğine paralel olarak, parti, militanlarını, sendikalist ya da devrimci grupları salıvermiş; bunlar halk mücadelelerini destekliyor ve Komünist Parti'nin etki sahasının dışında sendikal kesimleri örgütlüyorlar. Öyle ki, Sosyalist Halk Hareketi ve Sosyalist Parti'nin bağımsız grupları, yani genç sosyalist kuşaktan olanlarla Bakan'lar, «büyük avukatlar» ve «büyük doktorlar» partinin tutarsız dünyası içinde diz dize. Bu haliyle parti iyi niyetliliğini, çoğunluğun yeni bir toplumun teorisyenlerden ve entellektüellerden ibaret kalmayacağına olan güvenini kanıtlıyor.

Sosyalist Parti de, öteki her türlü siyasal kurumlar gibi iç dengesine değgin güçlüklerle, karşı karşıya. Eylül olayları da partiyi hayli sarstı. Özünde antikomünist bir parti sıfatıyla, SKH ile Komünist Parti arasındaki kutsal bağlaşmayla mücadele etmede Spinola'ya bel bağlamıştı. Hattâ 10 Eylül'de verdiği söylevde, «sosyalizan» kelimesini kullanmasından ötürü Cumhurbaşkanı'na minnettar olmaya kadar vardırmıştı işi. Genellikle iyi haber alan bazı ufak kesimlerde anlatıldığına göre Spinola'nın dileklerine fazlaca saygılı olan Soares'i kapıldığı gevşeklikten kurtarmak için SKH sömürgesizleşme işini Mozambik'te bizzat ele alıp yürütmüş.

Spinola'nın faşistlerin davasına hizmet ettiği belli olduğunda sosyalistler gafil avlandılar ve öyle olduğu halde Cumhurbaşkanı'nın istifasıyla sonuçlanan harekete katılmakta duraksama gösterdiler — hiç değilse Lizbon'da. Bu ayak sürtmeler Sosyalist Parti'nin SKH nezdinde kredisini az çok yitirmesine yol açtı. Sosyalist Parti ise, Komünist Parti'nin ve Silâhlı Kuvvetler Hareketi'nin karşısında bağımsız bir güç gibi dikileceğine savunmacı ve aciz bir tavırla içine kapandı. Partiyi bu çıkmazdan kurtarmak için gereken tedbirleri almak amacıyla Ekim başında bir yönetim komitesi toplandı. Sol kanattan çıkan sonuç öneri, çoğulcu bir siyasal kadro içinde

parti ile SKH arasında bir bağlaşma yapılması zorunluğu üzerinde israr ediyordu. Sendika sorunu üzerinde de Komünist Parti'ye «dorukta» birliğe karşı çoğulculuğu (plüralizmi) savunarak saldırıyor ve Dışişleri Bakanı Mario Soares'i dışta daha nötralist yani Batı devletleriyle daha az bağlantılı bir politika yürütmeye davet ediyordu.

Spinola'nın siyasal ölümü Sosyalist Parti için ağır bir darbe olmuştu. Bu nedenle hiç gecikmeden birşeyler yapması gerekliydi.

Demokratik Halk Partisi

Demokratik Halk Partisi, Sosyalist Parti ile, Portekiz'in sosyalist Enternasyonal'deki yerini çekişmektedir. Willy Brandt Ekim'de Mario Soares'in davetlisi olarak Lizbon'a geldiğinde Demokratik Halk Partisi'nden bir grup onu havaalanında karşıladı: «Sosyal-Demokratlar biziz» diye haykırdılar. Ve Parti'nin Genel Sekreteri Sa Carneiro şunları söyledi: «Sosyalist Enternasyonal'e yakında kabul edileceğimiz kesindir. Sosyalist Parti oraya girebilmeyi umut edemeyecek kadar fazla marksisttir.» Hele şükür! Bu akrabalık çekişmesi her iki partinin de ne olduğunu göstermektedir.

Mayıs 1974'te «Demokratik Halk Partisi»ni oluşturacak birliğin yönetici kadrosu, müsteşarlıklarda ve en önemli işletmelerin yönetim kurullarında çalışıp tecrübe kazanmış kimselerden, 1972'de oynanan parlamento komedisini kınamak için Meclis sıralarındaki yerlerini terketmiş eski rejimin reformist umutlarını yitirmiş liberallerinden ve teknokratlarından oluşmaktaydı. Caetano'nun bir ara onlara ihtiyacı olmuştu. İhtiyarlamış bir sistemin çarklarını «işler hale sokmak» için bu adamların fikir kutularını karıştırmayı denemişti. Bu nedenle etrafında toplandıkları *Expresso* adlı gazetenin yayımlanmasına izin verdi; bununla beraber sansürü esirgemedi.

Sonra kendine yeni bir politika seçemediğinden onlara tekmeyi atmıştı.

Halbuki bu kişiler oldukça kalabalıktı. İngilizceyi gayet iyi konuşan, ordinatörleri kullanmayı bilen, pazarlama işinde usta ve hepsi de yabancı üniversitelerde yetişmiş genç ve yetenekli bir kadro meydana getiriyorlardı. Kalabalık ve tutkulu ayrıca zengin ya da büyük sermayenin işlerinde gerekli uzmanlar olduklarından iyi maaş alan bu kişiler kapitalizmin yaratısı ithâl malı lüks eşyaları (ingiliz kumaşı, elektronik Japon araçları, İtalyan otomobilleri ve plaj kentlerinde sayfiye evleri) kullanan yeni bir zenginleşmiş pleb yaşamı stili yaratmışlardı. Bütün bunlar bir mantığa dayanıyordu: para harcamaktan hoşlanan ve para döndüğü sürece kendine - yeterli bu ayrıcalıklı kast, bu teknokratlar kastı, mevkilerini gönenmelerine fırsat tanımayacak kadar obskürantist[1] ve «taze yeteneklerini» lâyıkiyle ortaya dökmelerine olanak vermeyecek kadar pörsümüş olan faşizmle çatışma haline gelmişlerdi. Öyle kişiler ki, memur olmakla yetinemezlerdi: onlara mevki ve yeteneklerine lâyık maddî avantajlar verebilecek ücretler gerekliydi; ayrıca toplumsal mevkilerini sağlamlaştırıcı bir yarar sağlayacak karar alma ve yönetme yetkilerini de elde etmek istiyorlardı. Oysa ki faşizm tekerlerine taş koyuyordu; bu durum karşısında onun dışında yeni bir özgürlük ideolojisi geliştirmek isteğiyle demokrat ve kendi öz teknik etkilerini garanti altına alacak bir siyasal sistemin savunucuları oldular.

«Toplumsal adalet» hakkında ne mi düşünüyorlardı? Teknokratlar hümanist değillerdir, fakat sefaletten, ekonomik akılcılığa dayanılmaz bir hakaret olan yoksulluktan nefret ederler. Ve onun yapıcısı olmamaya kararlıdırlar. Yoksul köylüler onlara acı vermez, fakat bu yoksul köylüleri, etkili olmasını istedikleri bir iktidarın yasallığını tehdit ettikleri için

(1) Eğitimin halk kitlelerine sızmasını istemeyenlerin savundukları sistem.

savunurlar. Teknokratların elbette ki samimi olan bu iyi duyguları, sermaye alanında gerekli bir değişikliğin öncü belirtileri gibidir: sağ kalabilmek için sermayeyi toplumsallaştırmak gerekir. Bu noktada ölüm-dirim savaşı veren teknokratlar sermayeyi uyarma çabasındadırlar. Arif olan anlar! Fakat kapitalistler anlamamaktadırlar. Ekonomik akıldışılık onların ekmeklerine bal çaldığından ve kastlarının aşırı kazançlar elde etmelerini sağlayan toplumsal kaosa kayıtsız olduklarından, emekçilerle ne yeni bir toplumsal sözleşme yapmaya niyetlidirler, ne de sınıflarının çıkar elde ettiği alanlarda devletin planlamaya gitmesine göz yummaya hazırdırlar.

Bu durumda Demokratik Halk Partisi'nin halka baş vurmaktan, geleceğin kendilerinin olduğuna onları inandırmaktan ve ulusun geleceğini ele almak için onun tarafından seçilmeye çabalamaktan başka çıkar yolu yoktur. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Demokratik Halk Partisi, demokratik özelliğini her fırsatta vurgulayan ve emekçilerin, çıkarlarını koruyabilmeleri için devlet işlerinde yönetime katılmalarını tanımaya hazır olduğunu ilân eden bir merkez partisidir. Sol kanadı, kendini «sosyalizm yanlısı» olarak göstermektedir; bu, bir süre susması gereken sağ kanat için bir garanti akçesidir. Sa Carneiro ve Magalhaes Mota, Temmuz bunalımı sırasında Palma Carlos'un manevralarına katılmış ve Spinola'nın seçimlerin ertelenmesi ve halkoylamasını öngören Anayasa reformu projesini imzalamışlardı. Hataydı bu, fakat parti, Silâhlı Kuvvetler Hareketi'yle uzlaşmak suretiyle bu hatasını unutturmayı başardı. Ve bundan sonra, Demokratik Halk Partisi küçük mülk sahibi köylüler, küçük ve orta kent burjuvazisi arasında hızla taraftarlar kazandı. İşçi sınıfından bile katılanlar olduğunu ileri sürmektedir. Seçmenlere, demokratlaştırma ve liberalleştirme ile birlikte devletin planlamacı ve yöneltici rolünü reddedici bir program sunan koalisyona dahil Demokratik Halk Partisi şu anda geçici bir belirsizlik devri geçirmektedir: antifaşist, fakat aynı zamanda antikomü-

nisttir; bu haliyle de biri ya da öbürü hakkında bir seçim yapamamış olan tüm küçük-burjuvaziyi kendine çekiyor. Sendikalizmi destekliyor ama «ihtilâlci değil, reformcu» olanını. Hak taleplerini destekleyici mücadelelerin içinde; fakat bunlara bir sınır koymaktan yana. Sendikalizm, ekonominin dinamikleştirici unsurudur, diyor. Toplumsal ve ekonomik örgütlenmenin genel sistemi olan kooperatifçilik de bir etkili olma düşüdür: üreticilerle tüketiciler arasındaki aracılarla asalakları ortadan kaldırabilmek, gereksiz yatırımları sınırlandırabilmek, en iyi düşünceleri bulundukları yerden yani ta aşağılardan, emekçilerin arasından fışkırtabilmek için kurulan bir düş. Kibutz'çuluğun en büyük eseri, çölde domates yetiştirmektir.

Böylece Demokratik Halk Partisi, Komünist Partisi'nin tekeline biraz fazla giren sol ile henüz yeterli şekilde demokratlaşmamış sağ arasında bir gelişme etiketi sunmaktadır. Seçimden yanadır ve seçimleri çekip çevirmeyi biliyor. Portekiz tarihinde ilk kez kamu yoklamasını yapan odur, fakat ne yazık ki, bu yoklama lehine bir sonuç ortaya çıkarmamıştır: % 8. Propaganda yapmayı ve sevimli görünmeyi biliyor. Daha önce de anlattığımız gibi kendini ilk kez Otomobil Kulübü'nde denemiş ve bu oyunu da kazanmıştı...

Demokratik Halk Hareketi

Antifaşist bir kitle örgütü olan Demokratik Halk Hareketi'nin bir parti haline gelmesi solda ve iktidardaki millî koalisyonda ciddi bir bunalıma yol açtı. Temsil bunalımı: kim kimdi? Demokratik Halk Hareketi seçim kozlarını altüst edecekti.

Demokratik Halk Hareketi, faşizm devrindeki Demokratik Seçim Komisyonu'nun temeli üzerinde kurulmuştur. Bu komisyon komünistleri, sosyalistleri, solcu Hıristiyanları, li-

beralleri, eski cumhuriyetçileri ve aşırı solun bir kesimini içeren birlikçi bir topluluktu. Siyasal propagandanın yasama meclislerinin seçimlerine dört hafta kala yapılmasına izin veriliyordu. O devirde antifaşist bütün güçleri toplayan Demokratik Seçim Komisyonu rejimin ancak seçim zamanlarında uygun gördüğü demokratik usullerin kalıntılarını pek de inançlı olmadan kullanmaktaydı. Ve çoğu kez zahmetine değer duygusunu vermekten korktuğu için son anda seçimlerden çekilmekteydi.

Mayıs ayında, ancak «gelecekteki partilerin muhtemel embriyonları olabilecek» kuruluşları tanıyan Silâhlı Kuvvetler Hareketi, kendi programının hazırlanması sırasında eski muhalefet olan Demokratik Seçim Komisyonu'nu, «henüz çok politika-dışı» olan halk güçlerinin tepkisine karşı böyle bir topluluğun, zorunlu birliğini kolaylaştıracak özellikte olduğunu düşünerek Demokratik Halk Hareketi Partisi haline dönüştürdü.

Ancak, muhalefet yasal olduğu anda, Demokratik Halk Hareketi eski muhalefetin bölünmesine yol açan bir savaş sahnesi halini aldı: her parti bir kısım üyelerini kendine çekti; bundan sonra Demokratik Halk Partisi, antifaşizm dışında da her partinin amaçlarının açık ve saydam olarak belirlenmesi gerektiğini ilân ederek ondan resmen uzaklaştı; Sosyalist Parti bir süre paralel iki siyaset güttü: kendi öz siyaseti ve Demokratik Halk Hareketi'yle birleşik olan siyaseti. Fakat Ağustos ayında Komünist Parti'nin fesatçı davranışlarını kınayarak Lizbon'da Demokratik Halk Hareketi'nden çekildi. Taşrada ise aksine ilişkisini sürdürdü, zira köylü kitlelerinin ve küçük kentlerin herhangi bir partiye girmeye henüz hazır olmadıkları görüşündeydi.

Öyle ki, sonunda Demokratik Halk Hareketi'nde solcu Hıristiyanlar, antifaşist bağımsızlar ve komünistler kaldılar. Bir gün, tanınmış bir komünisti, Komünist Parti'nin Lizbon'daki merkezinde arıyorlardı, yetkililerin şu cevabı verdikleri-

ne tanık oldum: «Tanımıyoruz, Demokratik Halk Hareketi'nde arasanız daha doğru olmaz mı?»

Demokratik Halk Hareketi'nin tartışılan hikâyesi şu fıkraya dayanır: Demokratik Halk Hareketi'nde komünistler var, hatta çok var, ama gizli. Demokratik Halk Hareketi'ne, halk, Komünist Parti'nin «denizaltısı» diye ad takmış. Gerçekten Komünistler, Demokratik Halk Partisi'ne, «kendi kitle örgütleri» gözüyle bakmaktadırlar. Parti bir okul gibi militanlarını orda yetiştiriyor, politikalarını en aşırı görünümleriyle onun aracılığıyla sızdırıyorlar, partiyi ancak en güvenilir militanların girebilecekleri yandaş kuruluşlarıymış gibi denetliyorlar.

Yenilikçilerimiz dedikleri kitleyi bölmeyi amaçlayan uygulamalarını bilmeyen kalmadı: parti, proletaryanın yenilikçisini komünizm için mücadeleye yöneltir; üyelerini seçer, bunlar organizasyonun iç tartışmalarına daha sonra katılabilirler ve partiye «sempatizan» olmaya ve partinin üstlendireceği amaçlar uğruna mücadele etmeye çağrılmış kitlelerin anlayabilecekleri bir politika şekillendirir. Kurallar şunlar: parti, kitlelerin disiplinsizliğinden korunmuş kapalı bir alandır; kitleler, organizasyonları içinde olayların seyrine göre değişken asgarî ödevler alırlar. Parti onlara muhatap olur, dileklerini ölçer, gerekirse güçlendirir, kısacası nabzını yoklar, bununla beraber politikasının global temellerini buna göre ayarlamaz.

Gerçekten Demokratik Halk Hareketi bunun için biçilmiş kaftandı. Demokrasiyi savunmayı bir program haline getirmiş bağımsızlardan, kararsızlardan ve kitlelere çıkarlarını anlatmak onları politikleştirmek için bulundukları yerlerde aralarına katılan militanlardan meydana gelen Demokratik Halk Hareketi bir kez daha Komünist Partisi'yle karşı karşıya gelmişti. Bunun sonucu olarak Demokratik Halk Hareketi, Sosyalist Sol Hareketi'nin gönderdiği bazı solcuların, Pereira de Moura'yı destekleyen Katolik solcuların ve çoğu zaman

vurucu gücü ve ikna yeteneğiyle ötekilere hâkim olan Komünist Parti gibi çeşitli siyasal çizgilerin çatıştığı bir alan halini almıştır.

Demokrasinin savunmasını böylece üstlenen Demokratik Halk Hareketi, siyasal yaşama girdi, olaylar hakkındaki görüşlerini açıkladı —bunlar çoğu zaman Komünist Parti'ninkinin aynı, değilse bile çok yakındı— 25 Nisan'da elde edilenler tehlikeye girdiğinde derhal tepki gösterdi ve ülkede geniş bir açıklama ve anlatma kampanyasına girdi.

28 Eylül olaylarında halk savunmasının harekete geçirici merkezi oldu. Komünist Parti barikatlar kurmak gibi kesin bir davranışla kendini tehlikeye atmamak için Demokratik Halk Hareketi'ni maşa olarak mı kullandı, yoksa Demokratik Halk Hareketi partiyi mi aştı diyerek bugün hâlâ tartışılıyor. Ancak ikinci şık daha gerçeğe uygun görünüyor; şurası kesindir ki, bu davranışı sayesinde Demokratik Halk Hareketi daha da güç kazandı. Daha sonra da bağımsız bir parti olarak seçimlere katılmaya karar verdi. Sağ ve merkez haklı bir korkuya kapıldılar: seçmenlerin belirsiz kesimi, komünistlerin denetiminde bulunan kuruluşlar tarafından kanalize edileceğinden ellerinden gidiyordu. Ne komünist, ne sosyalist, ne solcu, ne de sağcı olan «halk» onda ılımlı ve bölünmez bir özdeşleşme buluyordu. Seçme ahlâkına, «açık ve belli» politikaya dayanma iddiasında olan demokrasi oyunu zorlanacaktı. Sağ, demokrasiyi bozmaktan söz etti.

Demokratik Halk Hareketi'nin partiye dönüşmesini Sosyalist Parti de hoş karşılamadı: Demokratik Halk Hareketi, militan temeli teşkil eden bir ortamda hareket etmektedir ve Sosyalist Parti'nin seçmeni köylerde komünizmden korkan muhtemelen sosyalist kimselerdir. Bu durumda Sosyalist Parti iki noktada zararlı çıkıyordu: temsil etmeye çalıştığı kitlelere karşı seçim etkisinde ve bundan böyle ötekiler gibi bir parti yasallığına sahip olacak olan Demokratik Halk Hareke-

ti militanlarının kendininkileri yok edeceği noktasında. Kendini emekçilerin partisi gibi göstermeye büyük önem verdiğinden bunu, Demokratik Halk Hareketi aracılığıyla Komünist Parti'nin doğrudan kendisine yönelttiği bir saldırı olarak görmezlik edemiyordu. Komünist Parti'nin karşısında özerk olabilecek olanaklara henüz sahip değilken Demokratik Halk Hareketi'nin müdahalesiyle olanaklarım biraz daha yitirmiş ve Komünist Parti'yle aralarındaki uçurum biraz daha açılmıştı. Bu sonuncusu kendisine sadık yeni bir partinin doğmasına sevinedursun, solda iç savaş sertleşiyordu ve bu, kiminin «fesatçı terörizm»iyle, bir kesimin «aciz liberalizmi» arasında bir kötü niyet savaşıydı.

Sosyal Demokratik Merkez

Temmuz'un son günlerinde Lizbon'un ve Porto'nun duvarlarında çok sade bir afiş görüldü: bir daire, iki ok, CDS simgeleri ve altta ufak yazılarla açıklaması — Sosyal Demokratik Merkez. Desen gözden giriyor, belleği aşıyor ve orda, denetlenmesi olanaksız bir yere takılıveriyordu.

Bir ay sonra aynı afiş sarı, kırmızı ya da mavi olarak duvarların boş olan yerlerini de doldurdu. Bu kez afişe Portekizlilerin en çok kullandıkları altı ad eklenmişti: Joao'lar, Pedro'lar, Carlos'lar, Antonio'lar... ve şu üç sözcük: «SOM, senin partindir!»

Açıklamalar azar azar devam edecekti: her yeni afiş, orta halli vatandaşa kendini neden Sosyal Demokratik Merkez'de bulacağını, neden ona güvenmesi ve sandık başına geldiğinde neden Portekiz'in geleceğini ona emanet etmesi gerektiğini tek tek anlatacaktı.

Görülüyor ki, Sosyal Demokratik Merkez, demokratlaşmış sağ idi; başka bir deyimle Liberal Parti ve İlerici Parti'nin

28 Eylül'deki başarısız darbe girişimini düzenledikleri gerekçesiyle kapatılmalarından sonra burjuvazinin son şansı olacaktı bu parti.

Şimdi gelelim programına. Oldukça yalın: bireylerin özel mülkiyet, v.b. refah haklarının savunulmasında İnsan, Özgürlük ve İlerleme.

Gerçekte: burjuvazinin ayrıcalıklarına dokunulmaksızın ilerlemeyi planlamak, devletin dizginlerini ele almak ve bunu, zorunlu fakat kârlı olmayan ekonomik sektörleri geliştirme amacına yöneltmek, emekçilerin istekçi baskılarını kilit sektörleri desteklemek için kullanmak ve en geri kalmışlarını ortadan kaldırmak, ülkeyi Avrupa'ya yöneltmek, yani bir yandan sömürgesizleşme sürecini frenlerken, bir yandan da uluslararası iş bölümünde Portekiz'e düşen ödevleri güçlendirmek.

Kısacası bir seçim kampanyası sırasında söylenmemesi gereken ve faşizm yönetiminde başlanmış olup emekçilerin buyruk altında tutulması halinde devam ettirilebilecek olan şeyler. Bunun için de sağın politika yapabilmesi gerekiyordu. Alışık değildi ve başlangıçta hayli zorlandı. Kullanamadığı son kozu olan Spinola'yı kaybettikten sonra işe elifbeden başlaması gerekiyordu.

Ekim başı: Sosyal Demokratik Merkez bir basın konferansı topladı. Ve partinin üyelerinden Prof. Diego Freitas Amaral şöyle konuştu: «Bizim siyasal anlayışımıza göre tek kişi, General Spinola gibi saygıdeğer bir kişi olsa bile demokratik sürecin akışını garanti altına almaya yeterli olamaz... Ülkenin kaderini tayin etme konusunda yeteneklerini, ileri görüşlülüğünü ve sorumluluk duygusuna sahip olduğunu kanıtlamış olan General Costa Gomes'e bu nedenle güveniyoruz... Sosyal Demokratik Merkez'in varoluş nedeni demokratik yasallığın kurulmasıdır...» Sosyal Demokratik Merkez'in söyleyecek başka sözü yoktu zaten.

Miller Guerra[1] bu suskunun çok yerinde bir açıklamasını yapmıştır:

«Geçmişte solcular yarı resmî şekilde ya da yeraltı faaliyetleri pahasına politikalaşadursun, sağcılar iktidarda kendi kendilerini politikasızlaştırmışlardı, zira iktidar, sistemi hem teorileştiren, hem de muhafazasının mekanizmasını yaratan bir tek kişinin elindeydi. Bunun sonucu olarak bakanlar bir tür memur ya da başbuğun yarattığı ideolojinin uygulayıcılarıydılar. Sansür ve polis, biri ruhsal-kültürel zorlama, ötekisi fizik zorlamayla bu ilkelere uygunluğu sağlıyordu. Rejim düştüğünde sağcılar esas kimlikleriyle ortaya çıktılar, yani öğretisiz, stratejisiz ve atılıma yeteneksiz olarak. Gerçekten de hükümet tecrübesinden ve demokrasi tecrübesinden yoksundular. Önceki rejimde iktidar nasıl muhafaza edilir, bilinirdi. Fakat muhafaza başka, ele geçirme başka şeydir...

«Sağcılar demokrasiye saygı göstermediler, çünkü ona hazırlıklı değillerdi. Bugün zorbalıktan başka bir şey bilmiyorlar. Kurucusu olup uzun saltanatları sırasında tüm kazanç kaynaklarını ellerinde tuttukları siyasal gelişmemişliklerinin kurbanları olmuşlardır, şimdi.»

Miller Guerra'nın son derece kurnaz bir kimse olduğu anlaşılıyor: «Demokrasimiz, diye devam ediyor, Sosyal Demokratik Merkez gibi samimi ve güçlü bir demokrat parti, bulunmadıkça; daha doğrusu orta sağ ya da orta sol, veya her ikisi birarada bulunmadıkça barış içinde yaşayamaz.»

Ve Miller Guerra açık görüşlü bir kimse: «Ancak bu türden bir topluluğu bir program etrafında toplayıp tutmak güçtür; zira bütün sağcıları, —gelenekçi; tutucu, gerici, Caetano'cu, işsiz politikacı ve *tutti quanti*— kendine çekebilmek için bu programın esnek olması şarttır. Böylesine tutarsız bir top-

(1) Eski milletvekillerinden; 1972'de Sa Carneiro ile birlikte Millet Meclisi'ni bırakmıştı. Sosyalist ve doktor olan Miller Guerra, son derece sevilen bir kimsedir. Bu güne dek birçok kez bakanlık teklif edilmişse de, kabul etmemiştir.

luluk bir programın ya da öğretinin etrafında değil, kişilerin arkasında toplanmaya daha elverişlidir...»

Aşırı sol

Devrim'in, gerçek, yani öbürkülere benzemeyen, toplumcu ve halkçı Devrim'in bekleme odasında bir yığın insan var; bu Devrim'e giden yol sayısınca pankart... aile öğretileri (doktrinleri) çevresinde toplaşmış, aynı sayıda, sımsıkı kapalı çember. Demokratik, ulusal bilgi öğretisinin (ideolojinin) egemenliği altında yaşayan, Komünist Partisi'nin demir pençelerine kapatılmış bir ülkede, aşırı sol son derece dar, teoriyle pratik arasındaki karşılıklı etki-tepkinin ailesel bağlanmaları sarsamayacak kadar yetersiz bir alanda devinmektedir. Faşizm sırasında sömürgeciliğe-karşı yaman etkinliklerde bulunmuş, sermayeci sömürüye karşı işçi kavgaları vermiş ya da bu kavgalara destek olmuş bütün kümeler, hareketler ya da küçük kümeler, o günün egemen düşüncesi karşısında gözden düşüyor, kimi zaman kaba güçle bastırılıyor, daha çok yolundan saptırılıp etkisiz hale getiriliyor, sözün kısası, şöyle ya da böyle, «karşı-çıkma»nın dar sınırları içersine itiliyordu.

İşçi sınıfıyla, aydınlar ve öğrencilerle bağlantısı zayıf olan Portekiz aşırı solu, işçi sınıfının denetimi dışında kalan alanlarda, kendiliğinden mücadelelerin çıkıverdiği yerlerde taraftar bulmakta, bunları desteklemekte ve bir yorum getirmektedir. *Bir Mayıs* gazetesinin yazarlarının üstlendikleri türden basit haberleşme görevlerinden tutun, işçi sınıfının örgütlenme görevlerine dek bütün solcu müdahale şekillerini yani kitlelerin «yönetimi» hakkındaki görüşlerce akımlara yayılmış ve orta ya da küçük burjuvaziyle yapılması muhtemel bağlaşma sözkonusu olduğunda sınıfsal çıkarları empoze etme hakkının emekçilerin hakkı olduğu kanısı etrafında toplanmış tüm solcu müdahale şekillerini Portekiz'de görmekteyiz. Bun-

dan ötürü, aşırı sol sendikal mücadelede varlığım kesinlemektedir. Gerçekten orası olasılı bir işçi stratejisini geliştirmeye elverişli tek yerdir. Ve aşırı sol, Troçkist ve Maoistler arasında giderilmez ayrılıkların ve bu ayrılıklarda Leninistlerin her türlü sapma içinde bulunanların hesabını gördükleri «çizgide» gazeteler dağıtıyorlar. Zira teorik öncüller emekçi sınıfının gerçek akımında kendilerini belli etmeden önce, Portekiz aşırı solu, «felsefede sınıf mücadelesi»ne boyun eğme durumunda kalmıştır. «Felsefede sınıf mücadelesi» Althusser'in, emekçilerin mücadelesi üzerinde düşünmek için daha fazla aydına ihtiyaç bulunduğunu doğrulamak için bulduğu modern bir terimdir.

Sorun karmaşık, elbet. Julia Kristeva'nın kadınlara atfettiği negatif düşünce beni kışkırtıyor...

Fakat şu satırları yazarken beni şaşkına çeviren asıl sorun, şu ya da bu grubun «gerçeklik içinde varolup olmadığına» karar vermeme yarayacak bir referans sistemini kaygıyla karşılama sorunudur. Hak talepçi, ideolojik hattâ felsefî çeşitli ifadelerin öyle az ortak yeri var ki, «varolma» ya da «gerçeklik» (réalité) kavramlarında, hakikat (vérité) görünümleri varsa da bunlar nesnelliği reddeden mitsel tasvirlere dönüşmektedirler. Partilerden birinde büyük bir fantasmatik yolculuğa girişmeden Portekiz'in aşırı solundan söz etmeye kalkıştım mı, «nesnel» bir tasvirden yana kendimi çıkmazda görüyorum. Kendimi yabancı, devrimci öznelliğin öz temelleri karşısında kör, ancak elle tutulabilir belirtilerini yani aysbergin ancak görülebilen kısmını görmeye muktedir hissediyorum. Böylesine kısıtlıysam bakışlarımı nereye çevirebilirim?

25 Nisan'dan sonra Sosyalist Sol Hareketi'ni maden, tekstil ve Portekiz hava nakliyatı işçilerinin sendikacı militanları, aydınlar, avukatlar, Komünist Partisi'ndeki farklı düşüncede olanlar ve 1962 öğrenci eylemlerinden kalma militanlar bir araya gelerek kurdular. Silâhlı Kuvvetler Hareketi'nin

ve hükümetin karşısında «eleştirel destek» durumunda bulunan Sosyalist Sol Hareketi, emekçilerin özerk mücadelelerini kızıştırma eylemlerini sürdürdüğü halde ayağım hâlâ reformcu akımda tutabilen aşırı solun tek grubudur. «İşçilerin kurtuluşu, ancak işçilerin eseri olabilir» demektedir. Kendine Parti değil Hareket diyor, zira Rosa Luxemburg'un düşüncelerini benimseyerek, emekçilerin örgütlerinin mücadeleyle yavaş yavaş doğduğuna, büyüdüğüne, farklılaştığına ve ancak ondan sonra emekçi sınıfını sosyalizme doğru ilerletmeye yetenekli bir parti şeklini alabileceğine inanıyor.

Şimdilik Sosyalist Sol Hareketi, politikasını «destekleyenler» karşısında öteye beriye iltifatlar yağdırarak, «eleştiricileri» karşısında «hatalarını» örtbas etmeye çalışarak durumunu pekiştirme çabaları içinde gözboyayan propagandalardan kaçınmıyor.

Ancak, bunların dışındakiler için Sosyalist Sol Hareket, aşırı solda gerçekçiliğin ileri noktası olup, devrimcilik açısından aynı derecede güvendiği işçi militanlarla aydınları karmaşık bir yoldan yüzyüze getirme çabası içinde dikkatli davranmaktadır. Sosyalist Sol Hareketi, aynı zamanda, «bir şeylerin mümkün olduğu» ortak inancının kol gezdiği bir belirsizlikler ve araştırmalar ortamı olduğu gibi, 25 Nisan'ın gerçekten işçiler için bir zafer olduğunun görüldüğü son kaledir.

Oysa ki, Proletarya Partisini Yeniden Kurma Hareketi'nde 25 Nisan'dan bu yana hiç bir şeyin değişmediği, iktidarın gerici burjuvaziden reformcu burjuvazinin eline geçtiği, bunun ise hiç de büyük bir fark sayılamayacağı ve Cunhal'ın satılmış olduğu ileri sürülüyor. Orda devrimden ve halk iktidarından başka bir şeye inanılmıyor. Bu hareketin de, Sosyalist Sol gibi toplantı salonları dolup taşıyor. İki inanç sistemi karşı karşıya.

«Gerçekte» işçi, köylü, öğrenci ve kadın temelinin önemi ne olursa olsun, Proletarya Partisi'ni Yeniden Kurma Hareketi'nin burjuvaziyle ve reformculukla bağlarını kökünden ko-

parma ve bir red simgesi olarak «varolduğu» yadsınamaz. Yöneticilerinden Saldanha Sanches, henüz Nisan'da hapishaneden çıkarılmışken Haziran'da yeniden hapse atıldı. Komünistlerin «martiri» bir Nisan günü sona ermişken Maoistlere karşı sindirme hareketleri devam etmektedir: hiç bir şeyin değişmediğinin bir kanıtı da bu değil mi? Bu nedenledir ki, Maoizm, her yanda davranışlarını karakterize eden tutkulu devrimciliğiyle işçilerin ekmeği, özgürlüğü, barış, (halkçı) demokrasi ve bağımsızlık için mücadele etmektedir. Disiplinli bir düzen içinde: militanlık görevleri, devrim umutlarıdır. Davaya en ufak bir taviz vermemecesine sarılmışlar. 1964'te Rus - Çin bunalımının en gergin zamanında Komünist Parti'den ayrılmış ve proletarya ile köylülerin birlikte yürüttükleri silâhlı halk mücadelesi stratejisi yoluyla demokratik ve ulusal devrimde görülen sağcı virajı şiddetle reddetmişlerdi. Bunun üzerine Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu eğilimin sözcüsünü ihraç etmiş, ve Cunhal, Parti içinde ortaya çıkan bu «sapmaların» yarattığı düzensizlikleri önleme amacıyla *Zafer Yolu* adında üç yüz sayfalık bir eser yayımlamıştı. Ayrılanlar o zaman Halk Hareketi Cephesi'ni kurdular; bunlar faşizm ve sömürgeciliğe karşı bazı başarılı sert darbeler gerçekleştirdilerse de Marksist - Leninist eğilimlerinin farklılığına göre Proletarya Partisini Yeniden Kurma Hareketi, Portekiz Komünist Partisi gibi çeşitli sol akımların içinde dağıldılar.

Mücadeleyle ve ortak cesaretle yoğrulmuş olan Proletarya Partisini Yeniden Kurma Hareketi, aydınları duraksamaya sevkeden tüm kuşkuları kesin olarak dondurmuş bulunmaktadır. 25 Nisan'da Lizbon'daki duvarlara şöyle yazmışlardı: «Asker, silâhını Spinola'ya çevir!». Cephe savaşını devam ettirmeye hazırdılar.

Portekiz aşırı solunda şu eğilimleri de görüyoruz: Faşist yönetim yıllarında banka soygunları ve şiddet hareketleriyle ün yapan Palma İgnacio etrafında kurulan Devrimci Hareket

Birliği; kışlalarda sabotajlarıyla ün yapan devrimci Tugaylardan oluşan Devrimci Proletarya Partisi; IV. Enternasyonal'e bağlı yeni kurulmuş bellibaşlı Troçkist örgüt olan Uluslararası Komünist Birliği; İspanya İç Savaşı'nın eskileri ve bugünün yenileri olup Cumhuriyet devrinde Genel İş Konfederasyonunun günlük gazetelerinden *A Batalha* adlı sendika gazetesinin etrafında toplanmış bulunan anarşistler. Ve bunlardan başka kapatılmadan önce adlarını duyurabilecek kadar bile zaman bulamamış olan bir dizi grupçuklar.

Şunları da aşırı soldan saymamız gereklidir: adlarını gizli tutanlar, işsizler, devrimi kaygıyla karşılıyanlar, sandıksız seçmenler. Kalabalık mı bunlar? Hattâ «mevcut» mudurlar?

İşçiler sömürüyü yaşamışlardır. İplerini çekenleri ve ipleri bilirler. İsyan denen şey damarlarına işlemiş. Devrimci teoriler ve devrimci amaçlar olmasa grevleri ve gösterileri onları yeniden aynı fabrikalara, aynı tezgâhların önüne götürür. Portekiz, Fransız ve İtalyan aşırı solunun bunalımları bu bakımdan ortaktır. Fakat arayışları da ortak. Lenin bir gün, «İstihza ve sabır bolşeviklere özgü erdemlerdir» demiş.

SONUÇ

Bu kitabın son sayfalarını meydana getirecek olan satırları iki aylık Portekiz yolculuğumdan sonra Aralık ayının sonlarında yazıyorum. Yani anlatım geçen olayları az çok birleştirse ve muhtemel bir geleceğin hatlarını belirlese bile bu süre için geçerlidir. Zira durum hâlâ son derece kaypak görülüyor ve güvensizlik hâlâ hâkim. Gerçekten sağlıklı bir «sonuç», hattâ bir bilânçoya elverişli bir durum asla sözkonusu değil. Çeşitli siyasal güçler arasında tartışılan sorunlar etrafında ileri sürülen düşünceler bir çözüm getirmekten uzak.

Önce şu iki önemli şeyi belirtmem gerekir: birincisi, siyasal gerilim partiler alanının, özellikle koalisyonu teşkil eden Komünist Parti, Sosyalist Parti ve Demokratik Halk Partisi'nin alanının dışına taşmıyor ve özellikle herbirinin Silâhlı Kuvvetler Hareketi ile olan ilişkilerinin etrafında yoğunlaşıyor. Toplumsal hareket son derece daralmış durumda. Öte de beride iş savunması kaygısıyla grevler ve Lizbon'da gecekondu mahallesi sakinlerinin binaları işgalleri görülüyor ise de bunlar ordu tarafından hemen bastırılıyor. Fakat hak isteme süreci, partilerin kuruluşları içinde sınıf hareketlerinin az çok örgütleşmesi lehine olarak frenlenmiş, sonra kesinlik-

le durdurulmuştur. Bu ise Sosyalist Sol Hareketi'in oldukça kıyıya itilişinin nedenlerinden biri oldu, zira bu parti dayanacağı halk ayaklanmasından yoksun kaldığı için tek gelişme şansı, Sosyalist Parti'nin, eylemci sınıf hareketiyle yüzleşmemiş ve komünist olmayan sol içinde bir yer alabilmiş olan kanadına karşı alacağı tutuma bağlı. Bu durumda günün politikasını karakterize eden şey yapısal politik tartışmaları ve ülkenin yaşamını düzenleyecek olan demokratik şekilleri saptayıcı stratejiler etrafında yürütülen partizan çatışmalardır.

Dikkati çekmek istediğim ikinci nokta da siyasal tartışmalarda hemen hemen sözü edilmeyen sağla ilgilidir. Ekonomik yaşam hâlâ Portekiz burjuvazisinin elinde, fakat bu sınıf politikada bir yana atılmış; bu hem cesaret, hem kaygı verici. Zengin ihtiyarlara benziyor ve sanki mirasçıları onu kimsesizler yurduna mı koysak, o korkunç iktidarım kullanmasını engellemek için ortadan mı kaldırsak, yoksa sıkı bir denetim altına alıp yavaş yavaş ölmesini mi beklesek? diye tartışıyorlar. Burjuvazi siyasal inisiyatifini tamamiyle yitirmiştir; ilerde kurulacak demokrasinin içinde «oynamasına izin verecekleri» rolün ne olacağı tartışılıyor. Fakat o halen siyasal denetimden kaçan alanlarda son bir çabayla şiddetli bir mücadele veriyor. Elinde ne devlet var, ne ordu, fakat uluslararası bağlara ve sabotaj olanaklarına sahip. Öyle ki burjuvazi her şeye rağmen başlıca tehlikedir. Bu nedenledir ki, «burjuva» olmayan bir demokrasiyi denetleme ve sınıf mücadelelerini yönetmekle meşgul ilerici güçlerin bütün anlaşmaları ona göre meydana getiriliyor.

İşte sorunun temeli buradadır. Portekiz'deki iktidar güçleri (koalisyon ve SKH) için bugün ana sorun iki yönlüdür: ekonomik ve yapısal.

Önce ekonominin kilit sektörlerinin devletleştirilmesi, geliştirilmesi, ulusal gelirin daha âdil bir şekilde dağıtılması, kısacası demokratlaştırılması yani üretim - tüketim devresinin genişletilmesi söz konusudur. Portekiz burjuvazisi bugüne dek

bunu gerçekleştirememişti. Hükümeti oluşturan partilerin bu konudaki önerileri birbirini tutmamaktadır: Örneğin, Komünist Parti güçlü şekilde merkezileştirilmiş bir devlet kapitalizmi üzerinde ısrar etmekte, Demokratik Halk Partisi, kooperatifçi modeli benimsemekte, Sosyalist Parti ise demokratik devlet kapitalizmi üzerinde durmaktadır. Ekonomik sorunun temeli bu üç parti için aynıdır: üretim araçlarında özel mülkiyet dizgesinden toplumsal mülkiyet dizgesine geçmek; hattâ daha ileri giderek ancak solun ve orta sol güçlerin gerçekleştirebileceği bir tür ulusal gelişim anlaşmasıyla tamamiyle toplumsallaştırmak. 25 Nisan'da gerçekleştirilen darbeyle başlatılan bu kesin değişiklik konusunda kimsenin bazı kuşkular ve hayaller beslemesi sözkonusu olamaz. Sorunların çözümü için en önemli anların seçimler ve toplusözleşmeler olduğu başka ülkelerde, özellikle Avrupa demokrasilerinde bir yığın anlaşmazlık yavaş yavaş ve (burjuvazi ve işçi sınıfı «temsilcileri» arasında) sürekli mücadeleler sonunda çözümlenirken Portekiz'de bu süreç bir devrim hüviyetine bürünmüştür; faşist iktidarı ve polisini tamamiyle ortadan kaldırmak, sosyalizasyon projesini ve ekonomiyi demokratlaştırma konusunda anlaşmalar yapma yeteneğinden yoksun hâkim sınıfların gücünü iktidardan söküp atmak gerekiyordu. Sosyalizasyon projesi 25 Nisan'dan 28 Eylül'e dek gevelenip durdu, sonra hız aldı. Gerçi bir gelişme planı henüz ilân edilmedi (yakında edilecek) ve yeni bir ekonomik yönetimin siyasal şekilleri henüz bulunamadı, fakat gerçekleştirilecek amaçlar konusunda çok daha aydınlık düşüncelere sahip olunduğu kuşku kaldırmaz. Şimdi asıl gerekli olan bu amaçları gerçekleştirici yolları bulmak ve toplumsal güçlerin verebilecekleri yapısal şekilleri iyi saptamaktır. Aralık ayının başında Portekiz'e döndüğümde ülkeyi gergin bir hava içinde buldum. Devlet'in tâ bağrında, partiler arasında, askerler arasında ve bunlarla partiler arasında özellikle Mart'ta yapılacak seçimler konusunda bir tür hegemonya bunalımı hüküm sürüyordu.

Kasım ortalarında Komünist Parti, karşı - devrim denen umacıyı ortaya çıkarmıştı. Sağın kökü kazınamadı, diyordu, mücadeleye hazırlanmalı ve demokratik kazançlarımızı pekiştirmeliyiz. Görünürde gerçek bir tehlike bulunmadığı halde kampanya ürkütücü bir şekilde genişliyordu. Ne oluyordu?

Demokrasinin savunması için halkla silâhlı kuvvetler arasında daha da sıkı işbirliği önermekle aslında Komünist Parti, mensuplarından bazılarının iktidar koltuğuna yerleşme eğilimi gösterdikleri orduya adımını sağlamca atmayı kurmaktaydı.

Bir ülkede hem politika, hem ordu gibi iki mekanizmaya aynı zamanda yer yoktur. Bu böyleyken Portekiz'de askerî örgüt, onu denetlediği hayaline kapılan Komünist Parti'nin kutsamasıyla iktidarın dizginlerini iyice ele almış bulunmaktadır.

Komünist Parti ile aşırı sol arasında çıkan öğrenci çatışmalarıyla baş edemediği için bakanlıktan uzaklaşan Magalhaes Godinho'dan boşalan millî eğitim orduya geçti. Köylerde kültürel gelişme kampanyasını ordu eline aldı; ekonomik gelişim planını ordu hazırlıyor ve Portekiz'in siyasal alanda yalnızlığa itilmekten kurtulması için Avrupa ülkelerini gezen gene bir asker: Victor Alves.

Ordunun halkın nazarında büyük bir saygınlık kazandığı kuşku kaldırmaz; 25 Nisan'da namluları halk tarafından karanfillerle süslenen bu ordu, bugün tek yasal iktidar şeklinde işbaşında bulunmaktadır. Partiler ise ancak seçimlerle bir yasallık kazanabileceklerinden geçicilik içinde çalkalanıp duruyorlar. Komünist Parti dışındakilerin ağırlıkları pek belli değil; varlıkları hem soyut, hem kararsız. Bu ise, ordunun bir kesiminin siyasal demokratlaştırma sürecini «burjuva» diye niteleyerek bir yana itip emekçiler adına, antimonopolist ve antikapitalist mücadele adına ülkenin kaderini eline almaya yeltenmesi için yeterli bir kanıttır. Burdan itibaren de kavramlar iyice birbirine giriyor, devrimci lâfazanlık, iktidar için sürdürülen karanlık mücadeleleri kapsıyor ve hâlâ kullanılan

«sol», «sağ», «ilerici» ya da «gerici» terimleri de aslında basit isyancı girişimlere dönüşüyor.

Halkın desteğini kendilerine kazandıran Eylül günlerinden bu yana askerler aslında yeniden bölünmüş bulunmaktadırlar. Şimdi ortada iki eğilim var: «katı» diye adlandırılan bir bölümü seçimlerin ertelenmesinden ve Maurice Duverger'nin deyimiyle «gelişme diktatörlüğü» kurmadan yana; «liberal» [tabiî, Portekiz'de bugün kazandığı yermeli (pejoratif) anlamıyla] denen bir bölümü ise seçimlerin iktidara sağcıları getirmesi tehlikesine rağmen ülkeyi siyasal demokrasiye, partilerin dinamizmine ve sivil kuruluşlara kavuşturma isteğinde.

Bu her iki eğilimin ekonomik ve toplumsal programlarında aslında pek fark yok. Her ikisi de antimonopolist politikada, gelişme ve sosyalizasyon politikasında fikir birliği içindeler. Ancak araçlar, şekiller ve zaman konularında farklı düşüncelere sahipler; ancak bu noktaları, sadece bugün söylenen sözler açısından değil, aynı zamanda siyasal davranışlar, yöntemler, ve bunları söyleyenlerin saflığı açısından değerlendirmek gerekir.

Öte yanda ordunun «katı» denen kesiminin de iki ayrı eğilimde subaylardan oluştuğunu görüyoruz: Denizciler; bunlar 25 Nisan'dan sonra hızla siyasallaştırılmış olup Komünist Parti'ye, hattâ aşırı sola yakın, işçi sınıfının içtenlikli savunucuları ve aynı zamanda eski rejimin hain kurtları olan kapitalistleri bir an önce ortadan kaldırmaktan yana. Ekonomik suistimaller yaptıklarına inandıkları on kadar iş adamını: Torralta grupları yöneticilerini, Kıtalararası Portekiz Bankası'nın yöneticilerini ve Portekiz finansman şirketinin yöneticilerini 13 Aralık'ta anî bir baskınla tutuklayanlar işte bu askerlerdir. Cezaevinde on kapitalist ha! Halk, haberi oldukça iyi karşıladı, Demokratik Halk Hareketi, Sosyal Demokratik Merkez ve aşırı sol, bunu, ordunun halkın savunucusu olmaya devam ettiğinin bir kanıtı sayarak alkışladılar. Fakat güç-

ler dengesi açısından kötü sonuçları oldu: dönüşü olmayan bir durum yaratarak ordunun bir kesiminin diyalog kurmaya çalıştığı Portekizli kapitalistlerin ürkmesine yol açtı.

«Katı» denen kesimin ikinci eğilimini oluşturan grup kara ordusundan olduğu için daha önemli ve daha kalabalık olup, kesinlikle antikomünist ve Spinola'nm eski dostlarıdır. Gizli amaçları toplumsal baskı kurup bunu diktatörlüğe basamak etmektir. Politikayı belirsizlikleri yüzünden küçümsemektedirler ve kesin, radikal çözümlere tutkundurlar. Antikapitalizm onlar için iyi bir bahane olabilir, fakat gözlemciler onların «halkın çıkarlarının en iyi savunucuları» olmadıklarında fikir birliğine varmışlardır.

Zira ekonomik zorunluklar başta gelir. Solun bir kanadı, özgürlükleri, özelikle işçilerin örgütleşme özgürlüklerini ve sonra da vatandaşın devlet karşısında sahip olduğu özgürlüklerini sakatlayan iktidarın totaliter şekillerini, ekonominin gaddar zorunlukları diye niteleyerek hoş görmektedir. Bu dizgede ne sosyalist modeller, ne de bunları çevreleyen siyasal düşünceler bizi teorik çöküntüden kurtarabilir: zira antikapitalizm bu halde kapitalizmin yolunu izlemektedir. Ve bu yol, hasım iki sınıf arasındaki uyuşmazlıkta hasımlardan birini yok etmektir. Ve madem ki şimdi patronları yok etmek sözkonusudur, bu yoketmenin şekilleri konusundaki titizliği doğrulamak için ilerleme güvencesi yeterli görülüyor. Ama bu, işçiler bundan böyle «kurtuldular» demek değildir.

Faşizm işçi örgütlerini ortadan kaldırmak istemişti; Stalin'cilik, burjuvazinin «yokedilmesi»ne giden yoldur. Siyasal demokrasi ilke olarak her ikisini de serbest bırakır; demokrasi çatışmanın sonu değil kuralıdır ve kendi karşıtlıklarının ateşi içinde sınıflar arasında sürekli kuvvet ilişkilerinin kurulmasına yol açar.

Geriye bu karşıtlıkları «demokratik bir şekilde» ilerletmek kalır. Bu nedenledir ki, Bakanlardan Melo Antunes, bakanlar kuruluna son derece ılımlı bir ulusal ekonomi planı

sundu. Bu plan, sadece özel sektörün Devlet tarafından denetimini ve yöneltilmesini, kömür, uranyum, demir, volfram, petrol, gaz, elektrik, petrokimya ve tütün gibi temel sanayi sektörünün hisse senetlerinin % 51'inin Devlet tarafından satın alınmasını, bundan başka malî sektöre müdahaleyi, özellikle gayrimenkul yapımına Devlet'in çoğunlukla katılmasını ve tarım alanında, tarım reformuna girişme yerine, mülkiyet haklarının kısıtlanmasını öngörüyordu. Genel hatlarıyla yapı işleri, sağlık, sosyal sigorta gibi konularda kamu sektörünün rolünü genişletmeyi amaçlıyor, tekellerin faaliyetlerini kurallara bağlayıp sınırlıyor ve geçici dediği bir devir için lüks eşya tüketimini kısıtlamaya, bunun aksine kolektif nakliyatı ve konut araçları tüketimini teşvik etmeye yöneliyordu.

Bu planın Portekizli kapitalistlere bir ödül olduğunun söylendiğini defalarca duydum. Gerçekten ekonomik alanda onlara hâlâ çok geniş bir yer ayırıyordu. Fakat aslında, Devrim'ini yapmamış ve bununla beraber pısırık bir reformculukla tatmin olunamayacak bir ülkede ekonomik ve siyasal bir diyalektiğe parmak basmakla çağımız Portekiz'inin ana sorununu ortaya koyuyordu.

Bu böyleyken, Devlet girişiminin radikalizasyonunun kendini işçilerin yasal temsilcileri sayan ordunun bir kesiminin ya da bir kısım bürokratların iktidarı ele geçirmek için bahane sayacaklarından korkulduğu bir sırada, özgürlüğün, hattâ burjuva özgürlüğünün siyasal şekillerini garanti altına alan bir ılımlı ekonomik planı desteklemek doğru olur mu? Antikapitalizm bir grup tarafından, daha doğrusu işçilerin yerine düşündükleri iddiasında olan gruplar tarafından yönetilmedikçe ve üstelik devlet işletmelerinde işçilerin gene haftada 45 saat çalışmaya zorlanmayacakları ve onlara ulusal fedakârlık ideolojisi empoze edilmeyeceği garantisi bulunmadıkça demokratik özgürlükleri savunmak gerekir mi?

Gerçekten radikal bir reformculuk işçilere çok pahalıya patlar: Portekiz'i siyasal açıdan yalnız bırakarak onu yaban-

cı sermaye kaynaklarından yoksun ettiği gibi ayrıca, içte de hızlı bir artık-değer artışına ihtiyaç göstereceği için, ancak Ordu'nun ve ilk başta Komünist Parti'nin gerçekleştirebileceği güçlü bir Devlet'in kararlı ve mutlak egemenliğini —hak isteyen eylemleri dindirme pahasına da olsa— kurmaya iter.

Ancak, öte yandan ılımlı reformculuk ve onun ayrılmaz yapısal parçası olan siyasal demokrasi, Komünist Parti'nin kesin güçlülüğü karşısında Sosyalist Parti'nin zaafının yol açacağı başka tehlikeler yaratabilir. Gerçekten güçlerdeki bu dengesizlik bir yanda solun ortak bir strateji kurmasını engeller, öbür yanda mevcut sol koalisyonu felce uğratabilir. Komünist Parti'nin stratejisi seçime dayanmamaktadır, daha doğrusu öncelikle dayanmamaktadır. Cunhal'm kullandığı resmî ağız seçimleri destekler biçimde olmakla beraber, Komünist Parti aslında başka alanlarda hazırlıklar yapıyor: sendika örgütlerini, matbaacılar ve gazeteciler sendikalarının aracılığıyla yazılı ve sözlü basım tekeline alıyor, orduya varıncaya kadar bütün Devlet kurumlarına, sızıyor. Seçimlerde şansının zayıf olduğu bilincinde; bu nedenle durumunu iki olasılığa göre: ilkbaharda yapılacak seçimlere ve bunların muhtemel ertelenmesine göre hazırlıyor.

Kuşkusuz bütün bunlar Sosyalist Parti'ye pek az yer bırakıyor. Bunun sonucu olarak militanlarının büyük bir çoğunluğu Komünist Parti'ye karşı öylesine tepki gösteriyor ki, bu iki güç arasında yaklaşmanın nasıl gerçekleştirilebileceğine insanın aklı ermiyor.

Sosyalist Parti, kongresini Aralık ayında yaptı. 40 000 militanı olduğunu ilân etti. Bu, çok hızlı bir gelişme ritmine işarettir. Ancak partinin sendikalarda sağlam kökleri yok ve sayısal önemine rağmen Komünist Parti'nin karşısında kendine gerçek bir özerklik sağlamış değil. Seçimler ona etkinlik verebilse bile kuru bir seçimciliğin ve —hattâ ucunda sağın kışkırtacağı otoriter çözümlerin getirtileceği— parlamentarizmin oyuncağı olmaya mahkûmdur.

Siyasal demokrasinin bir tehlikesi daha: Portekiz burjuvazisi, bugün uslu bir muhalefet rolü oynamaktadır, ama siyasal demokrasinin yerleşmesinden sonra da aynı şekilde davranacağı söylenemez. Zira reformculukda, işgücünün yeniden üretimine değgin bütün altyapıları (lojman, sosyal sigortalar, eğitim vb.) Devlet üzerine alıyorsa da, bunu işverenin, devletin denetimine girmesi ve kazanç hadlerini indirmesi karşılığında yapıyor. Oysa ki sağ, böyle bir değişikliğe hazırlıklı değildir.

İlk bakışta Portekiz, imrenilecek bir iç duruma sahiptir: Subaylarının çoğunluğunun halk çıkarlarına bağlı olduğu bir ordu, iki solcu ve bir orta sol partinin elinde bir iktidar. Fakat ne var ki, sekiz aydan beri bu blok ortak bir siyaset kuramadı; ortada olumlu tek başarı, usta bir elle gerçekleştirdikleri sömürgesizleşme. Komünist Parti basın ve yayma, antikomünist izlenim uyandıracak ölçüde bir sansür havasının hâkim olmasına önayak oldu; orduda, Spinola boyunda bir Cesar'ın bile sahip çıkıvereceği bir antikomünizmi yaratma tehlikesini göze alarak, askerlerin hükümete girmelerini destekledi ve teşvik etti. Ve nihayet Komünist Parti, askerlerin, Millet Meclisi'ndeki sandalyelerin dörtte birinin SKH'nin subaylarınca işgal edilmesi şeklindeki önerisine katılan tek parti oldu; halbuki bu öneri seçimlerden vazgeçilmesi demekti ve öteki partiler, Ordunun atayacağı milletvekillerinin yanında kazanacakları yasallığı pek kabul edemezlerdi.

Oysa ki, askerler ve Komünist Parti tarafından yürütülecek bir Devlet kapitalizmi, işçiler için zorlayıcı olmaktan başka, ilk işleri Komünist Partisi'ni kapatmak olacak olan Portekizli Pinochet'lerin doğmasına da yol açabilir. Portekiz'in, Avrupa'nın «aşısı» olduğunu söylerken Amerikalılar bunu mu anlatmak istiyor ve bekliyorlar?

Bence, bu siyasal temsil şekli ne kadar eleştiriye açık olursa olsun bu ülke için gerekli şey seçimlerdir. Şuna ina-

nıyorum ki, Komünist Parti ve genel olarak sol aleyhine yürütülmek istenen antikomünizmin yolunu tıkamak için seçimler şarttır; öyle ki bu halkçı yasallaştırma yoluna sırt çevirmek gereksiz ve hatalı olur. Manivelanın sürpriz dönmelerinden kaçınmak ve bu ülkenin zaman zaman içine düştüğü siyasal hırçınlıklardan kurtulması için komünist olmayan solun seçimlerle güçlenmesi ve SKH'nin, demokrasinin korunmasına koşut bir yapı içine yerleştirilmesi gerekir.

Bir dostum, orduda assubay olduğu halde bir gün şöyle yazmıştı: «Askerî çözüm bekleyen sadece sömürge sorunu değildir.» Başkan Costa Gomes, general bakanlar Melo Antunes, Victor Alves ve binbaşılar, siyaset adamı olarak faaliyette bulunduklarında asker olduklarını unutuyorlar. Ancak teraziye koydukları bütün ağırlıkların teraziyi seçimlere doğru eğip eğmeyeceğini bugün hâlâ söyleyemeyiz.

Avrupa ve ABD, seçimleri bekliyor ve sorun hayli çetin. Soares, Doğu'ya olduğu kadar Batı'ya da açık bir politika izlemekte. Portekiz'in ortak pazarla ve NATO ile işbirliğini sarsacak herhangi bir söz söylemedi. Fakat «hükümette bir komünistin varlığı» Portekiz'le Batı dünyası arasındaki ilişkilerin gelişimini durdurdu. Büyük Britanya, Almanya ve ABD, Portekiz'in beklediği kredileri vermediler; şu sıralarda başka dertleri olan Fransa da kesenin ağzını açmadı. Çok açık bir Arap ve Afrika politikası güden bu ulusun, Portekiz'in Afrika ve hiç bir bloka bağlı olmayan devletlere karşı samimi dileklerini desteklememesi gariptir.

İç sorunlarıyla cebelleşen Portekiz'i sadece Brandt, Olaf Palme, Mitterand ve Marchais gibi, iktidardan uzak siyasiler ziyaret etti; Kissinger, Asor adalarında Lajes'deki Amerikan üslerinden öteye geçmedi. Avrupa diplomasisinin her zaman kötüye kullandığı«başka ülkelerin iç işlerine karışmama» politikası uygulamada karışma şekline dönüşmektedir: Pekâlâ içine düşebilecekleri bir iflâsla Portekiz kolayca yeni bir dik-

tatörlüğün pençesine takılabilir. Avrupa devletlerinin bekledikleri şey de bu mudur yoksa?

Kuşkusuz Portekiz olayı dünya siyasetinin çok gergin olduğu bir sıraya rasladı: Atlantik Paktı'nda bunalım, Batı kapitalizminde, Fransa'da, İtalya'da ve yakında İspanya'da patlayacak olan bu genel bunalım, Komünist Partilerin siyasal çıkışlarıyla da kat kat fazlalaşmıştır. Bu durumda Portekiz kötü ibret durumunda görülüyor.

Kippour savaşı sırasında işlerine yaramış olan Lajes hava üssünü Yakın Doğu'da patlak verebilecek yeni bir çatışmanın eşiğinde muhafaza etme gereği üzerinde fikir birliğinde olmakla beraber, abseyi nasıl temizleyecekleri konusunda Kissinger, Kennedy ve Schlesinger pek anlaşamıyorlar.

Öyle görülüyor ki, batılı devletler kesin bir karara varmadan önce Portekiz'de patlak verebilecek olayları bekliyorlar.

Öte yanda, Portekiz'de dörtte üçünün hiç bir zaman yazılmamış olduğu seçmenlerin yazım işleri devam ederken, günlük yaşam siyasal çalkantılar içinde sürüp gidiyor. Sosyalistlerin ve Merkezcilerin, Demokratik Halk Hareketi'ne karşı sürdürdükleri savaş bütün şiddetiyle devam ediyor. Komünist Parti, desteklemiş olmasa bile bir grevi ilkelerinin dışında olarak hoş görüyor. Ne var ki grevi yapanlar merkeziyetçi gazete *Expresso*'nun dağıtıcılarıydı. Televizyonda gösterilen İkinci Dünya Savaşı hakkında İngiliz yapımı bir dizi filmi program komisyonunda bulunan bir komünistin SSCB'ni tahkir edici bulması üzerine şiddetli bir tartışma açılıyor. Televizyonun müdürü ve birkaç gazeteci istifa ediyorlar. Devlet çapında bir sorun haline geliyor. Başbakan koalisyonu meydana getiren partilerin üyelerini bir toplantıya davet ediyor. Orda neler söylendiğini gazeteler açıklama zahmetine girmedikleri halde dedikodu gazetesi susmuyor. Fakat bu gazetenin doğruluktan yana değeri nedir, hepimiz biliriz. Sonunda dizinin suçlanan bölümü ekranda gösteriliyor.

Anlatıma son vermeden önce bir noktaya daha parmak basmak isterim: Bugün Portekiz'de her şey öylesine pamuk ipliğine bağlı ki, en ufak bir hava akımı iktidar güçlerinin nazik dengesini bir anda bozabilir. Devlet ile halk arasında aracı kuruluşlar yok, varsa bile bunlar da çürük; yani gerçekte Devlet tarafından yönetiliyor, bu nedenle onlar da bakanlıklardaki değişikliklerin esintisinin oyuncağı durumunda. Televizyon, merkez ve bölge idareleri hep aynı durumda. Her şeye rağmen Devlet karşısında özerkliğini gerçekten koruyabilen tek kuruluş Ordu.

Bu durumda bütün işler Devlete bakıyor, her şey Devlette ve Devlet tarafından çözümleniyor. Bu nedenle de her sıkıntılı olay bir «bunalım» görünümü alıyor, ya da bunalıma dönüşme eğilimi gösteriyor. Öyle ki, birer toplumsal amortisör durumunda olan kurumlardan yoksun bulunan Portekiz'de küçük, büyük tüm olayların hükümetin sessiz koridorlarına doluşup ordan homurtulu gürültüler şeklinde dışarıya yansıması hiç de şaşılacak bir şey değil. Şunu da kabul etmek gerekir ki, basında da bu durum karşısında en ufak bir eleştirici tutum göze çarpmıyor. Kendisine söylenmeyen bir şeyi araştırmaya yeltenmiyor, bu tutumuyla da canlılık vermeyi bile düşünmediği demokratik ideolojinin basit bir memuru olma rolüne itilmeye boyun eğiyor. Kırk dört yıl süren bir sansürün doğal sonucu olarak basın, resmî ağızların aracı halini almış, Devletin diktesini bekliyor.

Hükümetin ve Ordu'nun sürekli suskusu, bakanlıkları birbirinden ayrık tutan sır perdesi ve basının bu perdeyi deşmeye girişmemesi Portekiz'de sürekli bir kaygı havası estiriyor. Nasıl ve ne zaman çözümleneceği asla belli olmayan her bunalımda bir «hükümet darbesi»nden, bir Prag darbesiyle, önlenmesi gereken bir Pinochet darbesinden korkuluyor. Halkın yoksullukla cebelleşip «kaderini» beklemekten başka yapacağı bir şey bulamadığı Portekiz'de darbeden darbeye bir politika. Başta her şeyden önce sömürge aleyhtarlığına dayanan

ve savaşa son vermek için yerine oturtulması gereken demokrasinin, içinde ancak solun siyasal birliğinin başarıya ulaştırabileceği çok daha geniş görevler getiren bir devrimin meyvaları işte bunlar.

Ne var ki, bunları, 25 Nisan'ı gerçekleştiren askerler hiç hesaba katmamışlardı.

Aralık 1974 J.K.

TÜRKÇE BASIMI İÇİN SONSÖZ

Bir yıl geçti... Komünist Parti'nin askerî mekanizmayı ve Devlet aygıtını tekeline alma istemini kapsayan devrimci lâfazanlıkları bir yana bırakılmış ve altıncı hükümetin koruyuculuğu altında «sosyalist demokrasi» şekillerine gelinmiş bulunuluyor.

Sendika örgütleri konusunda sosyalistlerle komünistler arasında tartışmalar;

Askerlerin «birleşik» tek sendika şeklindeki komünist çözüme karşı olan gözü kapalı eğilimleri;

Kendisini «devrimin itici gücü» ve «yüce önderi» kabul eden SKH'nin siyasal partilere zorla kabul ettirdiği pakt;

Komünistlerin genel durumlarını güçlendiren başarısız hükümet darbesine rağmen 25 Nisan seçimlerinin, sosyalistlerin ve Demokratik Halk Partisi'nin zaferiyle sona ermesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan hükümetlerin bağdaşmazlığı;

Komünist Parti'nin hegemonya kurma iddia ve gösterilerine sosyalistlerin karşı çıkması ve bunun, basının sorunlarında ortaya atılan belirli görüntüleri;

Ve nihayet, parlamenter ve anayasal sisteme karşı «halk -

SKH birliği»nin oluşturduğu «halk iktidarı»nın ortaya çıkması...

1975 yılını belirleyen bütün bu çok önemli olaylar karşıt iki etki yaratmış bulunmaktadır: bu olaylar bir yandan klasik sağı iktidardan sildi —hattâ Demokratik Merkez genel sekreterinin ülkenin yönetimi konusunda Sosyalist Parti'yle birlik olduğu görüldü— öbür yandan aynı olaylar ona «kamuoyunun» gözünde yani Katoliklerin yanısıra Komünist Partisi'nin ideolojik baskısından olduğu kadar, içine düştükleri güç yaşam koşullarından da tedirgin olan kentli, sanayici, ya da taşralı küçük-burjuvaların ve işçi sınıfının saflarında yeniden sağlam bir yer sağladı.

Bunun sonucu olaraktır ki, 2. 3. 4. ve 5. hükümetlerin başbakanı general Vasco Goncalves, kendine özgü polemikçi ağzıyla, şunları söylemek zorunda kaldı: «önümüzde tek seçenek var: faşizm ya da devrim», ve onun bu ifadesini hem Komünist Parti, hem de aşırı sol destekledi.

«Devrim», askerî bir karara dayanıyordu: 11 Mart'tan sonra resmen bir karar organı olarak kurulan Devrim Konseyi, «demokrasi» ve «sosyalist demokrasi» deyimlerini bir kalemde silerek, yerine «Devrim»i koydu. SKH, sendika yasası konusundaki partizanca tutumuyla kendisini lekelemiş olduğu halde 25 Nisan 1974'teki özgürlükçü hareketinin sağladığı saygınlığa sığınmaktaydı. Solcu partiler birbirlerini yiyorlardı; ne bir başbakan, ne cumhurbaşkanı, hiç bir siyaset adamı ulusal bir siyaset çizemiyordu; öyle ki, SKH tek yücc danışma makamı olarak kalıyordu.

Oysa ki, SKH'nin de elleri az çok bağlıydı artık. Bir yıl önce seçim için söz vermişti ve saygınlığı, Portekiz vatandaşını 48 yıllık bir aradan sonra kamu işlerinde söz sahibi yapacak olan bu sözün yerine getirilmeşine bağlıydı. Öyle ki, partiler, siyasal yaşamın içine işlemişlerdi iyice. Bizzat

SKH'nde, hangi genel eğilimlerin benimsenecceği konusunda düşünce ayrılıkları başgöstermişti; yüksek kademelerde olanlar, hükümet darbesini hazırlayan ve gerçekleştiren hareketin tümüne tamamen hâkim değillerdi artık. Komünist Parti ona açıkça siyaset yapmasını sağlamıştı. SKH'nin, daha doğrusu ondan arta kalanının, siyaset sahnesinde «özerk» bir şekilde görünmek için atıldığı son ciddî girişim —ne var ki, bu girişimin amacı bazı partileri ortadan kaldırmaya yönelikti— seçimlerde beyaz oy vermeyi önermek oldu: SKH kararsızlık geçiren seçmeni beyaz oy kullanmaya kışkırtıyordu, çünkü bu «parti kavgalarından bıkan» vatandaşların, SKH'ne güven duyduğunu ifade edecekti.

Seçimleri sosyalistler kazandılar; peşlerinden Demokratik Halk Partisi geliyordu. Komünist Partisi kesin bir yenilgiye uğramıştı. Beyaz oylara gelince, o da fiyasko verdi: % 6. Seçimlere burnunu sokmakla SKH de yenilgiye uğramış bulunuyordu. Bu nedenle onun için iki çıkar yol kalmıştı: ya seçimlerin sonuçlarını gözönünde tutarak, siyasal demokrasinin üstünde, sola eğilimli güçlü bir otoriteyi yeniden kuracak; ya da bu seçimlerin önemini sınırlayarak ona bir danışma niteliği vermek suretiyle Kurucu Meclis'i, Devrim'in akışında bir tür çağdışı parantez durumuna sokacaktı.

Sonuçların alındığı günün akşamında SKH ve ona düşünsel olarak yardım etmekle görevli siviller, sosyoloji maskesi altında, çok kötü sonuçlar doğurabilecek olan hatalar işledi: televizyon kameralarının önünde, sosyal bilimler alanında uzmanlaşmış olan «aydınlar», vatandaşların, «olgun olmadıklarını»; «48 yıl süren faşist yönetimden sonra ehliyetsiz duruma düştüklerini»; «politikasızlaştıklarını»; «atasal bir komünizm düşmanlığıyla tıkabasa dolu olduklarını» ve sosyalistlere verilen oyların, değişikliğe karşı duyulan korkudan başka hiç bir anlam taşımayacağını, kısacası seçimlerin geri kalmışlık, çağdışılık olduğunu anlattılar.

Devrim yapmak için siyasal demokrasiyi bir yana itmek gerekir. Seçimsiz başlayan işte bu devrim, gene onsuz devam edecekti; oysa ki, seçimlerde halk zaman zaman tepki gösterir. Onu dileğince çekip çevirebileceğini sanmak küçümsemek olur.

Komünist Parti ve devrimci askerler üç gün içinde, ülkenin ekonomik faaliyetinin büyük bir bölümünü millîleştirdiler. (Sosyalist Parti ve Demokratik Halk Partisi ses çıkarmadı; sadece yeni Devlet girişimlerinin nasıl yönetileceği konusunda kafa yormakla yetindi). Bu karar onlara belli bir saygınlık kazandırabilirdi, ama iktidarı elde etmelerine yetmezdi. Bu nedenle halkla SKH arasında doğrudan bir işbirliği yarattılar; bunun asıl amacı seçimsel temsil sistemini atlatmak, güçsüzleştirmek, hattâ «yenilikçi» (l'avant-garde) atılımda yerini almayan halk kesiminin sesini boğmaktı. Bir yıl önce tarım reformunun acelesi yok diye yaygara koparan komünistler, aynı konuda bu kez iktidarı sıkboğaz etmeye başladılar. Böylece de acele işe ihtiyaçları olan Alentejo'daki tarım işçilerinin desteğini elde ettiler.

Bütün bunları aşırı sol bir süre aşarak, Halk - SKH işbirliğini «halk iktidarı»na dönüştürdü; «işçiler, denizciler, askerler, halk birleşerek», aşırı sol tarafından ve daha sonra bu akıma katılan Komünist Partisi'nin çeşitli gruplarınca «partizanca olmayan bir şekilde» kontrol edilen «işçi komisyonları»nı, «halk komisyonları»nı meydana getirdiler ya da olanları yeniden canlandırdılar.

Aşırı solu bu girişime sevkeden amaçlar ne olursa olsun, «halk iktidarı» formülü Sosyalist Parti'yi bu konuda bazı düşüncelere zorlayan siyasal bir olay halini aldı. Sosyalist Parti sonunda şöyle konuşmak zorunda kaldı: «Biz, halk iktidarına karşı değiliz, yeter ki, seçime dayanan demokrasiyle bağdaşsın ve bizzat kendisi demokratik olsun». Kurucu meclise ve geleneksel partilere karşı yöneltilmiş olduğu halde, bu halk

iktidarı, Sosyalist Parti'nin sempatisini kazanamadı. Oysa ki, kimi zaman bu parti de işçi ve halk komisyonlarının desteğini kazanmaya çalışmış ve bu alanda hasımlarıyla mücadele etmişti.

Görülüyor ki, Devrim'in yapısında birkaç olay, bol fikir ve hatırı sayılır anlaşmazlıklar vardır.

Olaylar: burjuva sınıfının, bir sınıf olarak ekonomik ve siyasal iktidardan silinmesi. (Ekonominin % 60'ından fazlası millîleşmiştir). Hâlâ elinde tuttuğu tekstil, şarapçılık ve ticaret alanlarında bile burjuva sınıfının beli kırılmıştır ve her bakımdan iktidarın kendisine karşı takınacağı tutuma bağımlıdır. Elinde kalan tek karşı koyma olanağı muhalefettir. Burada da inisiyatifi yeniden ele geçirdiğini daha önce gördük.

Fikirler: tarih önünde tüm yararlılığını yitirmiş ve bir devrimin çabalarına yaraşmayan cezarizm, parlamentarizm ve bürokratizme karşı mucizevî bir çözüm olarak «halk iktidarı», «tüm iktidar halka» gibi formüller ileri sürülüyor. Halk iktidarı, tüm gücü mutlak olarak kendinde toplayan Devletin, çağdaş Devletin sonunu ilân eden tarihsel bir fikirdir. Halk iktidarı, paranın gücünü ve üretme, yeme, öğrenme, eğlenme gibi bellibaşlı ihtiyaçların dar alanında üretimden tüketime giden yalın toplumsal dolaşımın zincirlerini yok etme iddiasındadır. «Ulus», «uluslar» düşüncesine karşı «komün» düşüncesidir: düşmanlar tarafından kuşatılan, yabancı bir dünyanın içinde tek dost görünen Alentejo'nun kızıl köylüleri tarafından doyurulan emekçiler kenti Lizbon, mumla aydınlanan, tiyatroların, duvar resimlerinin doğal mutluluğuna yeniden kavuşan ve gemi tezgâhlarında bisiklet zinciri yapımına başlayan işçilerin yürüyerek, ya da bisikletle gezerek bunun zevkini çıkardıkları Lizbon...

Anlaşmazlıklardan biri, bu komüncü sadelik zevkiyle kuşkusuz tatmin olamayacak olan halk iktidarının, yeniden Dev-

lete başvurmadan ve yasallığını burjuvaziye ve öteki halk düşmanlarına karşı kazandığı savaştan alıyormuşçasına, her zamankinden daha güçle karşısına dikilecek olan Devlete ve onun memurlarına güvenmeden edemeyeceği konusudur. Böylece, bankaların millîleştirilmesi, diyelim ki halkın bir zaferidir; ancak, bunun, dayanılması zor olan bir keyfîlik kâbusunu da peşi sıra sürüklediğini unutmamak gerekir; nitekim şimdi, söz dinleyen tarım kooperatifleri kredileri elde edecek, ötekiler açıkta kalacaktır... Benzeri durumlar bundan önce de görülmüştür.

Durum böyleyken, «Sosyalist» ya da «halkçı» Devletin yasallığı elbette ki bir sorundur: bu yasallık kesinlikle elde edilmiştir; halkın kam pahasına elde edilen halk iktidarı, «doğal» olarak iyidir ve sosyalizm, örgütsel olarak tek «çıkar yol» olanıdır.

Portekiz Devrimi asla bundan başka yollar çizmemiştir.

Sözü edilen bir de Portekiz demokrasisi var. Totalitarizm ve faşizm gibi iki ortak kâbusun arasına yerleşmiş bulunan bu demokrasinin yaşama şansı var mıdır? Her biri farklı çıkarları temsil eden ve hiç biri tutarlı bir toplum projesi geliştirmeye yetecek gücü kendinde toplamayı başaramayan partilerin bir arada bulunması bir iç savaş ortamı yaratmaktadır.

Sosyalist Parti altıncı hükümetin sorumluluğunu üstlendi: bu parti, en geniş şekilde, ulusal anlaşmayı kapsayan sınıfların birliğini temsil etmektedir. Böyle olduğu halde ne sol, ne de sağ ona hükümet yetkisi tanımakta; ne ordu, ne de polis ona hizmet etmeye ve çıkardığı yasaları uygulamaya kararlı görünmektedir. Siyaset bir sağduyu işi ve ulus siyaset için yeterli bir neden olmadığından, ülke faşizmle Devrim arasında bocalayıp durmaktadır. Ülkeyi «olayların akışının» zorladığı düşünce düzeninin cırnaklarından kurtaracak güce ve enerjiye sahip bir kimse de ortaya çıkmıyor.

Faşizmi getirenin sosyal demokratlar mı, yoksa solcular mı olduğu sorununu 75 Kasım'ında tartışan bu aydınların zihnini sağ, iyiden iyiye çelmeye başlamıştır.

Tarih, sınıflar mücadelesinin tarihi demektir. Bunun burada bir kez daha doğrulandığını görüyoruz. Oysa aktörlerinin, özgürlüğe karşı bu denli kesinlikle ilgisiz kaldıklarını tarih asla kanıtlamamıştır.

Kasım 1975 J.K.

ÉLLE KUNTZ

DO POVO
A
PALAVRA
AO
POVO
JULGAMENTO PÚBLICO
CRIMINOSOS FASCISTAS